

kronika bydgoska

II

BYDGOSZCZ 1971

KRONIKA BYDGOSKA

II

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW MIASTA BYDGOSZCZY

KRONIKA BYDGOSKA

II

(1964—1965)

Bydgoszcz 1971

Komitet redakcyjny:

*Kazimierz Maludziński (przewodniczący),
Tadeusz Jabłoński, Włodzimierz Jastrzębski, Róża Kulwiec,
Lucjan Sawicki, Edward Szymańda*

Redaktor tomu:

Edward Szymańda

Okładkę projektował:

Bronisław Zygfryd Nowicki

*Cyf. Reg.
F 459*

ad R 3151. 1967

*2
X*

Spis treści

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

Rozwój terytorialny Bydgoszczy (<i>Alfons Licznerski</i>)	7
Rozwój i aktualna problematyka komunikacji miejskiej w Bydgoszczy (<i>Tadeusz Boguta</i>)	17
Plastyka w Bydgoszczy w latach 1945–1965 (<i>Marceli Bacciarelli</i>)	29
Bydgoskie rękopisy „Roty” (<i>Józef Podgóreczny</i>)	51

WSPOMNIENIA, JUBILEUSZE, NEKROLOGI

Sto pięćdziesięciolecie Zakładów Graficznych PZWS w Bydgoszczy (<i>Mieczysław Rak</i>)	63
Jubileusz Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy (<i>Edward Szmańda</i>)	69
Stanisław Brzęczkowski 1897–1955 (<i>Marceli Bacciarelli</i>)	72

PRZEGLĄDY, OMÓWIENIA, RECENZJE

Z drukarskich tradycji Bydgoszczy (<i>Alojzy Tujakowski</i>)	81
Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej (<i>Jan Piechocki</i>)	85

KRONIKA

Kronika życia społeczno-kulturalnego Bydgoszczy za rok 1964 (*Jerzy Makowski*):

Zjazdy, narady, uroczystości, wizyty delegacji zagranicznych itp.	87
Sesje, konferencje, zebrania naukowe i popularnonaukowe	91
Imprezy literackie i artystyczne, spotkania i odczyty	96
Teatr	101
Muzyka	102
Wystawy	109

Kronika życia społecznego i kulturalnego Bydgoszczy za rok 1965 (*Jerzy Makowski*):

Zjazdy, narady, uroczystości, wizyty delegacji zagranicznych itp.	113
Sesje, konferencje, zebrania naukowe i popularnonaukowe	117
Imprezy literackie i artystyczne, spotkania i odczyty	122
Teatr	127
Muzyka	128
Wystawy	133

Wykaz mniej znanych skrótów stosowanych w kronice	136
---	-----

DOKUMENTY

Wybory do Miejskiej Rady Narodowej (30 V 1965)	137
Skład Miejskiej Rady Narodowej po wyborach:	
Radni	138
Prezydium	140
Komisje	142
Ważniejsze uchwały Miejskiej Rady Narodowej	
Zaopiniowanie planu ogólnego miasta Bydgoszczy (perspektywicznego do r. 1980 i etapowego do r. 1970)	145
Rozwój i usprawnienie komunikacji miejskiej	146
Normy zaludnienia mieszkań	148
Nowe ulice w Bydgoszczy nazwane w latach 1964—1965	149
Nagrody miasta Bydgoszczy za lata 1956—1960	150
Bydgoszcz — zasłużonym obywatelom	153
Regulamin przyznawania odznaki honorowej	154
Wykaz odznaczonych w latach 1960—1965	156
Z ŻYCIA TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW MIASTA BYDGOSZCZY	
Sprawozdanie z działalności za rok 1964	169
Sprawozdanie z działalności za rok 1965	173

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

Alfons Licznerski

ROZWÓJ TERYTORIALNY BYDGOSZCZY

Sprawa rozwoju terytorialnego Bydgoszczy od czasu wydania dokumentu lokacyjnego miasta (1346) była w dotychczasowej literaturze, dotyczącej dziejów Bydgoszczy, traktowana marginesowo i to w sposób nie zawsze zgodny ze źródłami. Szkic niniejszy zamierza wypełnić ten brak przedstawiając w formie scalonej i poglądowej rozwój terytorialny miasta Bydgoszczy w oparciu o dostępne materiały, plany geodezyjne i urbanistyczne oraz literaturę z dziejów Bydgoszczy.

Analizując 600-letni okres istnienia miasta należy stwierdzić, że decydującą rolę w jego rozwoju terytorialnym odegrały następujące czynniki:

1. położenie geopolityczne miasta — jako dogodnego ośrodka dyspozycyjnego i kontrolnego w północnej części kraju, z ważnym węzłem komunikacyjnym,

2. liczba ludności, wzrastająca w okresie średniowiecza dzięki rolniczo-rzemieślniczemu charakterowi zaplecza miejskiego,

3. nowe drogi komunikacyjne, kanał i kolej, które w XVIII i XIX wieku odegrały poważną rolę w lokalizacji zakładów przemysłowych w Bydgoszczy,

4. włączenie licznych gmin w organizm miejski, co spowodowało zwiększenie dochodów miasta z zakładów przemysłowych, znajdujących się poprzednio poza jego granicami,

5. nadanie miastu nowej funkcji administracyjno-przemysłowej, przyczyniającej się do dynamicznego rozwoju gospodarczego i pociągającej za sobą kolejne włączenie do miasta ogromnej powierzchni terenów wiejskich.

Burzliwy rozwój miasta nastąpił w okresie ostatnich 100 lat, gdy ludność osiągnęła blisko stokrotny przyrost w porównaniu z dawnym miastem, mieszczącym się w obrębie murów obronnych.

Początkiem Bydgoszczy było założenie grodu, stanowiącego już w XIII wieku strategicznie ważny punkt kontrolny, w miejscu dogodnej przeprawy przez rzekę Brdę — z Kujaw na Pomorze.

Akt lokacyjny z 19 IV 1346 r. zapewnił mieszkańcom nowo powstającego miasta — poza innymi przywilejami — strefę żywieniową. Granice tej strefy ustalono wówczas: na północ od miasta — do Myślęcinka, na południu — przy jeziorze Pełczyno (dziś: Jezuickie, k. Chmielnik) i wzdłuż rzeki Noteci.

Zachodnie granice stykały się z Cielem i Łochowem, przechodząc dalej przez Osową Górę do Smukały. Granicę wschodnią zakreślono od tegoż jeziora Pełczyno przez obszar leśny do późniejszych Glinek i Żup, a stąd przez dzisiejsze Bielawy aż do Zamczyska.

Bydgoszcz otrzymała aktem lokacyjnym rozległe obszary ziemi ornej i pastwisk, prawo korzystania z przyległych lasów i łąk oraz uprawiania rybołówstwa. Kazimierz Wielki — poza Wschową — nie obdarzył tak hojnie żadnego innego miasta. Zależało mu na rozwoju Bydgoszczy z powodu jej dogodnego położenia obronnego i topograficznego na szlakach komunikacyjnych w północnej części Polski. Toteż osadnictwo nie ograniczyło się tu do miasta w murach, obejmujących około 10 ha powierzchni terenów budowlanych (łącznie z wodami obronnymi było około 15 ha, a zespół obronny miasta z zamkiem i wyspą młyńską zajmował razem około 25 ha). Po zachodniej stronie położona wyspa młyńska zwana była dawniej Okolem i obejmowała obszar około 5 ha. Prawie taką samą jednostkę terytorialną stanowiła swego czasu wyspa, na której stał gród. Ślady grodu po wschodniej stronie starego miasta władze pruskie zupełnie zatarły przez zasypanie fosy i rozbiórkę ruin zamku aż do fundamentów — w latach 1895—1905.

Tak usytuowany trójwyspowy zespół urbanistyczny zachował swą strukturę i wielkość przez kilka wieków. W mieście skrzepowanym murami obronnymi mieszkało do 3 tys. mieszkańców, natomiast ludność podgrodzia: Babiej Wsi, Chwytowa i Grodztwa — przewyższała znacznie liczbę mieszkańców grodu.

Dokumentem wspaniałości urbanistycznej miasta z tego okresu jest widok panoramiczny Bydgoszczy — według sztychu Dahlberga z 1657 r., gdzie obok na planie sytuacyjnym czytelny jest wyspowy układ miasta z zamkiem i wyspą młyńską. Bogata i piękna była sylwetka ówczesnej Bydgoszczy.

Drugi etap rozwoju miasta przypada na okres pomyślności gospodarczej i rozbudowy przedmieść: Toruńskiego (łącznie z Kujawskim), Gdańskiego i Poznańskiego. Zabudowa mieszkalna wzdłuż dróg wylotowych tworzy charakterystyczny układ wydłużonych ramion, rozciągających się na obszary rolne zaplecza miejskiego. Ten stan zasiedlenia i zabudowy trwa aż do końca XVIII wieku i udokumentowany jest planem sytuacyjnym Lindnera z 1800 r., który nakreślił ówczesny obszar zabudowy miasta z przedmieściami, podając ówczesną liczbę mieszkańców dla:

1. Starego Miasta	2 165 mieszkańców
2. Przedmieścia Gdańskiego	529 „
3. Przedmieścia Poznańskiego	837 „
4. Przedmieścia Toruńskiego	942 „
5. wyspy młyńskiej	63 „

razem: 4 536 mieszkańców

Terytorium starego miasta z przedmieściami zajmowało powierzchnię około 175 ha — bez zmian aż do połowy XIX wieku.

Trzeci etap rozwoju terytorialnego i ludnościowego Bydgoszczy przypada na koniec XIX i początek XX wieku, kiedy wynalazki w dziedzinie przemysłu i środków transportu przyczyniają się poważnie do rozwoju miasta. Połączenie Bydgoszczy liniami kolejowymi ze Szczecinem i Gdańskiem w latach 1848—1852 powoduje rozbudowę miasta w kierunku dworca kolejowego. Z tej przyczyny magistrat dokonał dnia 1 listopada 1851 r. pierwszego urzędowego włączenia nowych terenów do obszaru miejskiego: Bocianowa i Żup.

Pierwszy plan rozbudowy miasta z 1853 r. obejmował parcelację na obszarze około 60 ha na terenach folwarku Bocianowo, położonych wzdłuż dzisiejszej ulicy Dworcowej. Plan ten posiada tytuł z polskim określeniem tej dzielnicy: „Karte des Vorwerks Bocianowo”.

Drugi teren włączony do miasta, o powierzchni około 20 ha, położony między ulicą Toruńską a rzeką Brdą — na wschód od Babiej Wsi, nazywano za rządów pruskich „Schuppenkrug”. Nazwa wywodzi się od karczmy przy składnicy soli królewskiej. Lokalizacja tego terenu czytelna jest na planie Arnima z 1854 r. Kilkanaście lat później, dnia 3 grudnia 1867 r. według sprawozdań magistratu, następuje drugie urzędowe włączenie przedmieść:

1. Grodztwa	około 205 ha
2. Bocianowa Małego	„ 45 ha
3. Nowego Dworu	„ 15 ha
	<hr/>
	razem 265 ha

Obszar Grodztwa położony był na wschód od terenów Bocianowa, między dzisiejszą ulicą Pomorską i ulicą Jagiellońską. Dla części terenów Grodztwa, położonych z obydwu stron szosy Gdańskiej (dziś: alei 1 Maja), opracowano w 1879 r. plan rozbudowy miasta obejmujący około 70 ha. Tereny Bocianowa Małego, położone na północ od dzisiejszej ulicy Hetmańskiej, oraz obszar Nowego Dworu włączono jako rezerwę dla szybko rozbudowującego się miasta. Rozwój terytorialny w tym okresie udokumentowany jest planem poglądowym Bydgoszczy z 1876 r. Plan ten w formie scalonej przedstawia obszar miasta o powierzchni 803 ha. Kilka połączy objętych tym planem nie posiada w aktach i sprawozdaniach magistratu żadnej wzmianki o włączeniu ich w granice administracyjne miasta, a mianowicie:

Ludwikowo	63,50 ha
koszary północne	32,00 ha
stacja kolejowa	40,50 ha
Okole — Biclany	45,00 ha
koszary ułańskie (Błonie)	32,00 ha
Szwederowo	18,00 ha
Bielice	32,00 ha
probostwo	20,00 ha
	<hr/>
	razem 283,00 ha

Dalsze zwiększenie obszaru miasta w latach 1897—1914 składa się tylko z gruntów doraźnie wykupionych pod budowę projektowanych i wznoszonych wówczas obiektów użyteczności publicznej. W oparciu o plany poglądowe i sprawozdania magistratu z tego okresu można wnosić, że do miasta włączono następujące tereny:

w 1897 r. — pod północne boisko sportowe	około	7,00 ha
w 1906 r. — pod cmentarze północne	„	22,00 ha
w 1913 r. — pod szkołę wojenną	„	4,50 ha
w 1913 r. — pod pomnik Bismarcka	„	3,00 ha
w 1914 r. — pod koszary leśne	„	5,50 ha
		razem 42,00 ha

W ówczesnych granicach administracyjnych miasta było więc łącznie 845 ha.

Reasumując, etapy rozwoju terytorialnego do 1920 r. przedstawiały się następująco:

I. Stare Miasto z zamkiem i Okolem	
do roku 1400	25,00 ha
II. Miasto z przedmieściami	
do roku 1800	175,00 ha
III. Miasto w granicach administracyjnych	
sprzed roku 1920	845,00 ha

Obszar miasta w 1920 r. obejmował następujące terytoria:

Stare Miasto:		ha
1. Miasto	około	15,00
2. Zamek	„	5,00
3. Wyspę młyńską (dawn. Okole)	„	5,00
4. Przedmieście Kujawskie	„	15,00

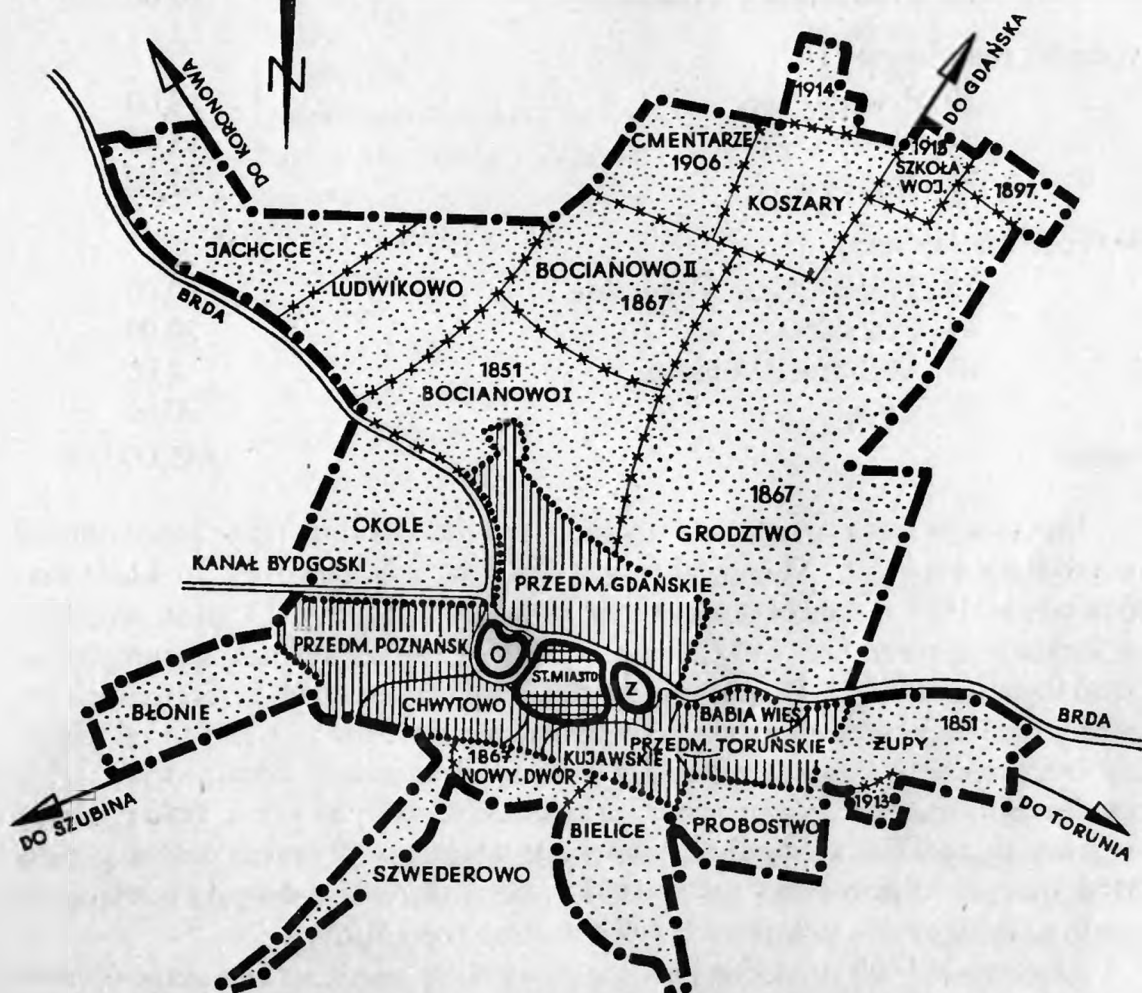
w części północnej:

5. Ludwikowo (Jachcice)		63,50
6. Stację kolejową		40,50
7. Bocianowo (I) Wielkie		60,00
8. Bocianowo (II) Małe		45,00
9. Przedmieście Gdańskie		35,00
10. Grodztwo zachodnie		60,00
11. Grodztwo wschodnie		145,00
12. Cmentarze północne		22,00
13. Koszary północne		32,00
14. Koszary leśne		5,50
15. Szkołę wojenną		4,50
16. Boisko sportowe		7,00

do przeniesienia 560,00

BYDGOSZCZ

ROZWÓJ TERYTORIALNY MIASTA
W LATACH OD 1346 – 1920 R.

LEGENDA

- WYSPA ZAMKOWA
- WYSPA MŁYŃSKA
- OBSZAR STAREGO MIASTA OD 1346 R.
- OBSZAR MIASTA DO 1800 R.
- ROZWÓJ TERYTORIALNY OD 1800-1920 R.
- GRANICE TERENÓW WŁĄCZONYCH DO OBSZARU MIASTA
- GRANICE MIASTA DO 1920 R.

OPRACOWAŁ: MGR INŻ. ARCH. A. LICZNERSKI

	z przeniesienia	560,00
w części zachodniej:		
17. Okole (dzisiejsze)		45,00
18. Koszary ułańskie		32,00
19. Przedmieście Poznańskie		60,00
w części południowej:		
20. Szwederowo		18,00
21. Nowy Dwór		15,00
22. Bielice		32,00
w części wschodniej:		
23. Przedmieście Toruńskie		40,00
24. Probostwo		20,00
25. Wzgórze Wolności		3,00
26. Żupy		20,00
razem		845,00 ha ¹

Proces włączania przedmieść w obszar miejski znajduje także swoje odbicie w źródłach pisanych. Memoriał magistratu miasta Bydgoszczy do władz rządowych w 1919 r. szeroko uzasadniał potrzebę włączenia 13 gmin wiejskich o łącznej powierzchni 4957,90 ha z 37834 mieszkańcami, argumentując wnikliwie zagadnieniami polityki budowlanej, finansowej i terenowej oraz względami racjonalnego uzbrojenia obszaru miasta. Poza tym memoriał wsparto koniecznością zwiększenia usług oraz usprawnieniem administracji i porządku publicznego. Powoływano się również na fakt, że już w 1893 r. władze regencji bydgoskiej wystąpiły z propozycją włączenia 10 przedmieść w granice Bydgoszczy. Miasto samo zaś w 1907 r. bezskutecznie zabiegało o włączenie gmin podmiejskich, położonych tylko wzdłuż rzeki Brdy.

Dopiero w 1909 r. władze powiatowe wyraziły zgodę na włączenie do miasta 5 przedmieść: Szwederowa, Wilczaka, Okola, Bielaw i Skrzetuska, pod warunkiem wyrównania finansowego na sumę 1 506 602 marek. W 1913 r. miasto ponownie wystąpiło z wnioskiem o włączenie 7 gmin. Władze powiatowe zaakceptowały go na zasadzie odpłatności 2 795 158,61 marek. Wniosek ten, jak również memoriał z 1919 r., ze względu na ówczesną sytuację polityczną Niemiec nie został zrealizowany.

Czwarty etap rozwoju terytorialnego przypada na okres przejęcia miasta przez władze odrodzonej Polski, które doceniając jego polityczną i gospodarczą pozycję w północnej części kraju, dekretem z 1 kwietnia 1920 r. zdecydowały o włączeniu 18 gmin podmiejskich w obszar Wielkiej Bydgoszczy. Ten

¹ Stan terytorialny miasta Bydgoszczy sprzed r. 1920 obliczono planimetrem na podkładzie geodezyjnym w skali 1 : 5000 w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Bydgoszczy.

historyczny fakt ustalenia nowych granic miejskich przesunął miasto nad rzeki Brdy na wschód do Wisły, zwiększając obszar miejski z 845 ha do 6532,65 ha.

Przedmieścia włączone w 1920 r. posiadały następujące wielkości terytorialne¹:

1. Bielawy	131,60 ha
2. Skrzetusko	135,18 ha
3. Bartodzieje Wielkie	200,03 ha
4. Kapuściska Małe (okolica stacji Bydgoszcz-Wschód)	285,78 ha
5. Kapuściska Dolne (Siernieczek)	308,60 ha
6. Fordonek	749,85 ha
7. Czersko Polskie	418,06 ha
8. Kapuściska Wielkie (Zimne Wody)	535,52 ha
9. Bartodzieje Małe	333,33 ha
10. Rupienica (Glinki)	290,98 ha
11. Bielice Nowe (Lotnisko)	261,76 ha
12. Szwederowo	257,29 ha
13. Biedaszkowo	229,47 ha
14. Wilczak	227,33 ha
15. Miedzyń	257,50 ha
16. Okole	131,13 ha
17. Czyżkówko	382,00 ha
18. Jachcice	552,24 ha

razem 5 687,65 ha

19. Śródmieście
(dotychczasowy obszar miasta) 845,00 ha

Obszar miasta po 1 kwietnia 1920 r. ogółem 6 532,65 ha²

¹ Wypis z akt Miejskiej Pracowni Geodezyjnej: powierzchnia przedmieść włączonych w r. 1920 w obszar miasta Bydgoszczy (Wykaz gruntów miasta Bydgoszczy).

² W statystykach miasta i w prasie bydgoskiej z lat 1920–1924 dane liczbowe, odnoszące się do obszaru miasta, obejmowały również teren łąk nadnoteckich o powierzchni 494,40 ha, który aktem lokacyjnym z r. 1346 przyznany został miastu. Według Sprawozdania z działalności Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy za lata 1920–1926 (str. 5) obszar łąk, wód i lasów wynosił nawet 607,97 ha. Przed dniem 1 IV 1920 r. jednak miasto w granicach administracyjnych rozciągało się tylko na obszarze 845 ha, a nie jak mylnie podawano: 1330 ha, 1339,90 ha czy 1343 ha. Podawano też różne wielkości obszarów włączonych przedmieść: 6475,20, 5753 ha lub 5740 ha – zamiast 5687,65 ha.

W 1933 r. do północnej części miasta włączono dodatkowo Las Gdański o powierzchni 105,50 ha.

Tak ustalone terytorium zajmowało powierzchnię 6638,15 ha i nie uległo zmianie przez lat 20 — aż do 1954 r. Włączenie powiatu bydgoskiego do województwa pomorskiego w 1938 r. nie wywarło korzystnego wpływu na rozwój gospodarczy i terytorialny Bydgoszczy.

Mało istotny etap zmiany granic administracyjnych miasta miał miejsce w okresie okupacji hitlerowskiej. Ówczesne władze niemieckie przeprowadziły korektę granic w celu uzyskania bardziej zwartego obszaru miasta. Włączono wówczas w północnej części pas terenów leśnych i kilka enklaw na obwodzie granic o powierzchni około 1035 ha. Wyłączono natomiast tereny:

1. Jachcic i Czyżkówka (225+70)	295	ha
2. Fordonku	240	ha
3. Zawiśla	198,50	ha
	<hr/>	
	razem	733,50 ha

Bilans terenowy w okresie 1940—1945 r. obejmował orientacyjnie 6939,65 ha.

Po II wojnie światowej władze Polski Ludowej w 1945 r. nie przejęły granic z okresu wojennego i przywróciły stan granic miejskich z 1939 r.

Piąty etap rozwoju terytorialnego łączy się z okresem wyzwolenia i przejęcia Bydgoszczy przez władze Polski Ludowej. Dynamiczny rozwój ludnościowy i gospodarczy miasta, w nowej pozycji administracyjnej jako miasta wojewódzkiego o funkcji przemysłowej, spowodował, że władze miejskie podjęły dalekowzroczną politykę terenową, która miała na celu racjonalne zagospodarowanie obszaru miejskiego i jego zaplecza.

Włączenia terenów podmiejskich dokonano uchwałą Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z dnia 5 października 1954 r., obejmując według wstępnych obliczeń geodezyjnych:

1. osiedle Opławiec	479,00	ha
2. osiedle Prądy	307,00	ha
3. Łęgnowo i Żółwin	3535,50	ha
4. port Łęgnowo	18,20	ha
	<hr/>	
razem	4339,70	ha
5. wyłączono Zawiśle	— 198,50	ha
	<hr/>	
a zatem przybyło	4141,20	ha
Stan terytorialny miasta z 1939 r. wynosił	6638,15	ha
	<hr/>	
a z nowymi terenami stanowi razem	10779,35	ha

Obszar miasta ustalono ostatecznie Zarządzeniem Ministra Rolnictwa z 22 grudnia 1955 roku (Nr URE₂-44/55) na 10770,00 ha, korygując tym samym

obliczenia orientacyjne. Różnica powstała w wyniku zastosowania różnych metod obliczeń geodezyjnych.

Wnioski dotyczące dalszej korekty granic, a wynikające z ogólnego planu zagospodarowania miasta, spowodowały wystąpienie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej o dodatkowe włączenie terenów podmiejskich dla potrzeb przemysłowych i rekreacyjnych. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 7 grudnia 1959 roku i 3 grudnia 1961 r. włączono¹:

w 1959 r.	wieś Osową Górę	512,00 ha
w 1961 r.	tereny Janowa	138,00 ha
	fragment lasu przy ul. Szubińskiej	65,65 ha
	fragment lasu przy ul. Grunwaldzkiej	88,75 ha
	razem	804,40 ha

W 1962 r. obszar miasta osiągnął według wstępnych obliczeń geodezyjnych powierzchnię 11 574,40 ha. ↓

Ostateczne obliczenie wielkości terenów Bydgoszczy w granicach administracyjnych skorygowano i ustalono w związku z Zarządzeniem Nr 78 Ministerstw Rolnictwa, Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej oraz Spraw Wewnętrznych z 18 maja 1966 roku na 11 628,10 ha. Uściślenie nastąpiło — podobnie jak w roku 1955 — przez zastosowanie innej metody obliczeń geodezyjnych przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii w Warszawie, z uwzględnieniem kulistości ziemskiej.

Perspektywicznie plany urbanistyczne Bydgoszczy postulują jeszcze włączenie dodatkowo miasta Fordonu i kilku osiedli podmiejskich.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

1. *Przywilej lokacyjny miasta Bydgoszczy z 19 IV 1346 r.* (Przegląd Bydgoski. R. VI: 1938, z. 2/18, str. 11).
2. Dahlberg: *Szytych panoramy miasta Bydgoszczy w 1657 r.* (w dziele Samuela Pufendorfa: *Sieben Bücher von den Thaten Carl Gustavs, König in Schweden.* Nürnberg 1697).
3. Evert: *Plan sytuacyjny granic miejskich w 1789 r.* (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 3314).
4. Lindner: *Plan miasta Bydgoszczy w 1800 r.* (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 3331).
5. Sturmhöfel: *Plan zabudowy terenów Bocianowa z 1853 r.* (Karte des Vorwerks „Bocianowo”. Miejska Biblioteka Publiczna, sygn. C IV 1260).
6. *Notatka o włączeniu do Bydgoszczy terenów Bocianowa i Żup 1 XI 1851 r.* (Adressbuch der Stadt Bromberg 1895, str. IX).
7. von Arnim: *Plan miasta Bydgoszczy z 1854 r.* (Miejska Biblioteka Publiczna, sygn. C I 360).

¹ Dane o powierzchni terenów włączonych do Bydgoszczy w latach 1959 i 1961 pochodzą z akt Miejskiej Pracowni Geodezyjnej w Bydgoszczy (Wykaz gruntów miasta Bydgoszczy).

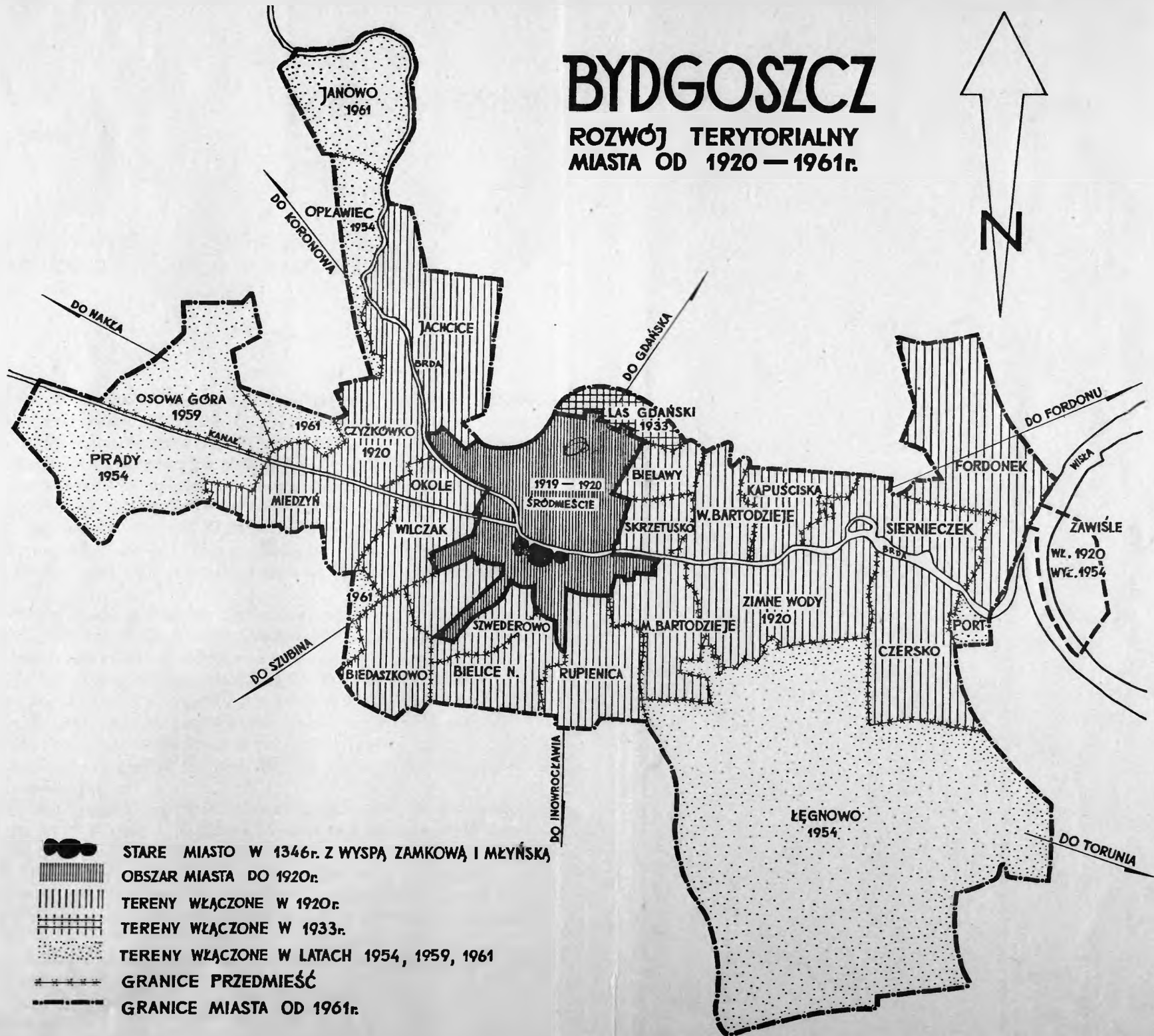

8. Informacja o włączeniu do Bydgoszczy terenów podmiejskich: Bocianowa, Grodzka i Nowego Dworu w dniu 3 XII 1867 r. (Adressbuch der Stadt Bromberg 1892, str. XI).
9. Plan poglądowy miasta z 1876 roku w skali 1:5000. Verlag v. Paul Berthold Jaekel, Bromberg (Miejska Biblioteka Publiczna, sygn. C IV 634).
10. Lincke: Plan rozbudowy miasta wzdłuż ulicy Gdańskiej z 1897 r. (Archiwum Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Bydgoszczy).
11. Decyzja o rozbiórce ruin zamku (Sprawozdania Magistratu miasta Bydgoszczy za lata 1898 – 1910; Miejska Biblioteka Publiczna).
12. P. Mitzlaff: Denkschrift über die Eingemeindung der Bromberger Vororte 22 II 1919 (Miejska Biblioteka Publiczna).
13. Uchwała o włączeniu przedmieść z dnia 1 IV 1920 r. (Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy za lata 1920 – 1926, str. 5).
14. Ogłoszenie o przystąpieniu do opracowania szczegółowego planu osiedla Leśnego I w 1933. (dotyczy czasu włączenia Lasu Gdańskiego do obszaru miejskiego; Monitor Polski Nr 69 z 24 III 1933 r., s. 5).
15. Zmiana granic województwa poznańskiego i włączenie powiatu bydgoskiego do województwa pomorskiego 1 kwietnia 1938 r. (Dziennik Ustaw R. P. Nr 46 z 1937 r., poz. 350).
16. Granice miasta Bydgoszczy w 1940 r. Plan poglądowy w skali 1:25000 z 1941 r. (Miejska Biblioteka Publiczna, sygn. C III 766).
17. Włączenie terenów podmiejskich: Oplawca, Prądów, Łęgnowa – Uchwałą Nr 27 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z 5 X 1954 r. (Wypis powierzchni z „Wykazu gruntów miasta Bydgoszczy” Miejskiej Pracowni Geodezyjnej).
18. Uchwała Rady Ministrów o włączeniu do Bydgoszczy terenów podmiejskich: Osowej Góry 7 XII 1959 r. (Dziennik Ustaw Nr 68, poz. 423), Janowa 13 XII 1961 r. (Dziennik Ustaw Nr 46, poz. 244).
19. W. Posadzy: *Bydgoszcz. Studia z historii budowy miast polskich*, Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, Warszawa. R. VI: 1957, z. 2/17, str. 81).
20. Z. Guldon: *Zaludnienie miasta Bydgoszczy w XVI–XVIII w.* Prace Komisji Historii, II, Bydg. Tow. Nauk., Bydgoszcz 1964, str. 99 – 126).

BYDGOSZCZ

ROZWÓJ TERYTORIALNY
MIASTA OD 1920 — 1961r.

ROZWÓJ I AKTUALNA PROBLEMATYKA KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ W BYDGOSZCZY

Początki komunikacji publicznej w Bydgoszczy sięgają 1888 r. Wówczas w mieście coraz silniej rozwijał się przemysł, a obszar miasta powiększał się o coraz to nowe przedmieścia. Wtedy też zaistniała potrzeba zorganizowania zbiorowych przewozów miejskich na dość już znaczne odległości.

W tym to roku 1888 uruchomiony został pierwszy tramwaj. Był to tramwaj konny. Uruchomiła go berlińska firma Ingenieur Havestadt und Contag, która początkowo dysponowała 4 wozami. Pierwszą linią obsługiwaną przez trakcję konną była linia (A): Dworzec (kolejowy) — ul. Poznańska. Na Wełnianym Rynku, gdzie linia przebiegała trasą wznoszącą się, doprzęgano drugiego konia¹.

W 1896 r. został oddany do użytku pierwszy tramwaj elektryczny, już przez firmę Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG). Była to jedna z pierwszych trakcji elektrycznych w Polsce, a jeśli wziąć pod uwagę obecny obszar państwa — był to drugi tramwaj elektryczny w kraju po Gdańsku, gdzie uruchomiony został w 1894 r. Dopiero w roku 1898 wprowadzono trakcję elektryczną w Poznaniu, a później też w Łodzi, Katowicach i innych miastach.

W 1897 r. tramwaje w Bydgoszczy przejęła firma Allgemeine Lokal- und Strassenbahn-Gesellschaft w Berlinie. W tym czasie rozbudowywano dalej linie komunikacyjne.

Drugą linię tramwajową (B) uruchomiono na trasie z ul. Gdańskiej (od koszar artyleryjskich) na ul. Toruńską (do budynku dzisiejszego Wojewódzkiego Domu Kultury). W 1905 r. uruchomiono trzecią linię tramwajową (C) na trasie: Wilczak — Bartodzieje (od ul. Słonecznej do ul. Gajowej). W roku 1907 łączna długość linii wynosiła już 12 km, a tabor składał się z 36 wozów silnikowych i 23 wozów doczepnych. W roku tym przewozy na wszystkich

---

¹ Jako ciekawostkę można podać, że konie w owym czasie miały podkowy owijane w powrozy dla tłumienia hałasu i zapobiegania poślizgom.

liniach osiągnęły 2880791 pasażerów. Stan taki trwał z małymi zmianami do pierwszej wojny światowej.

Po przejściu miasta przez władze polskie tramwaje miejskie pozostawały w administracji polskiej i zarządu niemieckiego towarzystwa akcyjnego A.E.G. w Berlinie. Dyrektorem technicznym w tym czasie był Polak — inż. Ireneusz Pietrzonka. Liczba linii tramwajowych pozostała bez zmian. Zwiększała się natomiast stopniowo wielkość przewozów pasażerów w związku z szybką rozbudową miasta i wzrostem liczby jego mieszkańców. W roku 1925 roczna wielkość przewozów osiągnęła liczbę 5804000 pasażerów.

W dniu 28 grudnia 1928 r., na skutek wygaśnięcia umowy między A.E.G. a Zarządem Miejskim, rozpoczął się okres przejmowania tramwajów na własność miasta. Przejęcie zakończono w roku 1930.

W ciągu całego okresu międzywojennego nie notowano większej rozbudowy linii komunikacyjnych. Przedłużono jedynie linię tramwajową B w r. 1936 od ul. Gdańskiej przez ulicę Chodkiewicza do ul. Lelewela, a w r. 1937 dalej — do ul. Bartosza Głowackiego. W tym roku istniała też przejściowo linia D jako czwarta z kolei (od koszar artyleryjskich do ul. Długiej).

W roku 1937 uruchomiona została po raz pierwszy komunikacja autobusowa. Utworzono trzy linie:

1. Osiedle przy ul. Gdańskiej — Dworzec Główny,
2. Plac Kościeleckich — ul. Toruńska (do ul. Spornej),
3. Ul. Kujawska — ul. Szubińska.

Linie te obsługiwane były przez cztery autobusy marki Fiat. W roku 1939 linie autobusowe zostały zlikwidowane ze względu na potrzeby transportowe wojska.

W trakcji tramwajowej było w tym czasie 37 wozów silnikowych oraz 24 wozy doczepne.

W okresie okupacji hitlerowskiej trakcja tramwajowa nie uległa żadnej rozbudowie, tabor natomiast został zmniejszony o dwa wozy zniszczone podczas bombardowania. Tabor, i tak już stary, ulegał systematycznej dewastacji, pogarszając wygodę podróży.

Po przejściowej likwidacji trakcji autobusowej, co spowodowały potrzeby transportowe dla wojska, władze okupacyjne ponownie uruchomiły linie autobusowe. W 1943 r. obsługiwane były trzy trasy autobusowe:

1. Osiedle przy ul. Gdańskiej — ul. Szubińska,
2. Dworzec Główny — Szpital na Bielawach,
3. Pl. Kościeleckich — ul. Glinki.

Tabor składający się z 10 autobusów stanowiły wozy typu Büssing o napędzie gazowym, przypominające wyglądem autobusy piętrowe.

W roku 1944 Niemcy planowali uruchomienie w Bydgoszczy trakcji trolejbusowej. Roboty były już poważnie zaawansowane na trasie: Osiedle

Gdańskie — ul. Szubińska. Sprowadzono nawet 4 trolejbusy z Mannheimu. Ofensywa wojsk radzieckich, wyzwalających nasz kraj, uniemożliwiła jednak uruchomienie trzeciej traktacji komunikacyjnej w Bydgoszczy.

Patrząc na rozwój komunikacji publicznej w Bydgoszczy do końca drugiej wojny światowej, można stwierdzić, że nadążała ona za potrzebami i odpowiadała ówczesnemu poziomowi technicznemu taboru. Niewysoki standart taboru tramwajowego i autobusowego wynikał głównie z poziomu produkcji, uzależnionego od technicznego rozwoju tych pojazdów.

Stan linii komunikacyjnych odpowiadał typowi eksploatowanego taboru. Lekkie wozy tramwajowe nie potrzebowały ciężkich i silnych podtorzy. Niewielki ruch nie wymagał również budowy linii dwutorowych na wszystkich odcinkach. Dlatego też sieć tramwajowa stanowiła układ linii jednotorowych z mijankami. Jedynie ul. Gdańska miała podwójne torowisko, ale też był tam najgęstszy ruch uliczny (kołowy), a ponadto ulica pełniła rolę arterii reprezentacyjnej miasta.

Po przejściu frontu na zachód już w początkach roku 1945 wznowiona została komunikacja tramwajowa. Najpierw uruchomiono tylko trzy linie, ze względu na zniszczenie taboru w czasie działań wojennych. Stan torowisk był bardzo zły, na skutek niekonserwowania ich w czasie okupacji hitlerowskiej, sieć trakcyjna zaś przez działania wojenne została częściowo zerwana.

W pierwszym okresie po wojnie ruch tramwajowy był ograniczony z powodu zniszczenia mostu przy pl. Teatralnym (obecnie pl. Zjednoczenia). Już w roku 1948 przystąpiono jednak do rozbudowy linii tramwajowych. W 1949 r. ukończono odgałęzienie od ul. Chodkiewicza wzdłuż ul. Lelewela do Szpitala Wojewódzkiego. W tym też czasie uruchomiono połączenie Szpitala Wojewódzkiego z Dworcem Głównym oraz zmieniono oznaczenie linii z A, B, C, D na 1, 2, 3, 4. W roku 1949 kursowało już 41 wozów tramwajowych.

Równocześnie ze wznowianiem komunikacji tramwajowej uruchamiano linie autobusowe. Już w roku 1945 czynne były dwie linie:

1. Bydgoszcz — Fordon,
2. Ul. Jagiellońska — Zbożowy Rynek.

Linie autobusowe stale rozbudowywano i zmieniano ich przebieg, dostosowując go do potrzeb mieszkańców coraz szybciej rozwijającego się miasta. W 1952 r. istniały już 4 linie autobusowe, a na trasach było w ruchu 7 pojazdów.

Rok 1952 zamyka pierwszy okres powojennego rozwoju komunikacji miejskiej w Bydgoszczy, charakteryzujący się odbudową z powojennych zniszczeń oraz systematyczną kontynuacją przedwojennego rozwoju typu ekstensywnego. Do roku 1952 komunikacja miejska prowadzona była przez wielobranżowe przedsiębiorstwo gospodarki komunalnej.

Od roku 1953 datuje się burzliwy już rozwój komunikacji miejskiej w Bydgoszczy, związany głównie z dynamicznym rozwojem miasta, które po ostatniej

wojnie rozbudowuje się jako nowy ośrodek wojewódzki i staje się silnym ośrodkiem przemysłowym Polski północnej. Już w 1952 r. podjęto budowę nowych linii tramwajowych „Brda”. Roboty zostały ukończone w 1953 r. Podwojona została długość eksploatowanych linii tramwajowych, a przede wszystkim duże zakłady przemysłowe we wschodnich dzielnicach miasta uzyskały połączenie z centrum. Uruchomiono jednocześnie Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne (MPK).

W roku 1953 komunikacja miejska dysponowała już 9 liniami tramwajowymi z 68 wozami w ruchu. W tym czasie istniały też 4 linie autobusowe z 10 wozami w ruchu.

Budowa linii tramwajowej „Brda” przyczyniła się do silnego rozwoju zaplecza technicznego. I tak równocześnie z budową linii postawiono pierwszą odpowiednią podstację zasilającą. W roku 1956 zaś podjęto budowę nowoczesnej zajezdni tramwajowej na 100 wozów. Roboty ukończono w 1959 r. Umożliwiło to przystosowanie starej zajezdni, pochodzącej jeszcze z 1886 roku, do potrzeb warsztatów tramwajowych. Jednocześnie w roku 1959 podjęto przy ul. Szajnochy budowę nowej zajezdni autobusowej na 150 autobusów.

Po wybudowaniu linii tramwajowej „Brda” długość torów sieci tramwajowej wzrosła do 47,6 km toru pojedynczego. Stanowiło to poważny krok naprzód w rozwoju trakcji tramwajowej. Trzeba jednak nadmienić, że szerokość torów (prześwit) nowych linii wynosi 1000 mm, to jest tyle, ile stanowiła dotychczasowa szerokość na liniach istniejących. Nowy system komunikacyjny funkcjonował między pętlą przy ul. Babia Wieś a wschodnimi dzielnicami miasta. Mógł on być wybudowany według znormalizowanej szerokości toru, to jest 1435 mm. Szerokość toru, zwanego potocznie wąskim, pozostała zatem do dnia dzisiejszego w całej sieci tramwajowej, przesądzając na długo utrzymanie tego stanu rzeczy.

Przedsiębiorstwo komunikacyjne wzmogło nacisk na sprowadzanie odpowiedniego taboru na nowo utworzone linie komunikacyjne. Wybudowanie nowej sieci z wąskim prześwitem torów spowodowało ściągnięcie do Bydgoszczy starego taboru likwidowanego w innych miastach, przede wszystkim w Krakowie. Pewną ilość taboru sprowadzono z Łodzi i Jeleniej Góry. Zażądało to doraźnie potrzeby miasta, mimo że stan sprowadzonych wozów nie napawał optymizmem. Tylko dzięki energicznej i konsekwentnej gospodarce taborowej MPK, szybko wycofywano stare wozy z eksploatacji (w miarę rozwijania produkcji nowego taboru typu N). Proces wymiany starego taboru trwał jednak dosyć długo, tj. około roku (1962—1963). Obecnie przedsiębiorstwo dysponuje już zmodernizowanym taborem typu N i ND¹.

¹ Tabor typu N oznacza tramwajowe wozy silnikowe, ND — wozy doczepne. Ogólnie jednak są to wozy na poziomie technicznym z okresu przedwojennego, różniące się jedynie bardziej nowoczesną sylwetką.

Równocześnie z trakcją tramwajową rozwijała się trakcja autobusowa. Rozwój jej był jednak szybszy, dążono bowiem do objęcia i pokrycia całego obszaru miasta zorganizowaną komunikacją zbiorową. Tę funkcję uzupełniającą wobec rozproszonych i mniejszych potrzeb przewozowych, spełniała doskonale trakcja autobusowa. Stare typy taboru zostały szybko wycofane, w zamian za co przedsiębiorstwo otrzymało nowe autobusy. Początkowo były to „Stary”, pierwsze autobusy polskiej produkcji. Ze względu na ograniczoną pojemność okazały się jednak kłopotliwe w komunikacji masowej. Podjęta produkcja nowego autobusu typu „San”, bardziej przystosowanego do komunikacji miejskiej, zaczęła dosyć szybko zaspokajać potrzeby miasta Bydgoszczy.

Rozwój komunikacji spowodował konieczność zmiany numeracji linii autobusowych. W celu uniknięcia pomyłek ze strony pasażerów, zmieniono w 1962 r. numery linii autobusowych, rozpoczynające się dotychczas od 1, 2, 3 itd. (podobnie jak linii tramwajowych) i wprowadzono nową numerację począwszy od 51, 52 itd.¹

Z biegiem lat wielkość przewozów pasażerskich stale wzrastała a trakcja autobusowa powoli doganiała pod tym względem trakcję tramwajową.

W roku 1962 grupa inżynierów z MPK rozpoczęła pracę nad konstrukcją nowego wozu przegubowego, wykonanego systemem gospodarczym we własnych warsztatach tramwajowych. Pracę ukończono w czerwcu 1963 r. a od lipca, po przeprowadzeniu szeregu prób, wóz wszedł do normalnej eksploatacji. Nadmienić należy, że był to prototyp w skali ogólnopolskiej na prześwit torów 1000 mm. Jedynie w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym w Katowicach wyprodukowano podobny wóz o rok wcześniej. Był to wóz na normalny prześwit toru 1435 mm. Bydgoski prototyp przeszedł szczegółowe badania i próby w Instytucie Gospodarki Komunalnej, uzyskując bardzo pochlebny opinię i przewyższając pod względem zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych podobne wozy w Polsce.

Wobec dalszego gwałtownego rozwoju komunikacji zrodziły się z czasem trudności w zatrudnieniu odpowiedniej liczby konduktorów. W tej sytuacji w 1964 r., zgodnie z ogólnokrajowymi tendencjami, wprowadzono pierwsze próby bezkonduktorskiej obsługi pasażerów przez przedsprzedaż biletów w kioskach „Ruchu”.

W tym okresie, w wyniku komplikowania się problematyki przewozów pasażerskich, zapoczątkowano szczegółowe badania potoków pasażerskich, a planowanie nowych linii komunikacyjnych oparto na badaniach relacji podróży pasażerów. Spowodowało to lepsze dostosowanie połączeń komunikacyjnych do występującego zapotrzebowania ze strony pasażerów. W ten spo-

---

¹ Jednocześnie ze zmianą numeracji linii zmieniono numery inwentarzowe autobusów, począwszy od 500, 501, 502 itd. zamiast 100, 101 itd.

sób uniknięto realizacji wielu sprzecznych i kontrowersyjnych postulatów, które często ukazywały się w miejscowej prasie.

Pierwsza notatka prasowa w sprawie potrzeby planowania ruchu na podstawie badań ukazała się w Gazecie Pomorskiej z dnia 5 listopada 1959 roku. Z czasem doszło do powstania w mieście specjalnego zespołu studialnego,

Rozwój komunikacji zbiorowej w Bydgoszczy

Rok	Mieszkańcy w tys. osób	Przewozy pasaż. w mil. osób		Liczba jednostek taboru		Długość sieci w km		Liczba linii	
		tramw.	autob.	tramw.	autob.	tramw.	autob.	tramw.	autob.
1888	41,3*			4		2,9		1	
1896	48,5*			30		6,7		2	
1897	49,4*	1,279				6,7		2	
1904	54,4*	2,300*				6,7		2	
1905	55,0*	2,480*				6,7		2	
1907	56,0*	2,881		59		12,1		3	
1920	84,4*	4,700		59		12,1		3	
1925	88,0*	5,804		59		12,1		3	
1937	132,3*	10,000		59	4	12,1	10,0	4	3
1939	143,0			61	4	12,1	6,2	4	3
1945	134,5	4,826	0,675	59	7	15,2	6,2	3	2
1946	143,2	11,879	0,817	59	10	15,2	6,2	3	2
1947	147,0	16,517	0,478	59	11	15,2	6,2	3	1
1948	151,2	21,891	0,888	59	11	15,2	6,2	4	1
1949	156,0	17,756	1,780	59	12	15,7	13,1	4	2
1950	163,0	22,370	2,653	61	12	16,3	13,3	4	2
1951	172,0	24,908	4,780	62	18	16,3	13,3	4	3
1952	183,7	23,768	5,922	62	18	16,3	30,0	4	4
1953	193,0	28,378	6,030	90	21	27,0	28,0	9	4
1954	201,6	34,831	7,178	85	16	27,0	26,0	9	4
1955	205,0	40,965	8,981	90	20	28,5	32,2	10	5
1956	214,0	46,070	10,385	91	22	28,5	38,2	9	6
1957	220,0	52,986	13,561	94	37	28,5	36,5	9	7
1958	226,5	58,000	16,000	102	48	28,5	35,7	9	7
1959	231,1	64,752	18,917	106	49	28,5	39,7	9	9
1960	239,9	63,641	30,624	114	75	28,9	47,6	9	10
1961	245,6	65,023	41,261	126	94	28,9	55,5	9	12
1962	250,1	62,134	42,010	121	91	29,9	57,8	9	12
1963	257,1	62,114	43,163	116	94	29,9	57,8	9	12
1964	260,3	66,226	48,017	119	98	29,9	56,9	11	14
1965	266,0	70,221	52,217	120	105	29,9	57,8	9	18

* Wobec rozbieżnych danych w różnych źródłach, przyjęto liczby najbardziej prawdopodobne.

który zaczął zajmować się badaniem ruchu pasażerów. Potem okazało się potrzebne badanie tego zagadnienia w powiązaniu z wszelkim ruchem miejskim.

Już w latach 1960—1961 staje się widoczny na ulicach Bydgoszczy wzrost liczby pojazdów samochodowych rejestrowanych w mieście. Była to wprawdzie jeszcze liczba niesłychanie mała w odniesieniu do liczby mieszkańców miasta, ale sytuacja stawała się coraz bardziej uciążliwa dla uczestników ruchu miejskiego.

Pierwszą i główną ofiarą stale wzrastających trudności komunikacyjnych staje się Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne, a w szczególności tabor tramwajowy i autobusowy kursujący w mieście. Społeczeństwo jest rozgoryczone coraz bardziej pogłębiającym się wzrostem trudności w komunikacji zbiorowej. Reakcją na to potęgujące się zjawisko są często bardzo różne propozycje poprawy istniejącego stanu, nieraz bardzo fantastyczne.

Prasa miejscowa, to jest Gazeta Pomorska, Ilustrowany Kurier Polski i Dziennik Wieczorny, w latach 1961—1965 zamieściła mnóstwo artykułów dotyczących komunikacji i sposobów jej uzdrowienia. Trudności natomiast nieubłagane zaostrzają się i potęgują niezadowolenie pasażerów.

Przyczyn tego stanu rzeczy należy oczywiście upatrywać w wielu złożonych procesach, wśród których systematyczne wzrastanie liczby samochodów zarejestrowanych w mieście zajmuje niepoślednie miejsce. Trudności tego typu bardziej się uwidaczniają, gdyż układ komunikacyjny miasta w tym okresie niewiele różni się od stanu przedwojennego. Jedynym elementem nowym są odbudowane i poszerzone po wojnie mosty drogowe. Tak więc nawet niewielki wzrost stanu samochodów ma wpływ na pogarszanie się możliwości ruchu w mieście.

Układ komunikacyjny Bydgoszczy jest — jak już powiedziano — nieprzystosowany do przyjęcia wzmożonego ruchu kołowego. Głównymi wadami tego układu są przede wszystkim niesłychanie wąskie ulice, pozostałe na ogół bez zmian z okresu przedwojennego.

Opierając się na wynikach pierwszych pomiarów ruchu, prowadzonych już systematycznie od 1961 r., można powiedzieć, że nadmierne obciążenie głównych ulic śródmieścia utrudniało komunikację. Spadała szybkość komunikacyjna pojazdów i pogarszały się warunki bezpieczeństwa ruchu. Wobec wyczerpywania się zdolności przepustowej głównej sieci ulic, obniża się też sprawność komunikacji zbiorowej, szczególnie tramwajów i autobusów. Trudności piętzą się na skutek przestarzałego układu torów tramwajowych. Są to linie przeważnie jednotorowe z mijankami o zmiennie usytuowanym położeniu w stosunku do osi ulicy.

Rosnący w szybkim tempie ruch kołowy na najważniejszych arteriach w ciągu dnia w czasie między godziną 14 a 15 w obydwu kierunkach łącznie wykazuje tabela umieszczona na str. 24.

Ruch kołowy w Bydgoszczy w latach 1962—1965 między godz. 14 a 15
(w jednostkach przeliczeniowych¹)

Lp.	Ulica	1962	1963	1964	1965
1.	Al. 1 Maja (Pl. Wolności)	641	757	657	842
2.	Bernardyńska	1032	—	1071	1013
3.	Jagiellońska (Prez. WRN)	656	818	—	1071
4.	Armii Czerwonej	566	588	—	1105
5.	Śniadeckich	573	545	—	600
6.	3 Maja	402	728	882	817
7.	Fordońska (Gajowa)	697	—	—	1037
8.	Królowej Jadwigi	505	672	925	1025
9.	Poznańska	607	525	945	870
10.	Kraśińskiego	382	438	—	501
11.	Świętojańska	391	—	—	586
12.	Szubińska (Piękna)	433	—	—	823

Przyczyną wzmożonego ruchu kołowego jest w pierwszym rzędzie zwiększenie się liczby pojazdów samochodowych zarejestrowanych w mieście. Stan liczbowy pojazdów mechanicznych w ostatnich latach obrazuje tabela:

Pojazdy mechaniczne w Bydgoszczy w latach 1955—1965

Rok	Motocykle	Samochody osob.	Samochody ciężar.	Razem
1955	2947	860	2210	6017
1956	3217	906	2223	6346
1957	3934	1258	2417	7609
1958	5255	1405	2601	9261
1959	7047	2004	2920	11971
1960	8522	2318	3299	14139
1961	8836	2452	3493	14781
1962	9224	2784	3294	15302
1963	9983	3294	3654	16931
1964	10017	3401	4002	17440
1965	10650	3906	3977	18533

Rezultatem takiego stanu rzeczy jest spadek szybkości ruchu na głównych ulicach. W 1962 r. szybkość poruszania się pojazdów wynosiła:

- na al. 1 Maja, Mickiewicza, Kraśińskiego — 14,7—19,6 km/h
- na ul. Śniadeckich — 14,0 km/h
- na ul. Jagiellońskiej — 21,0—25,0 km/h
- na ulicy Grunwaldzkiej
(od Jackowskiego do Granicznej) — 24,0—28,0 km/h

¹ Jednostką przeliczeniową jest samochód osobowy przyjęty jako 1, samochód ciężarowy 2—3, autobus 3 itd.

Sytuacja panująca na ulicach miasta nie wpływa dodatnio na sprawne działanie komunikacji tramwajowej i autobusowej. Warunki przewozowe są tym trudniejsze, że w rozwijającym się mieście zwiększa się ogromnie ruch pasażerów, co przy niedostatku taboru powoduje niesłychanie zagęszczenie w środkach komunikacyjnych. Załoczenie pojazdów komunikacji miejskiej w Bydgoszczy w porównaniu z innymi miastami, podobnymi pod względem wielkości, wyglądało w roku 1965 następująco:

Miasto	Wskaźnik pasażerów na 1 wozokm	
	w tramwajach	w autobusach
Bydgoszcz	10,4	9,4
Gdańsk	8,9	4,6
Lublin	—	7,7
Szczecin	9,3	8,3

Warunki komunikacyjne w Bydgoszczy pogarszają się znacznie także na skutek naturalnego rozwoju miasta, otaczającego się wieńcem zespołów mieszkalnych położonych w znacznej odległości od centrum, oraz w wyniku związanego z tym faktem silniejszego zapotrzebowania na usługi przewozowe, ze względu na wydłużające się drogi: zakład pracy — mieszkanie.

Miasto o dużej dynamice rozwojowej jest ciągle w fazie intensywnego rozwoju ruchu komunikacyjnego. Wynika stąd konieczność częstych zmian układów linii komunikacyjnych, aby dostosować je do potrzeb mieszkańców. Jest to zjawisko z jednej strony niekorzystne, gdyż powoduje nietrwałość przebiegu linii komunikacyjnych, z drugiej strony jednak niezbędne ze względu na zmieniające się warunki życia w mieście.

Stale rosnące przepełnienie w tramwajach i autobusach znacznie wyprzedza dostawy nowego taboru. Nakładanie się zwiększonego ruchu komunikacyjnego powoduje szczególnie wielkie nasilenie przewozów w godzinach szczytowych.

Przedsiębiorstwo komunikacyjne przystępuje do pierwszych prób rozładowania tego stanu rzeczy poprzez zmianę rozpoczynania czasu pracy w zakładach produkcyjnych. Informacje na ten temat coraz częściej pojawiają się w miejscowej prasie. Gazeta Pomorska (nr 216) z dnia 11 września 1965 r. podaje pierwsze informacje o decyzji mającej na celu rozładowanie szczytów w komunikacji miejskiej. Działalność zmierzająca do przesunięcia czasu rozpoczynania pracy spotyka się jednak z silnym oporem ze strony społeczeństwa, albowiem narusza naturalnie ukształtowane i dostosowane do indywidualnych potrzeb stany równowagi w budżecie czasu mieszkańców miasta. W roku 1965 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej wydało zarządzenie wprowadzające obowiązek przesunięcia czasu pracy przez niektóre przedsiębiorstwa. Nie

przynosi to jednak większego rezultatu, gdyż tylko minimalna liczba przedsięwzięć zastosowała się do tego zarządzenia. Tymczasem przewozy pasażerskie rosły szybko i przewyższają rezultaty już osiągnięte z przesunięcia czasu rozpoczynania pracy.

Przedstawiona sytuacja była dostatecznym sygnałem do zasadniczego zastanowienia się przez władze miejskie, co dalej czynić w zakresie komunikacji w Bydgoszczy.

W latach 1960—1963 przystąpiono do opracowania pierwszego po wojnie planu urbanistycznego miasta. Jedną z głównych przesłanek, kształtujących rozwój miasta, stała się zatem komunikacja.

W tej sytuacji władze miejskie zleciły opracowanie studium komunikacyjnego specjalistycznemu zespołowi fachowców pod kierunkiem prof. inż. Jana Podoskiego. Zespół w składzie 20 osób przystąpił do pracy 18 grudnia 1959 r. Studium ukończone zostało w lipcu 1960 r. Była to praca bardzo pożyteczna, wskazująca na dalsze kierunki rozwoju komunikacji miejskiej i określająca ramy proponowanych rozwiązań. W dniach 1—2 lutego 1961 r. na posiedzeniach komisji urbanistyczno-architektonicznych, wojewódzkiej i miejskiej, dokonano zatwierdzenia opracowanego studium, którego głównym osiągnięciem było wyznaczenie kierunków rozwoju komunikacji zbiorowej do 1980 r.

W zakresie komunikacji zbiorowej wytyczono dalsze kierunki rozwoju traktacji tramwajowej. Ustalono jako podstawowy kierunek Wschód—Zachód, przewidując potrzebę wybudowania linii tramwajowej od Błonia na zachodzie do Fordonu na wschodzie. Zaproponowano jednocześnie likwidację części linii tramwajowych w obrębie starego miasta, gdzie trakcja ta ze względu na warunki zabudowy nie ma szerszych perspektyw rozwojowych. Na ogół projekt charakteryzował się propozycją umiarkowanego rozwoju traktacji tramwajowej, to jest skoncentrowaniem jej na podstawowych, najbardziej obciążonych kierunkach, likwidując jednocześnie linie o małym obciążeniu.

W projekcie przewidziano dalszy rozwój traktacji autobusowej przez pokrycie całego obszaru miasta gęstą siecią linii autobusowych. Według założeń zamierzano w traktacji tramwajowej osiągnąć około 60% przewozów a w traktacji autobusowej 40%. Była rozważana również koncepcja wprowadzenia traktacji trolejbusowej, ale została odrzucona po przeprowadzeniu szeregu analiz. Trolejbusy uważane były w tym czasie w Polsce za transport nierentowny i przeznaczony do likwidacji. Miała je zastąpić odpowiednio rozbudowana trakcja autobusowa. Brano pod uwagę także inne środki przewozowe, jak np. kolej jednoszynową, którą uznano jednak za rozwiązanie zbyt kosztowne i prototypowe, wobec czego w projekcie jej nie zaproponowano.

Studium układu komunikacyjnego stało się podstawą do rozpoczęcia prac nad urbanistycznym planem ogólnym miasta Bydgoszczy. Zasadnicze prze-

słanki ze studium komunikacyjnego zostały w planie urbanistycznym uwzględnione, ale na skutek zmienionych założeń urbanistycznych plan ogólny, zatwierdzony w 1964 r., ustalił nieco inne rozmieszczenie głównych obszarów mieszkaniowych niż to przewidywały dane przekazane zespołowi prof. Jana Podoskiego. Wymagało to pewnej korekty układu komunikacyjnego opracowanego w ramach planu urbanistycznego.

Zatwierdzony plan ogólny miasta przewidywał również do 1980 r. utrzymanie traktacji tramwajowej w nie zmienionym układzie, czyli tak jak przewidział ją zespół prof. Podoskiego. Tymczasem miasto rozbudowywało się coraz silniej. Rosły osiedla mieszkaniowe, wzrastały przewozy pasażerskie. Dalsze usprawnienie komunikacji stało się sprawą palącą i często dyskutowaną w miejscowej prasie.

Ilustrowany Kurier Polski z dnia 2 września 1962 r. pisał o tych problemach w artykule *Na drogach i rozdrożach komunikacji miejskiej*. Pogłębiające się trudności komunikacyjne stały się centrum zainteresowania całego społeczeństwa i kompetentnych władz. Sprawami tymi zajął się również Dziennik Wieczorny z dnia 24 i 25 listopada 1965 r., publikując artykuł pt. *Paradoksy bydgoskich ulic*. Artykuł ten ukazał się w przededniu ogólnopolskiej konferencji naukowo-technicznej zorganizowanej w Bydgoszczy w dniu 26 listopada 1965 r. przez oddział wojewódzki Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy na temat problemów komunikacyjnych miasta. Na konferencji byli obecni najlepsi i najbardziej znani fachowcy komunikacyjni z całej Polski, szczególnie ze środowiska warszawskiego. O problematyce konferencji pisał również Ilustrowany Kurier Polski w numerze 277 z dnia 21 listopada 1965 r.

Konferencja naukowo-techniczna odbiła się szerokim echem wśród społeczeństwa bydgoskiego, zwróciła uwagę kompetentnych władz na problematykę komunikacyjną Bydgoszczy i na potrzebę podjęcia badań w tej dziedzinie. Celowość zorganizowania jej była niewątpliwa, tym bardziej że odbyła się ona w okresie przygotowawczym do nowego planu pięcioletniego 1966—1970. Wnioski z konferencji skierowane zostały do szeregu instytucji, władz miejskich i wojewódzkich. Głównym wnioskiem było stwierdzenie potrzeby utworzenia w Bydgoszczy Biura Studiów Komunikacji i Inżynierii Miejskiej oraz zwiększenie tempa realizacji inwestycji drogowych i tramwajowych. Łącznie skierowano do władz miejskich i wojewódzkich 12 ogólnych i szczegółowych wniosków związanych z ulepszeniem układu komunikacyjnego w Bydgoszczy.

Problematyka poruszona w referatach oraz w dyskusji wpłynęła na skryształowanie poglądów i weszła do planu prac specjalistycznego zespołu, powołanego później do badania zagadnień komunikacyjnych Bydgoszczy. Dyskusja nad przyszłością komunikacji zbiorowej toczyła się jednak nadal.

Jakie będą losy komunikacji zbiorowej w mieście rozstrzygać będzie nadal sytuacja gospodarcza miasta oraz badania prowadzone przez powołane później Biuro Studiów Komunikacji i Inżynierii Miejskiej.¹

ŹRÓDŁA

1. Bruno Böhm: *Die Bromberger Strassenbahn* (w: *Industrie und Gewerbe in Bromberg, Bydgoszcz 1907*).
2. Alfred Kowalkowski: *Bydgoszcz dawna i dzisiejsza 1346–1946*, Bydgoszcz 1946.
3. *70 lat komunikacji miejskiej w Bydgoszczy*, Gdynia 1958.
4. *Bydgoszcz. Historia, kultura, życie gospodarcze*. Gdynia 1959.
5. Prof. Jan Podoski z zespołem: *Projekt koncepcyjny układu komunikacyjnego w Bydgoszczy*, Warszawa–Bydgoszcz 18 XII 1959–VII 1960.
6. Protokoły Miejskiej i Wojewódzkiej Komisji Urbanistycznej i Architektonicznej w Bydgoszczy z 1 i 2 II 1961 r.
7. Materiały na ogólnopolską konferencję naukowo-techniczną nt. *Probleatów komunikacyjnych miasta Bydgoszczy*, Bydgoszcz 26 XI 1965.

---

¹ Biuro Studiów i Projektów Komunikacji Miejskiej w Bydgoszczy powołane zostało Uchwałą Prezydium MRN Nr 79/223/66 z dnia 12 XI 1966 r., a później Uchwałą Nr 193/547/69 z dnia 25 IX 1969 roku rozszerzono zakres jego zadań i nadano mu nazwę Biura Studiów Komunikacji i Inżynierii Miejskiej w Bydgoszczy.

Marceli Bacciarelli

PLASTYKA W BYDGOSZCZY W LATACH 1945—1965

Nie ma dotychczas opracowania analizującego historię środowiska plastycznego Bydgoszczy w minionym dwudziestoleciu. A przecież historia ta jest nieco inna, niż np. w Grudziądzu czy Włocławku, gdzie też działają plastycy; różni się także od toruńskiej z racji braku w Bydgoszczy wyższej uczelni typu humanistycznego. Niniejsze opracowanie ogranicza się więc — mimo iż okręg bydgoski Związku Polskich Artystów Plastyków obejmuje swoim zasięgiem całe województwo (poza powiatem toruńskim) — tylko do środowiska bydgoskiego. Nie oznacza to oczywiście braku szerszej perspektywy, bo przecież wiele zjawisk o skali wojewódzkiej miało swój oddźwięk także i w naszym mieście.

Analiza współczesnej nam plastyki w Bydgoszczy wymaga jednak cofnięcia się w okres dwudziestolecia międzywojennego w celu zorientowania się, czy istniały tradycje, do których mogli ewentualnie nawiązać plastycy tworzący od 1945 r. własne środowisko w naszym mieście. Podobnie — w celu dania możliwości porównań — omówienia (bardzo krótkiego) wymaga dwudziestoletnia historia plastyki polskiej ostatniego dwudziestolecia (1945—1965).

W niniejszym opracowaniu omówiona zostanie także historia fotografii w województwie bydgoskim. Wynika to po prostu z założenia, że myślenie fotograficzne jest myśleniem plastycznym i że w związku z tym fotografia jest po prostu jedną z dziedzin plastyki. Nakreślenie historii fotografii będzie miało jednak inny charakter, bowiem w Bydgoszczy nie ma większego środowiska fotograficznego, gdyż działało tu jedynie pięciu członków Związku Polskich Artystów Fotografików, z których jeden został członkiem dopiero w 1965 r. Dlatego też trudno jest mówić o jakichś tendencjach twórczych. Historia fotografii bydgoskiej musi się więc stać z konieczności historią indywidualnych dróg artystycznych tejsze piątki fotografików. Historia zaś Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego może być ujmowana raczej w kate-

goriach organizacyjnych, niż twórczych, gdyż nie pozwala na tę drugą ewentualność ogromna rotacja członków BTF.

Sytuacja w plastyce pomorskiej przed II wojną światową była bardzo zła. Na przykład jedynym studentem z obecnych terenów województwa bydgoskiego, który studiował na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie był Stefan Wojciechowski, późniejszy wykładowca na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jedyne salony wystawowe — to Muzeum Miejskie w Bydgoszczy oraz lokal Konfraterni Artystów w Toruniu. W Bydgoszczy istniała Szkoła Przemysłu Artystycznego, ale po kilku latach została zlikwidowana. Plastyki bydgoscy usiłowali zorganizować życie artystyczne, ale z jednej strony nie byli to twórcy wysokiej rangi, z drugiej zaś — napotykali opór nobliwego mieszczaństwa. A jeśli sobą coś reprezentowali, to ich kontakt z naszym regionem był bardzo luźny. Tak było np. w przypadku Leona Wyczółkowskiego, tak zdawało by się związanego z naszym regionem. Przyczyną tego związku był z jednej strony przyznany mu dworek w Gościeradzu, z drugiej zaś — dwie darowizny (żony artysty — Franciszki i Kazimierza Szulistawskiego), które powiększyły maleńkie zbiory naszego muzeum. Jedna darowizna miała miejsce w 1937 r., druga — w r. 1948.

Wyczółkowski przekazał w 1922 r. swoją bogatą kolekcję dzieł sztuki na rzecz Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu. Dostał za to resztówkę w Gościeradzu, gdzie mieszkał początkowo tylko latem, a na 7 lat przed śmiercią (umarł w r. 1936) — coraz częściej. Zachwyty pięknem Borów Tucholskich i przedstawienie ich w grafice — to właściwie jedyne powiązania Leona Wyczółkowskiego z naszym województwem. Trudno mówić — choć obecnie jest wielu przyjaciół tego artysty — o jakichś ściślejszych związkach Wyczółkowskiego ze środowiskiem plastyków naszego regionu.

Nieco inna sytuacja panowała w Toruniu, gdzie 20 grudnia 1920 r. tworzy się — pod wodzą Juliana Fałata — Konfraternia Artystów, wokół której gromadzą się także ludzie innych zawodów. Celem toruńskiego bractwa było „zbliżenie towarzyskie osób pracujących na polu sztuki i działalność mająca na celu popieranie i krzewienie sztuki rodzimej”¹. Grupa ta spełniła w Toruniu bardzo pożyteczną rolę, zbliżoną do roli dzisiejszych towarzystw kulturalnych. Konfratry przeprowadzili na przykład udaną batalię o teatr, założyli Towarzystwo Muzyczne, konserwatorium, zorganizowali Towarzystwo Miłośników Sztuk Pięknych, które rozpoczęło akcję odczytową i wystawienniczą.

Jak z tego — z konieczności skrótowego — przypomnienia wynika, na obecnych terenach województwa bydgoskiego niewiele w zasadzie działo się w zakresie plastyki. W każdym razie nie znalazły tutaj odbicia te wszystkie rewolucyjne zmiany, które dokonywały się w okresie dwudziestolecia między-

¹ Cytuję za pracą magisterską Elżbiety Lewandowskiej: *Konfraternia Artystów w Toruniu*. Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, Toruń 1965.

wojennego w sztuce polskiej. Niewiele też o nich wiedział ogół społeczeństwa, gdyż akcja wystawiennicza Konfraterni Artystów ograniczyła się w zasadzie do paru twórców z zewnątrz.

Pierwszy okres historii plastyki Polski Ludowej charakteryzował się ogromnym entuzjazmem wszystkich młodych: tych, którzy rozpoczęli działalność artystyczną jeszcze w czasie wojny oraz pierwszych absolwentów uczelni artystycznych. Wszyscy włączyli się w wielką przygodę, jaką było odkrywanie dla siebie współczesnych prądów plastyki światowej. Działała duża grupa kapistów (zwanym też kolorystami)¹, którzy wywarli wielki wpływ na rozwój plastyki w Polsce. To oni właśnie spowodowali, że tak wielu twórców uczulonych jest na kolor i problemy malarskiej materii. Ale już od samego zarania rodziła się opozycja przeciwko supremacji kolorystów. Mam na myśli wystawę młodych plastyków krakowskich, zorganizowaną w 1945 r. przez Tadeusza Kantora. Zrodziły się też inne grupy, np. w Poznaniu powstała w 1947 r. Grupa Plastyków Nowoczesnych, która później przyjęła nazwę 4F+R (forma, farba, faktura, fantastyka + realizm). Jej program artystyczny polegał na nawiązaniu do tradycji ekspresjonizmu polskiego z lat międzywojennych.

Lata późniejsze powodują — ze znanych wszystkim powodów — wprowadzenie wszechobowiązującej doktryny tzw.

Piotr Triebler: *Głowa męska* (brąz)

¹ Nazwa „kapizm” (obecnie używany jest raczej termin „koloryzm”) wzięła się od skrótu: K. P., oznaczającego Komitet Paryski. W 1923 roku grupa studentów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, głównie uczniów Józefa Pankiewicza, zawiązała tzw. Komitet Paryski, mający na celu umożliwienie pierwszego po wojnie grupowego wyjazdu do Paryża na dalsze studia. Do grupy tej należeli: Jan Cybis, Józef Czapski, Józef Jarema, Piotr Potworowski, Jacek Puget, Hanna Rudzka-Cybisowa, Artur Nacht-Samborski i Zygmunt Waliszewski. W późniejszej swojej twórczości kapiści zwracali szczególną uwagę na prymat koloru w obrazie, nawiązując do francuskiego postimpresjonizmu.

Bronisław Zygfryd Nowicki:
Wenecja Bydgoska (drzeworyt)

socrealizmu, w której nie mieszczą się na przykład zaangażowane, pełne pasji figuratywne obrazy Andrzeja Wróblewskiego. Zaczyna się po prostu ukazywanie współczesności w sposób bardzo przypominający „słodkie” laurki imieninowe. Plastycy polscy, a przede wszystkim publiczność salonów wystawowych traci na kilka lat kontakt ze współczesnymi prądami w sztuce światowej. Administracja sztuki dała niewielkie efekty, ale błędem byłoby całkowite przekreślenie dorobku tego okresu. Przecież w ramach tak ortodoksyjnej doktryny artystycznej, jak tzw. socrealizm, powstały dzieła świadczące o pełnym zaangażowaniu twórców. Mam na myśli oczywiście nie robione bez przekonania, masowo powstające portrety przodowników pracy itp., ale prace próbujące w sposób autentyczny ukazać trud robotników budujących socjalizm w naszym kraju.

Pierwszym sygnałem buntu artystów przeciwko formule tzw. socrealizmu było powstanie w 1953 r. katowickiej grupy St. 53. Byli to młodzi plastycy, przeważnie uczniowie Władysława Strzemińskiego, nawiązujący do tez zawartych w jego pracy *Teoria widzenia*. Dwa lata później została otwarta w warszawskim Arsenale Ogólnopolska Wystawa Młodej Plastyki. Był to zdecydowany opór młodzieży artystycznej przeciwko włączaniu sztuki w jeden tylko nurt. W tym samym roku powstała Grupa 55, która zorganizowała pierwsze od wielu lat w Polsce wystawy sztuki nowoczesnej. Były one ekspozowane w Klubie Krzywego Koła na Starym Mieście w Warszawie. Nastąpiła wielka przygoda intelektualna twórców, polegająca na entuzjastycznym i nie zawsze przemyślanym przenoszeniu na nasz grunt tego wszystkiego, co w sztuce światowej wydarzyło się w okresie przedpaździernikowym. W 1956 r. Maria Jarema i Tadeusz Kantor wystawili w salonie „Po prostu” w Warszawie

malarstwo nieprzedstawieniowe typu informel¹. Zaczęto też wystawiać prace plastyków starszych, których twórczość nie była eksponowana w dobie tzw. socrealizmu, np. Katarzyny Kobro czy Władysława Strzemińskiego. W tym samym roku powstało stowarzyszenie artystyczne Grupa Krakowska, powstały też inne.

Okres po październiku zaznaczył się też ożywionymi kontaktami polskiej plastyki z zagranicą. Efektem jest wymiana wystaw między Polską i wieloma krajami oraz liczne sukcesy polskich plastyków za granicą. Organizuje się też duże ekspozycje typu np. Biennale Grafiki w Krakowie.

Życie artystyczne ostatnich lat staje się tak bogate i skomplikowane, że w tym syntetycznym przypomnieniu raczej niż omówieniu nie jestem w stanie dokonać choćby klasyfikacji.

Rok 1955 — a nie 1956 — przyjmuję jako cezurę, która w sposób wyraźny dzieli dzieje plastyki w Polsce. Wszak w lipcu 1955 r. odbyła się wystawa „arsenałowców”, która dokonała wyłomu we wszechobowiązującej doktrynie tzw. socrealizmu.

W okresie okupacji dorobek artystów bydgoskich został w znacznym stopniu zniszczony, oni sami zaś rozproszyli się po Polsce. Zniweczone zostały tradycje Związku Plastyki Pomorskiej, zorganizowanego w Bydgoszczy w okresie międzywojennym przez Karola Mondrała i Jerzego Rupniewskiego, czy też założonej w tym samym okresie Grupy Pomorskiej. Organizacje te nie zrzeszały wprawdzie artystów wybitnych, niemniej stanowiły — bardziej organizacyjnie niż artystycznie — element kształtowania oblicza kulturalnego miejscowego społeczeństwa. W 1945 r. plastycy bydgoscy startowali więc praktycznie od zera. Jak wspomina Marian Turwid², w pierwszym numerze Przeglądu Artystycznego, który spełniał rolę biuletynu Związku Zawodowego Artystów Plastyków, ukazał się następujący komunikat:

„W dniu 22 czerwca 1945 r. Komisja Kwalifikacyjno-Artystyczna Zarządu Głównego zakwalifikowała na członków zwyczajnych sześciu kolegów, dotychczasowych członków Zrzeszenia Artystów Plastyków Ziemi Pomorskiej. W ten sposób utworzony został nowy oddział ZZAP z siedzibą w Bydgoszczy (...)”

Nie miała więc Bydgoszcz takiego szczęścia jak Toruń, gdzie zjawiała się w 1945 r. duża grupa pracowników naukowych Uniwersytetu im. Stefana Batorego z Wilna, którzy tworząc podwaliny pod przyszły Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, stworzyli zarazem środowisko plastyczne w tym mieście.

¹ Nazwą „informel” określa się tzw. ekspresjonizm abstrakcyjny, który w latach czterdziestych naszego stulecia zaczęli uprawiać malarze z San Francisco, objęci przez krytykę amerykańską wspólną nazwą „Szkoła Pacyfiku”.

² Marian Turwid: *O XX-leciu*. Gazeta Pomorska, nr 145 (Spojrzenia, nr 25) z dnia 20 czerwca 1964 r. (Spojrzenia były dodatkiem kulturalnym do sobotnio-niedzielnego wydania Gazety Pomorskiej w latach 1958 – 1966).

Nieliczna grupa artystów w Bydgoszczy czyniła wszystko, co było w jej mocy, aby odrodziło się życie plastyczne, a także kulturalne. Ale jak pisze w cytowanych wyżej wspomnieniach Marian Turwid:

„Były (...) podejmowane przez nielicznych artystów i przyjaciół sztuki próby ratowania sytuacji (autor wspomnień nawiązuje do braku prawidłowego rozwoju kultury przed wojną w Bydgoszczy — M. B.). Cóż, kiedy ich inicjatywy i poczynania (...) tylko w nieznacznym stopniu mogły wpłynąć na przeobrażenia wielkiego skupiska ludzkiego, jakim była Bydgoszcz, w środowisko kulturalnie żywe”.

Twórcy, którzy mieszkali w Bydgoszczy w pierwszych dniach po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej, byli artystami tkwiącymi w tradycji konwencji historycznej realizmu, rozumianego w klasyczny, dziewiętnastowieczny sposób. Nie mogli więc oni tworzyć swoimi pracami atmosfery niepokoju intelektualnego czy artystycznego. Stąd ich główne zasługi leżą w tej sferze działań, które można określić mianem organizacyjno-administracyjnych. Najbardziej aktywnym artystą był w owym okresie Marian Turwid, który — jak pisze doc. Józef Kozłowski (UMK) w swoich wspomnieniach¹ — „został prezesem Okręgu Pomorskiego Związku Polskich Artystów Plastyków, dyrektorem Szkoły Sztuk Plastycznych, kierownikiem Pomorskiego Domu Sztuki i dysponentem sal wystawowych, naczelnym redaktorem powstałego pisma *Arkona* oraz zastępcą naczelnika Wojewódzkiego Wydziału Kultury i Sztuki, prowadząc jednocześnie referat plastyki”. Warto tu na marginesie zaznaczyć, że okręg pomorski ZPAP (dla uproszczenia używam dzisiejszej nazwy Związku) obejmował w początkowym okresie teren dwu województw: olsztyńskiego i bydgoskiego. Zarząd ukształtował się po I walnym zjeździe, który się odbył 2 grudnia 1945 r. Warto przypomnieć skład pierwszych władz okręgu: Marian Turwid — prezes, Tymon Niesiołowski — wiceprezes, Stanisław Brzęczkowski — sekretarz, Jadwiga Daszkiewicz — skarbnik, członkowie: Bronisław Jamontt, Józef Kozłowski, Tadeusz Mokrzycki oraz Eugeniusz Przybył. Następne lata przyniosły zmiany organizacyjne i w ich efekcie dzisiejszy Okręg Bydgoski ZPAP obejmuje cały teren województwa bydgoskiego, poza powiatem toruńskim.

Trudna pozycja startu plastyki w Bydgoszczy miała ulec niedługo zmianie, gdyż — z jednej strony — w pierwszym roku po wojnie powstał Wydział Sztuk Pięknych na UMK, z drugiej zaś — już 1 listopada 1945 r. powstała Szkoła Sztuk Plastycznych w Bydgoszczy. Był to eksperyment Ministerstwa Kultury i Sztuki, które nie bardzo wierzyło w istnienie talentów plastycznych na tej do niedawna „jałowej ziemi”, jaką rzekomo było Pomorze. Na szczęście eksperyment okazał się owocny i po roku działalność szkoła została upaństwowiona. W 1947 r. otrzymała ona nazwę Państwowego Liceum Technik Pla-

¹ Józef Kozłowski: *O kulturę dla miasta*. *Gazeta Pomorska*, nr 55 (Spojrzenia, nr 10) z dnia 6 marca 1965 r.

stycznych, a w dziesięć lat później zmieniła ją na dzisiejszą: Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych. Szkoła wypuściła kilkuset absolwentów, z których większość podjęła studia w wyższych uczelniach artystycznych. Dlatego też — moim zdaniem — cztery wystawy tychże absolwentów, które odbyły się w latach 1951, 1955, 1957 i 1962 nie dawały żadnego obrazu wartości placówki jako szkoły artystycznej, a były jedynie przeglądem dorobku młodych artystów.

Mówiąc o Liceum Sztuk Plastycznych nie można nie wspomnieć o osobie zasłużonego pedagoga, jakim był zmarły 4 października 1955 r. Stanisław Brzeczowski. Ten twórca niezwykle interesujących grafik i rysunków, jeden z niewielu plastyków naszego miasta, którego nazwisko pojawia się w katalogach ogólnopolskich wystaw (nieraz jako jedyne z Bydgoszczy), był twórcą — po wojnie — przemysłu poligraficznego w grodzie nad Brdą oraz wydziału poligraficznego w PLTP.

W integracji nielicznego środowiska plastycznego Bydgoszczy pomagał także salon wystawowy w Pomorskim Domu Sztuki, gdzie jako pierwszą zaprezentowano „I wystawę Pomorskiego Okręgu ZPAP”. Pomorski Dom Sztuki został otwarty w maju 1946 r. w ramach obchodów 600-lecia miasta. Możliwości prezentowania plastyki polskiej (i finansowe i organizacyjne) zwiększyły się znacznie, kiedy ów salon stał się oddziałem Centralnego Biura Wystaw Artystycznych, ale cóż z tego, kiedy nadchodzące lata nie były sprzyjające dla swobodnego rozwoju sztuki. Problem ten zresztą nie występował w formie drastycznej w Bydgoszczy, gdyż trwający w dawnych konwencjach artyści nie odczuwali przykazań administracyjnych i tzw. socrealizmu jako obciążenia tłumiącego ich rozwój. Zaś młodzi absolwenci szkół artystycznych — głównie UMK — w połowie lat pięćdziesiątych wkraczają dopiero na drogę artystycznego rozwoju.

W Bydgoszczy w omawianym okresie odbywało się tak wiele wystaw — zarówno środowiska miejscowego, jak i autorów z zewnątrz — że trudno je-

Marian Turwid:
Powstańcy wielkopolscy z 1848 r. (olej)

Józef Nyka: *Pejzaż z Dolnego Śląska* (olej)

(choćby te najważniejsze) omówić. Niewątpliwie dużym wydarzeniem była zorganizowana w 1954 r. przez ZPAP i oddział CBWA wystawa: „Plastyka Pomorska 1945—1954”. Niestety, materiały prasowe, które pozostały jako echo tej wystawy, zajmują się analizowaniem odbicia w obrazach i grafikach rzeczywistości fabrycznej, a przecież była to jakaś okazja do podsumowania pierwszego dziesięciolecia. Zresztą na wystawie nie znalazły się żadne (delikatne nawet) „sygnały”, że już za rok w Warszawie młodzi doprowadzą do zaistnienia faktu artystycznego, zwanego „Arsenałem”, co na pewno wywołałoby jakąś dyskusję.

W fotografice naszego województwa panowała zupełnie inna sytuacja. Praktycznie — w sensie takim, jak dzisiaj rozumiemy artystę fotografa — w okresie międzywojennym działał jedynie Piotr Wiszniewski, który z Bydgoszczą związany był od 1923 r. Początkowo pracował na kolei, w 1931 r. otworzył własny zakład fotograficzny. Od początku dał się poznać jako aktywny działacz społeczny, udzielający się głównie w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym. On to właśnie był inicjatorem i współorganizatorem pierwszego splywu kajakowego na Brdzie, on odkrywał bydgoszczanom uroki jezior w Chmielnikach i Wdzydzach. W okresie międzywojennym organizował wystawy w Warszawie, ukazując mieszkańcom stolicy piękno okolic Bydgoszczy. Był to twórca w pełni realizujący postulat Jana Bułhaka o „fotografii ojczy-

stej”¹. W roku 1950 Piotr Wiszniewski zostaje członkiem Związku Polskich Artystów Fotografików. I znowu — jak przed laty — do głosu dochodzi pasja społecznikowska. Artysta jest bowiem pierwszym twórcą, który samorzutnie, nie oglądając się na administracyjne nakazy ani zorganizowane akcje, wkracza ze swoimi zdjęciami do fabryk, hoteli robotniczych, świetlic i klubów.

Po wojnie zaczyna w Bydgoszczy działać były członek Fotoklubu Polskiego²: Jerzy Dulewicz. Urodził się on w Petersburgu, tam studiował na politechnice, tam też powstały jego pierwsze zdjęcia. Po roku 1920 zamieszkał w Będzinie, gdzie razem z architektem powiatowym dokonywał inwentaryzacji zabytków Olkusza. Zrodzona wtedy miłość do architektury, wyrażająca się w chęci utrwalenia jej zabytków na kliszy światłoczułej, pozostała mu aż do końca życia. Później przenosi się na kresy wschodnie, a w roku 1930 — do Wilna. W tym okresie jego zdjęcia pojawiają się w magazynach ilustrowanych. W Wilnie styka się Jerzy Dulewicz z Janem Bułhakiem i zostaje członkiem Fotoklubu Polskiego. Atmosfera tamtego okresu bardzo zaciążyła na jego twórczości, gdyż nigdy nie potrafił się on wyzwolić z charakterystycznego dla Jana Bułhaka nastroju zdjęć. W 1945 r. Jerzy Dulewicz przyjeżdża do Bydgoszczy i od razu aktywnie włącza się w tworzenie kultury stolicy województwa. Pracuje on aktywnie w Związku Polskich Artystów Fotografików, prowadzi też wykłady z zakresu fotografii w kółkach fotoamatorów, a później dla członków Polskiego Towarzystwa Fotograficznego.

W 1950 r. członkiem ZPAF zostaje Jan Kiepuszewski. Debiutował on jako fotografik w 1949 r., kiedy na ogólnopolskiej wystawie w Toruniu zdobył pierwszą nagrodę. Wtedy właśnie dowiedział się od Jana Bułhaka, który był jurorem toruńskiej wystawy, o istnieniu Związku Polskich Artystów Fotografików. Zdobyty w czasie okupacji dyplom czeladniczy (Jan Kiepuszewski prowadził razem z kolegą zakład fotograficzny) oraz praca w Ziemi Pomorskiej i zdobyte doświadczenia powodowały, że był on obeznany ze sprawami tech-

¹ „Fotografia ojczysta jest to przedstawienie obrazowe kraju, jego powierzchni przyrodzonej oraz znajdujących się na niej działań i dzieł ludzkich w sposób tak prawdziwy, trafny i wyrazisty, żeby to przedstawienie mogło pogłębiać znajomość kraju ojczystego i pomnażać radość i dumę, jaką przynosi samowiedza narodowa.

W przeciwieństwie do dawnego krajoznawstwa, które poprzestawało na węższym zakresie studiowania zabytków pejzażu i folkloru, fotografia ojczysta rozszerza krąg zainteresowania na wszystkie plastycznie uchwytnie przejawy bytu ludzkiego, odtwarza nie tylko relikty przeszłości i zjawiska przyrody, lecz całe współczesne życie człowieka, ziemi kraju ojczystego. Fotografia ojczysta ma za przedmiot krajoznawstwo uniwersalne”. (Jan Bułhak: *Fotografia ojczysta*. Ossolineum 1951, s. 57).

² Jan Bułhak, utrzymując żywe kontakty z fotografikami spoza granic Polski, zetknął się z formami działania Konstantego Puyo, który był we Francji głównym propagatorem podniesienia rangi fotografii i założycielem Fotoklubu Paryskiego. Na jego wzór powstał, dzięki inicjatywie Bułhaka, Fotoklub Polski w Wilnie. Przynależność do Fotoklubu była równoznaczna z wysokim poziomem artystycznym prac członka, nic więc dziwnego, że po 1945 r. członkostwo to powodowało niejako automatyczne przyjęcie do Związku Polskich Artystów Fotografików.

niki, ale pierwsza próba wysłania prac do Zarządu Głównego ZPAF zakończyła się fiaskiem. Okazało się, że przyczyną były jedynie niewłaściwe formaty zdjęć. Drugi start był już więc udany. Zaczęły się także sukcesy twórcze: w 1953 r. na warszawskiej wystawie „Młodzież Polski Ludowej” Ministerstwo Kultury i Sztuki zakupiło jedną pracę Jana Kiepuszewskiego.

Oprócz członków ZPAF w omawianym okresie działali także amatorzy, których część zrzeszyła się w oddziale Polskiego Towarzystwa Fotograficznego. Oddział ten powstał w 1953 r. W roku 1960, kiedy stworzono Federację Amatorskich Stowarzyszeń Fotograficznych w Polsce i usamodzielniono każdy z oddziałów PTF, przyjęto w Bydgoszczy nazwę Bydgoskie Towarzystwo Fotograficzne. Pierwszym prezesem oddziału bydgoskiego był pracujący dziś dla telewizji Karol Alchimowicz. Od niego „berło” przejął Józef Zegarliński i — z dwuletnią przerwą — dzierżył je przez cały okres omawiany w niniejszym opracowaniu.

W pierwszym roku działalności Towarzystwo skupiało około 50 członków, później był taki okres, kiedy było ich nawet 100. Przez oddział PTF, a później BTF, przeszło w sumie około 300 osób, z których trzech byli członkowie — Ildefons Bańkowski, Jerzy Riegel i Andrzej Majchrzak (mieszkaniec Koszalina) — należą obecnie do Związku Polskich Artystów Fotografików. Początkowo grupa zapalonych miłośników fotografii zbierała się przy ul. Libelta w Domu Kultury Dzieci i Młodzieży, od 1955 r. zaś — w dzisiejszym lokalu przy al. 1 Maja 65, dzielonym z Pracowniami Sztuk Plastycznych.

Sytuacja plastyki w Bydgoszczy do roku 1955 spowodowała, iż Październik (1956 r.) nie był tak drastycznym faktem w sensie artystycznym, jak np. w Toruniu. Aby dać czytelnikom możliwość porównań, słów parę o sytuacji plastyki toruńskiej.

Kadrę naukową Uniwersytetu im. Stefana Batorego, która tworzyła w Toruniu Wydział Sztuk Pięknych, stanowili w większości artyści już ukształtowani, chcący przenieść na grunt grodu Kopernika tradycje wileńskiego klasycyzmu i specyficznie pojętego romantyzmu. Fakt ten musiał zaważyć na pracy pedagogicznej, zwłaszcza w przypadku twórców, którzy tradycjonalizm własnej twórczości łączyli z tradycjonalizmem poglądów. Ale — abstrahując od tego problemu — trzeba oddać tym plastykom, że potrafili przekazać absolwentom UMK rzetelną wiedzę o warsztacie i swoje bogate doświadczenia w tym zakresie.

Mniej więcej w latach 1955—1956 zaczyna się szukanie przez młodych artystów (po studiach na Wydziale Sztuk Pięknych UMK) własnych form wypowiedzi oraz — bunt przeciwko szkole wileńskiej. Jednocześnie są to bardzo trudne lata z racji otwarcia granic, którego dokonał Październik. Jest to okres, w którym wielu artystów, zwłaszcza młodych, zaczyna się miotać chcąc nadrobić zaległości i — traci głowę. Czynnikiem łagodzącym tę sytuację staje się postawa dwu artystów: Tymona Niesiołowskiego i Stanisława

Borysowskiego. Niesiołowski nigdy nie ulegał przelotnym modom czy prądom i zawsze pozostał wierny raz obranej formie wypowiedzi plastycznej. Jednocześnie był człowiekiem o szlachetnym charakterze, niepodatnym na ambiciozalne względy czy zawiści środowiskowe, które występują przecież w każdej grupie twórców. Te cechy powodowały, że stał się on artystą jednoczącym środowisko w całość. Stanisław Borysowski zaś potrafił w okresie popaździernikowym rzucić się w wir skrajnie różnych od dotychczasowych poszukiwań twórczych, zachowując przy tym twarz i nie wstydząc się poprzedniego dorobku.

Ci dwaj ludzie pozwolili młodym artystom toruńskim w tym trudnym okresie „znaleźć się”. Sygnałem wylamywania się spod więzów wileńskiego tradycjonalizmu stają się grupy studenckie, które jednak rozpadają się po ukończeniu studiów przez ich członków. W 1958 r. powstaje Grupa Toruńska, której inicjatorem był właśnie Stanisław Borysowski. Nie była ona związana ideowo z żadnym kierunkiem artystycznym i stawiała sobie zadanie utrzymania odpowiedniego poziomu artystycznego i ujawnianie osiągnięć środowiska. Powstanie Grupy położyło kres trudnej sytuacji plastyków, jaką spowodował Październik.

W Bydgoszczy nie było oszołomienia i zagubienia zarazem, albowiem plastycystarsci pozostali nadal (pozostali zresztą i do dziś) przy swoich konwencjach i otwarte granice, przez które płynęły wieści o kierunkach w sztuce, nie zmieniły ich twórczości; zaś nieliczna garstka młodych nie zdążyła jeszcze wykrystalizować swojego oblicza artystycznego. Zresztą główny napływ absolwentów uczelni artystycznych do Bydgoszczy zaczyna się mniej więcej od roku 1958 kiedy problem Października przestaje być tak istotny dla twórczości.

W tej pierwszej grupie przybywa między innymi absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie — Zdzisław Nowak. Losy jego twórczości są

Antoni Grabarz: *Niusia* (olej)

tak charakterystyczne dla atmosfery, jaka panowała w środowisku bydgoskim pod koniec lat pięćdziesiątych, że warto je omówić. Nowak studiował malarstwo u prof. Michała Byliny, ale plakat pasjonował go zawsze do tego stopnia, że nawet jego warszawscy koledzy sądzili, iż studiuje grafikę użytkową. Nic więc dziwnego, że jego pierwsze realizacje i graficzne i w zakresie plakatu musiały wzbudzić w Bydgoszczy duże zainteresowanie. Warszawa bowiem w 1958 r, tj. w momencie ukończenia studiów przez Nowaka, była bardzo żywym ośrodkiem w dziedzinie plakatu. Wtedy właśnie tworzyły się podwaliny przyszłych sukcesów polskich plakacistów. W Bydgoszczy, niestety, brak było konkurencji dla tego niewątpliwie zdolnego plastyka i fakt ten zapewne spowodował, że w miarę upływu lat i plakaty i grafiki Zdzisława Nowaka przestają być już tak interesujące, jak te początkowe. Ekspozowana w 1964 r. w Małym Salonie Sztuki wystawa martwych natur składała się z prac, które były szkicami do plakatów, niczym więcej.

Środowisko plastyczne w Bydgoszczy pod koniec lat pięćdziesiątych było już liczne, ale nie stanowiło jeszcze grupy ludzi, którzy stanowią całość w sensie artystycznym. Brak było po prostu czynnika integracyjnego. Przykładem może być pierwszy rok (1957) istnienia Małego Salonu Sztuki. Sekretarz Towarzystwa Przyjaciół Sztuki, Bolesław Kozłowski, pisze:

„Kiedy przed 10 laty otworzyliśmy wspólnie z Zarządem Okręgu ZPAP Mały Salon, nie było co w nim wystawiać. Nasi plastycy nie mieli gotowych zestawów. Przez kilka miesięcy wystawialiśmy prace malarzy z innych okręgów, a nawet reprodukcje”¹.

Znowu przykład braku inspiracji ze strony środowiska. Po prostu bydgoscy plastycy przyzwyczaili się do faktu, że wystarczy w zasadzie pokazać jeden, czy kilka obrazów raz do roku na wystawie okręgowej i że to już wystarczy do nazywania siebie artystą. Nic więc dziwnego, że próby zmiany tego stanu rzeczy wychodziły od innych środowisk.

Jedną z pierwszych, bardzo poważnych inicjatyw tego typu było stworzenie w kwietniu 1961 r. z inicjatywy grudziądzkiego Muzeum i Spojrzeń, dodatku kulturalno-społecznego Gazety Pomorskiej, Galerii Współczesnego Malarstwa Pomorskiego w Grudziądzu. Jak pisze dyrektor Muzeum grudziądzkiego — Zbigniew Czernski²:

„Przedsięwzięcie to poparto od samego początku szerokim rozmachem inicjatywy społecznej, dzięki czemu udało się organizatorom zgromadzić w krótkim stosunkowo czasie (listopad 1960—kwiecień 1961) ponad 300 prac. Do ekspozycji zostało jednak zakwalifikowanych tylko 139 obrazów 49 malarzy. Zebrane w GWMP prace stanowią próbę dokumentacji dorobku malarzy i malarstwa na Pomorzu w okresie powojennym. (...) W konsekwencji powstania Galerii i jej dalszego rozwoju stworzono okazję do niejednego jeszcze przewartościowywania dorobku artystów pomorskich”.

¹ Bolesław Kozłowski: *Popularyzatorzy sztuki. X lat TPS*. Gazeta Pomorska, nr 89 z 15 kwietnia 1967 r.

² Zbigniew Czernski: *Sztuka Ziemi Bydgoskiej 1945—1964*. Informator Muzeum w Grudziądzu, lipiec—sierpień 1964.

We wstępie do katalogu zaś czytamy:

„GWMP jest instytucją swoistą. Prezentuje dorobek sztuki uchwyconej w rozwoju, w momencie, kiedy podlega ona dalszemu doskonaleniu się i kolejnym ewolucjom; gromadzi twórczość ludzi aktualnie żyjących i rozwijających się, w wielu wypadkach obrazy twórców o nieskrystalizowanych jeszcze postawach. Jednym słowem — jest to zbiór nie poddany najsurowszemu kryterium: weryfikacji czasu. Organizatorzy z powyższych względów nie zajęli sprecyzowanego stanowiska wartościującego ani wobec kierunków ani wobec określonych technik. (...) Organizatorzy starali się pokazać — ich zdaniem — obrazy najciekawsze, mieszczące się w znaczeniu słowa „dorobek”¹.

Takie założenia pozwalają zarazem na zorientowanie się, jakie było w owym okresie oblicze plastyki w Bydgoszczy. W GWMP zaprezentowano

prace następujących malarzy z naszego miasta: Jana Biedowicza, Krystyny Dąbrowieckiej-Zimnej, Heleny Frydrych, Władysława Frydrycha, Stefana Górskiego, Antoniego Grabarza, Alicji Gwiazdowskiej, Ireny Kuźdowicz, Tadeusza Mokrzyckiego, Wincentego Niedzielskiego, Zdzisława Nowaka, Kazimierza Z. Rafińskiego, Jana Szkaradka, Tadeusza Tarkowskiego, Mariana Turwida, Witolda Wasika, Joanny Witt i Władysława Zacholskiego. Widać więc wyraźnie, że obraz środowiska bydgoskiego zaczyna się powoli zmieniać, bo do twórców hołdujących konwencjom dziewiętnastowiecznym zaczynają dobijać młodzi, bardziej niecierpliwie szukający swego miejsca we współczesnej plastyce.

Dalszym dowodem ożywienia naszego środowiska są wystawy noszące tytuł „Dzieło plastyczne na XV-lecie PRL”, eksponowane w 1962 r. w okręgach i potem — po selekcji prac na tychże ekspozycjach — w Warszawie. Bydgoscy plastycy mieli już w tej wystawie duży udział, co jest m.in. zasługą plastyków młodych. Do Bydgoszczy zaczynają bowiem coraz liczniej przy-

Krystyna Dąbrowiecka: *Młodzi* (olej)

¹ Galeria Współczesnego Malarstwa Pomorskiego. Katalog. Wstęp: Dariusz Czaplicki. Muzeum w Grudziądzu, 1961.

bywać absolwenci szkół artystycznych, którzy pierwsze niepokoje twórcze przeżyli w gronie kolegów — członków tej samej artystycznej grupy studenckiej. Na UMK np. było takich grup kilka, m.in. Grupa Młodych Plastyków Pomorskich (założona w 1956 r.; z obecnie mieszkających w Bydgoszczy plastyków byli jej członkami: Jerzy Puciata, Jan Szkaradek, Alojzy Lemański, 17 Młodszych (1957; January Gaca, Kazimierz Jułga) czy Alibunady (1961; Zbigniew Papke).

Rok 1964 przebiegał pod znakiem kolejnej rocznicy Polski Ludowej — jej dwudziestolecia. Taki tytuł nosiła wystawa okręgowa, takie zadanie stawiała przed sobą zorganizowana w spichrzach wystawa retrospektywna, poświęcona historii plastyki województwa bydgoskiego w powojennym dwudziestoleciu. Ekspozycja ta pozbawiona była, niestety, elementów retrospektywnych w sensie wystawienniczym, a stała się „zbiorówką” przygodnie porozwieszanych prac plastyków związanych w okresie owego dwudziestolecia z naszym regionem.

W tym samym roku odbyło się otwarcie Galerii Współczesnego Malarstwa Polskiego w Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego. Była ona kolosalnym zaskoczeniem dla mieszkańców naszego miasta i trzeba stwierdzić, że podniosła rangę stolicy województwa bydgoskiego, a przede wszystkim samego Muzeum, które do tej pory niczym się nie wyróżniało wśród masy innych prowincjonalnych placówek muzealnych. Galeria zgromadziła obrazy prawie wszystkich twórców polskich, których dzieło wpływało w istotny sposób na oblicze plastyki polskiej minionego dwudziestolecia. Uzupełnieniem Galerii były tzw. „aneksy” czyli wystawy indywidualne prac plastyków, którzy na stałe są reprezentowani jedną, najwyżej dwiema pracami w GWMP. W omawianym okresie odbyło się takich wystaw pięć: Tymona Niesiołowskiego (Toruń), Ignacego Witza (Warszawa), Zdzisława Kałędkiewicza (Gdańsk), Tadeusza Dominika (Warszawa) i Wandy Paklikowskiej-Winnickiej (Warszawa). Zarówno Galeria, jak i owe „aneksy” stały się znakomitą płaszczyzną do dyskusji nad problemami sztuki tak dla widzów nie związanych bezpośrednio z plastyką, jak i dla samych plastyków.

W roku następnym (1965) to samo Muzeum zrobiło bydgoszczanom następną niespodziankę tego typu: otwarto Galerię Współczesnej Grafiki Polskiej. Dzięki temu środowisko bydgoskie ma obecnie — u siebie na miejscu, bez konieczności wyjeżdżania do innych miast — możliwość konfrontacji własnej twórczości z tym, co robią plastycy uznani w skali ogólnopolskiej.

Powróćmy jeszcze do roku 1964. Problemem, który się łączy z obchodami dwudziestolecia Polski Ludowej, jest rozstrzygnięcie konkursu na pomnik walki i męczeństwa społeczeństwa ziemi bydgoskiej. Nagrodzona praca Wacława Kowalika, rzeźbiarza z Warszawy, symboliczna już w tej chwili „Nike bydgoska”, miała być przeznaczona do realizacji. I to właśnie wywołało najwięcej kontrowersji i zaciętych sprzeciwów, szczególnie wśród architektów.

Jerzy Puciata: *Biegacze* (olej)

Odbyło się na ten temat kilka dyskusji, później zapanowała wiele mówiąca cisza. Do końca omawianego w niniejszym opracowaniu okresu problem był nierozwiązany i nikt ze społeczeństwa nie wiedział jakie są losy tej realizacji.

Na ożywienie działalności artystycznej w Bydgoszczy wpłynęła także działalność dwu towarzystw: Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego i Towarzystwa Przyjaciół Sztuki. KPTK powstało w grudniu 1961 r. z inicjatywy grup działaczy politycznych i społeczno-kulturalnych. Chcieli oni poprzez owo Towarzystwo móc aktywniej niż dotychczas działać na rzecz rozwoju i upowszechnienia kultury wśród szerokich warstw społeczeństwa, szczególnie wśród robotników i chłopów. Chodziło także o zjednoczenie wysiłków w celu realizacji tych zamierzeń, gdyż w chwili założenia KPTK w województwie działało 15 regionalnych stowarzyszeń społeczno-kulturalnych. W skład pierwszych władz z grona artystów bydgoskich weszli: Marian Turwid, Władysław Frydrych oraz Józef Makowski.

Główne działanie KPTK w zakresie plastyki polega na popularyzacji prac miejscowego środowiska poprzez organizowanie w ośrodkach powiatowych, świetlicach oraz klubach-kawiarniach wystaw połączonych ze spotkaniami autorskimi lub prelekcjami na temat sztuki. Przykładowo w roku 1962 ekspozycję zorganizowano w 29 miejscach, w 1963 – 34 wystawy w 130 miejscach. Akcja ta rozwija się coraz bardziej i – oprócz popularyzującej – spełnia także rolę aktywizującą artystów do pracy twórczej. Po prostu zapotrzebowanie społeczne na obrazy czy grafiki powoduje, że artyści tworzą więcej, ale – co jest najistotniejsze – chętniej. Podobnie wygląda działanie Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego na rzecz środowiska fotografików naszego województwa.

Zasługą KPTK jest także organizowanie wspólnie z Wojewódzką Komisją Związków Zawodowych plenerów dla plastyków. Pierwszy taki plener odbył się w r. 1965 w Janikowskich Zakładach Sodowych. Wtedy to był początek i plastycy nie bardzo byli przekonani o potrzebie korzystania z tego typu form inspiracji twórczej, ale obecnie już wiadomo (kolejne plenery odbyły się: we Włocławku — 1966 r. i w Chełmnie — 1967 r.), że akcja taka była niezwykle potrzebna. Dowodem tego są chociażby coraz bardziej interesujące kolejne wystawy poplenerowe.

Towarzystwo Przyjaciół Sztuki powstało w 1957 r. także z inicjatywy grona społeczników, którzy początkowo założyli klub dyskusyjny przy redakcji Gazety Pomorskiej. Działalność TPS w zakresie plastyki to przede wszystkim akcja wystawiennicza oraz opieka nad plastykami amatorami. Zasługą Towarzystwa jest także doprowadzenie do otwarcia Małego Salonu Sztuki, o którym już była mowa. Ale działalność wystawiennicza nie ograniczała się tylko do Salonu. Z inicjatywy TPS organizowano także wystawy w klubie „Jupiter” oraz w Studium Nauczycielskim. Urządzano ponadto wystawy prac bydgoskich twórców w klubach i świetlicach bydgoskich zakładów pracy.

TPS rozpisało także kilka konkursów na dzieła plastyczne, które ukazywałyby walory i Bydgoszczy i całego województwa. I tak np. w 1963 r. rozpisano konkurs pn. „Piękno ziemi bydgoskiej”. Plonem tego konkursu było wiele interesujących prac, z których większość została zakupiona.

W 1962 r. zaczęto akcję, która spowodowała, że nasze środowisko plastyczne i TPS są znane w całej Polsce. Mam na myśli organizowaną wspólnie z Gazetą Pomorską zbiórkę obrazów, grafik, rysunków i fotogramów na rzecz szkół — pomników Tysiąclecia. Jest to pierwsza tego typu akcja w kraju. Na szczególne podkreślenie zasługuje jej społeczny charakter. Do najbardziej ofiarnych w przekazywaniu swoich prac dla „tysiąclatek” należą: Zdzisław Nowak, Marian Turwid, Jerzy Puciata, Anna Srocanka, Józef Makowski, Jan Szkaradek, Witold Wasik, Zbigniew Papke.

Lata 1964—1965 można nazwać okresem, kiedy zaznaczyła się bardzo poważna działalność młodych twórców. Ich to właśnie zasługą jest fakt, że nasze miasto zaczyna się coraz bardziej liczyć na mapie środowisk plastycznych w Polsce. Młodzież artystyczna pokazała, jak wielkie znaczenie ma udział w poważnych wystawach ogólnopolskich i co dają — z punktu widzenia własnej twórczości — kontakty osobiste z plastykami z innych środowisk i dyskusje z nimi. Sukcesy o zasięgu ogólnopolskim, czy nawet i międzynarodowym, zaczęły się praktycznie dopiero w momencie, kiedy młodzi absolwenci uczelni plastycznych ukształtowali swoje oblicze twórcze. Okres ten obfitował także w wiele interesujących debiutów, a młodzi nadawali ton do tego stopnia, że wpływali inspirująco na swoich starszych kolegów. Mam tutaj na myśli wystawy prac Cecylii Janeczek, Jerzego Gurdy, Andrzeja Nowackiego, Krystyny Szalewskiej i Leona Romanowa.

W 1965 r. powstała pierwsza po wojnie w Bydgoszczy grupa twórcza, która przyjęła nazwę: Grupa Czterech. W jej skład wchodził: Roman Kobierski, Zenon Kubiak, Andrzej Nowacki i Zdzisław Nowak. Grupa Czterech, która pokazała swoją wystawę w czasie trwania w Bydgoszczy I Sympozjum Młodych Twórców Polski Północnej, zorganizowanego przez Związek Młodzieży Socjalistycznej, przeszła pod patronat tej organizacji. Ekspozycja była niezwykle interesująca, ale czterech artystów nie łączyło w zasadzie nic, poza nie sprecyzowaną negacją konwencji nieprzedstawieniowej, i dlatego prawdopodobnie Grupa Czterech zaprezentowała się tylko na jednej wystawie.

Helena Frydrych: *Stare domy* (olej)

W fotografii sytuacja do końca roku 1965 nie ulega zasadniczej zmianie. W 1955 r. członkiem Związku Polskich Artystów Fotografików zostaje Zofia Kiepuszewska, w 1965 — Ildefons Bańkowski, dotychczasowy niezwykle aktywny działacz Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego. Środowisko ponosi też stratę: w 1958 r. niespodziewanie umiera Jerzy Dulewicz. W uznaniu zasług Międzynarodowa Federacja Fotografii Artystycznej (FIAP) nadaje mu tytuł artysty FIAP. Nadal aktywny społecznie jest Piotr Wiszniewski, którego prace znajdują się w szkołach — pomnikach Tysiąclecia. W 1960 r. otrzymuje on nagrodę wojewódzką, zaś w 1964 r. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przyznaje mu odznakę i tytuł Zasłużonego Obywatela miasta Bydgoszczy.

Lata 1955–1965 to okres ogromnej aktywności twórczej Zofii i Jana Kiepuszewskich, którzy w tym czasie kształtują oblicze fotografii w Bydgoszczy. Trudno wymienić wszystkie wystawy, w których brali oni udział, niemniej należy wspomnieć o tych ekspozycjach, które były uwieńczone sukcesami artystycznymi. Do takich należą niewątpliwie wystawy: „25 Lat Izohelii” (Wrocław 1957; Jan Kiepuszewski otrzymał dyplom ZPAF), „I Salon Foto-

Jerzy Gnatowski: *Pejzaż I* (olej)

nopolskich. Eksponują też swoje prace na wystawach międzynarodowych. Mieli oni również wystawy indywidualne, co wśród fotografików nie jest zjawiskiem powszechnym: Zofia Kiepuszewska — w Gdańsku (1961 r.) oraz w Bydgoszczy (1961 r.), Jan Kiepuszewski — w Gdańsku i Bydgoszczy (obie wystawy w 1961 r.), na Cejlonie (1962) i w Hongkongu (1963) oraz w Pomorskich Zakładach Budowy Maszyn (1964). Oboje też aktywnie działają w ruchu amatorskim, prowadząc szkolenie z zakresu fotografii. Przekazali też wiele swoich prac galeriom w „tysiącłatkach”. Uznanie rangi artystycznej twórczości Jana Kiepuszewskiego było przyznanie mu nagrody wojewódzkiej w 1961 r.

Omawiany okres to także lata, w których niezwykle aktywnie rozwijała się działalność Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego. Pierwsza Bydgoska Wystawa Amatorskiej Fotografii Artystycznej odbyła się w klubie „Mozaika” w listopadzie 1955 r., następna — w styczniu 1957 r., a później członkowie BTF organizowali je rok rocznie. Lauretami tych ekspozycji byli: Karol Alchimowicz (1955 r.), Stanisław Borkowski (1957, 1960 i 1961 r.), Emil Zabierzewski (1958 r.), Józef Zegarliński (1959 i 1963 r.), Jadwiga Wons (1962 r.) oraz Jerzy Cieszyński (1964 i 1965 r.). Mówiąc o tych wystawach należy jeszcze wspomnieć o fotografikach, którzy pod względem poziomu artystycznego prac stanowili czołówkę. Moim zdaniem należą (lub należeli) do

grafii Polski Północnej” (Trójmiasto 1962; Jan Kiepuszewski — pierwsza nagroda), „II Salon Fotografii Polski Północnej” (1964; zakup pracy Zofii i Jana Kiepuszewskich przez Ministerstwo Kultury i Sztuki), „Europa-Foto 64” (ekspozycja w Hamburgu, Kolonii, Esslingen i Ludwigshafen; praca Zofii Kiepuszewskiej została przyjęta jako jedna z siedmiu prac polskich fotografików, co autorka uważa za swój największy sukces artystyczny). Kiepuszewscy zdobywają też nagrody w lokalnych konkursach, organizowanych przez Bydgoskie Towarzystwo Fotograficzne, Wojewódzki Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki i in., biorą udział w corocznych okręgowych wystawach fotografii artystycznej oraz w analogicznych wystawach ogólnopolskich.

nich: Czesław Woźny, Czesław Zych, Jerzy Riegel, Marek Rutkowski, Zbigniew Lubaczewski i Jerzy Buszkowski. Warto też podkreślić, że Ildefons Bańkowski — jako jedyny z członków Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego — zorganizował dwie wystawy indywidualne, które były eksponowane w Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki w Bydgoszczy w 1961 i 1964 r.

BTF organizowało także — oprócz dorocznych przeglądów aktualnego dorobku — konkursy o określonej tematyce. Pierwszą taką ekspozycją konkursową była wystawa „Chełmno w fotografii”, zorganizowana w 1958 r. Kolejną ekspozycją tego typu był zestaw

fotogramów zatytułowany „15-lecie Polski Ludowej”, wystawiony w 1959 r. w Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki. W 1960 r. zorganizowano wystawę będącą wynikiem czterech konkursów kwartalnych pt. „Bydgoszcz 60” (ekspozycja w KMPiK-u). Kolejne ekspozycje tego typu to: „Sport i turystyka” (wystawa w Wojewódzkim Domu Kultury w 1960 r.), „Pałuki” (WDK, 1962 r.), „Filharmonia Pomorska — gmach i ludzie” (1963), „Ziemia Bydgoska w 20-leciu” (WDK, 1964 r.). Tematyka tych wystaw niezbicie dowodzi, że członkowie Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego zawsze starali się — poprzez swoje zdjęcia — brać udział w problemach, którymi żył cały kraj.

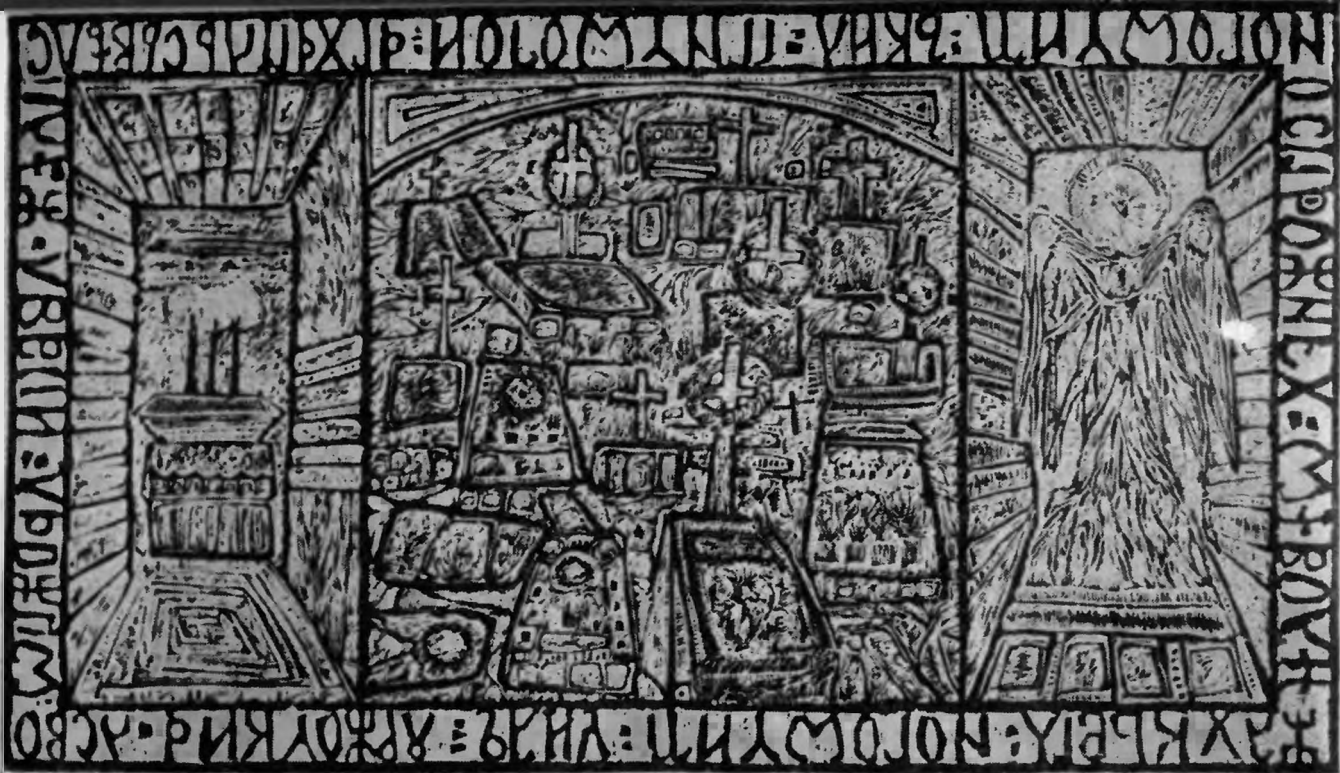
Fotograficy amatorzy z Bydgoszczy odnosili także sukcesy na wystawach organizowanych przez Wojewódzką Komisję Związków Zawodowych. W 1962 r. na ekspozycji wojewódzkiej, poświęconej V Kongresowi Związków Zawodowych, 90% eksponatów stanowiły prace członków BTF. Odnieśli oni także sukces w Warszawie na wystawie centralnej, gdyż Stanisław Borkowski zdobył pierwszą nagrodę, Czesław Woźny zaś — wyróżnienie.

Związki zawodowe nie były jedynym partnerem, z którym ściśle współpracują bydgoscy fotograficy. BTF utrzymuje się jedynie z dotacji Wydziału Kultury Prezydium MRN i nie byłoby w stanie podołać wszystkim trudnościom, gdyby nie pomoc rozumiejących jego problemy instytucji, do których należą: Wojewódzki Dom Kultury, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne oraz Inspektorat Oświaty. Pomagało też BTF-owi Muzeum

Irena Gnatowska: *Topole* (akwarela)

Krystyna Szalewska: *Tryptyk dla umarłych* (linoryt)

Ziemi Bydgoskiej im. Leona Wyczółkowskiego, udzielając pomieszczeń na ekspozycje.

W omawianym okresie członkowie BTF zdobyli wiele nagród i wyróżnień w różnych wystawach i konkursach, które trudno wszystkie wymienić. Np. Czesław Woźny był kilkakrotnie laureatem konkursów organizowanych przez Magazyn Turystyczny „Światowid” i „Foto-Optykę”. Często też członkowie BTF triumfowali na ogólnopolskich konkursach organizowanych przez poszczególne resorty. Dużym sukcesem było zakwalifikowanie do ekspozycji prac (zastrzegam się, że nie jest to pełna lista) I. Bańkowskiego, S. Borkowskiego, J. Zegarlińskiego i C. Woźnego na wystawę fotograficzną, organizowaną rok rocznie w Rostocku z okazji „Tygodnia Bałtyku”.

Oddzielnym zagadnieniem jest praca popularyzatorska i szkoleniowa. Bydgoskie Towarzystwo Fotograficzne bardzo często organizuje wystawy w terenie, w powiatowych domach kultury i w zakładach pracy, połączone z prelekcjami. Takie ekspozycje odbyły się m.in. w Nakle, Kcyni, Szubinie i Chełmnie. Członkowie Bydgoskiego Towarzystwa Fotograficznego prowadzą też kółka fotograficzne: Marek Rutkowski — w Domu Kultury Dzieci i Młodzieży (kiedyś „rozkręcał” je J. Zegarliński i Bogdan Skupniewicz), J. Zegarliński — w Wojewódzkim Domu Kultury, Kazimierz Czajkowski — w „Belmie”, Czesław Zych — w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i in. Towarzystwo prowadzi też szkolenie swoich członków, które odbywa się raz w miesiącu.

*
* * *

Aby obraz plastyki w Bydgoszczy był pełny, należy się jeszcze zastanowić nad problemem jej roli w skali ogólnopolskiej, biorąc pod uwagę sytuację z końca 1965 r. Ilościowo najwięcej było w Bydgoszczy malarzy, nie mieliśmy natomiast dostatecznej liczby grafików, która by pozwoliła na stworzenie oddzielnej sekcji grafiki w ramach okręgu Związku Polskich Artystów Plastyków. Pragnę tutaj wyjaśnić, iż członek ZPAP ma prawo uprawiania każdej dyscypliny plastycznej, niemniej — ze względów organizacyjnych — zapisując się do Związku zgłasza się do którejś z sekcji. O wyborze decyduje prawie zawsze fakt, iż którąś z dyscyplin plastyki uprawia się najczęściej.

Rok 1965 można uznać za moment startu malarstwa i grafiki, dopiero bowiem mniej więcej w tym okresie (mniej więcej, bo trudno przecież podać dokładną datę) zaczyna się w Bydgoszczy właściwa atmosfera twórcza. Większość artystów rozumiała, jak ważną rzeczą w biografii artystycznej jest udział w poważnych imprezach ogólnopolskich i co dają — także z punktu widzenia twórczości — kontakty osobiste z kolegami z innych środowisk. Skończył się więc po prostu okres, kiedy jedynym śladem istnienia danego malarza czy grafika (a było takich wielu) było kilka prac zrobionych raz w roku z okazji wystawy okręgowej. W roku 1965 można mówić o ekspansji młodych, którzy powoli zaczynają się przyczyniać do wzrostu rangi naszego środowiska artystycznego w skali ogólnopolskiej. Nie oznacza to jednak, że przed rokiem 1965 nie mieliśmy w Bydgoszczy malarzy i grafików, których twórczość można by mierzyć kategoriami ogólnopolskimi. Myślę przede wszystkim o grafiku Stanisławie Brzeczowskim, a także o Zenonie Kubiaku, Zdzisławie Nowaku, Bronisławie Zygfrydzie Nowickim, Annie Sroczance. Było też kilku malarzy. Należeli do nich: Krystyna Dąbrowiecka, Irena i Jerzy Gnatowscy, Józef Nyka, Joanna Witt, Witold Wasik, Irena Kuźdowicz.

W rzeźbie nie mieliśmy, niestety, twórców wysokiej miary, ale jest to bolączka wielu środowisk plastycznych w Polsce, ta dziedzina przeżywa bowiem od dłuższego czasu kryzys. Jedynie zmarły w 1952 r. Piotr Triebler tworzył rzeźby, które, acz powstałe w konwencji historycznej, były interesującym przykładem właściwego traktowania tworzywa i interesującej formy wypowiedzi. Mamy też kilka realizacji pomnikowych, wykonanych według projektów Józefa Makowskiego, które to realizacje nie należą wprawdzie do czołowych osiągnięć rzeźbiarskich w Polsce, niemniej stanowią dowód właściwego myślenia urbanistycznego.

W zakresie sztuki użytkowej największe osiągnięcia miał projektant mebli — Waclaw Leśniewski. Zrealizował on wiele projektów tzw. zestawów eksportowych w ramach pracy w Bydgoskich Fabrykach Mebli, on też był projektantem mebli, których używa Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua. Od momentu przejścia na emeryturę projektował — już w ramach prac zleconych — wspólnie z inż. arch. Tadeuszem Czerniawskim i Witoldem Wa-

Halina Sąchocka: tkanina

nie na wystawach ogólnopolskich. Myślę o Halinie Sąchockiej, która wykorzystując doświadczenia najlepszych plastyków — projektantów tkanin potrafiła jednak znaleźć własne środki wyrazu.

sikiem wiele wnętrz, z których kilka jest przykładem właściwego połączenia funkcjonalności z walorami plastycznymi.

W dziedzinie plakatu najbardziej interesujące były projekty (i realizacje oczywiście) prac Zdzisława Nowaka, który jednak wyniósł ze studiów w Warszawie niedobłą (aciz pod koniec lat pięćdziesiątych obowiązującą w całej Polsce) manierę przekładania walorów plastycznych ponad czytelność. Młodszy od niego twórcy — Jerzy Gurda i Henryk Głowacz — zrealizowali kilka interesujących projektów plakatów, w których już komunikatywność była najważniejszym aspektem.

I wreszcie — tkanina. W tej dziedzinie mieliśmy plastyczkę, której projekty i realizacje ręcznie malowanych tkanin oraz ceramika zdobywały uzna-

Józef Podgóreczny

BYDGOSKIE RĘKOPISY „ROTY”

(Z dziejów tekstu i melodii)

Rota Marii Konopnickiej doczekała się licznych publikacji, które podają że tekst miał kilka wersji, różnych adresatów, był napisany w różnych miejscowościach i latach. Istnieje również kilka wersji o tym, w jakich okolicznościach Feliks Nowowiejski tworzył kompozycję muzyczną do słów *Roty*.

W roku 1935 rękopis tekstu *Roty* został włączony do zbioru rękopisów Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy¹. W ostatnich latach odnaleziono korespondencję, jaką w okresie 1935–1946 (z przerwą w czasie okupacji hitlerowskiej) prowadził ówczesny dyrektor Biblioteki, dr Witold Bełza, w celu zidentyfikowania rękopisu. W zbiorach bydgoskiej Biblioteki znajduje się również rękopis kompozycji muzycznej do słów *Roty*, ofiarowany przez Feliksa Nowowiejskiego².

Sprawa bydgoskich rękopisów *Roty* rozpoczęła się od tego, że w *Latarni Morskiej*, czasopiśmie wydawanym w Gdyni, w 1934 r. ukazał się artykuł J. W. P. o *Rocie* M. Konopnickiej³. Autor (Józef Watra-Przewłocki) informował, że Konopnicka napisała *Rotę* w Nicei i przesłała tekst do Chicago wraz z listem adresowanym do niego jako redaktora tamtejszej *Gazety Polskiej*. List był odpowiedzią na jego list, przy którym przesłał M. Konopnickiej wydaną w Ameryce broszurę *Na rok grunwaldzki* (1910).

Kiedy Watra przyjechał do Polski, zatrzymał się w Gdyni. Nie ustalono, jak doszło do spotkania Bełzy z Przewłockim, ale już 16 października 1935 r. Bełza w liście do Adama Grzymały-Siedleckiego wspomina, że jest w posia-

¹ J. Podgóreczny: *Rękopis „Roty” znajduje się w Bydgoszczy*. (Problemy, nr 7 z r. 1958, str. 514: Miscellanea); J. Podgóreczny: *Rękopis „Roty”* (Kierunki, nr 10 z 8 III 1959).

² Oba rękopisy (tekstu i melodii) znajdują się w zbiorach specjalnych Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy pod sygnaturą: rkp. II 350.

³ J. W. P.: *Jak powstała „Rota” Marii Konopnickiej* (*Latarnia Morska*, nr 11 z r. 1934, str. 4).

daniu tekstu *Roty*¹. Przewłocki oferując rękopis był przekonany, że słowa *Roty* były publikowane po raz pierwszy w 1910 r. na łamach *Gazety Polskiej* w Chicago, wydawanej przez W. Dyniewicza.

Po pobieżnym porównaniu tekstu rękopisu z tekstem podanym w *Poezyach* M. Konopnickiej w wydaniu Jana Czubka² stwierdzono różnice. Wówczas Belza zwrócił się do dyrektora Muzeum Narodowego w Krakowie, dra Koperę, który jednak odesłał go do Zofii Mickiewiczowej, córki Konopnickiej. Ta odpowiedziała, że jej matka napisała *Rotę* na prośbę ks. Józefa Londzina (1908), ówczesnego redaktora *Gwiazdki Cieszyńskiej*. Nie wiedziała, co się stało z tym rękopisem, ale podała adres Franciszka Popiołka, dyrektora Muzeum Miejskiego w Cieszynie, który mógł znać bliższe szczegóły tej sprawy. Popiołek doniósł, że rękopis posiadał ks. Londzin, ale nie wie, co się stało z tekstem po jego śmierci. Równocześnie zapewnił, że rękopisu nie ma ani Redakcja *Gwiazdki Cieszyńskiej*, ani też Towarzystwo Ludoznawcze w Cieszynie, którego założycielem i prezesem był ks. Londzin, a które po jego śmierci odziedziczyło bibliotekę i archiwum.

Korespondencja ta potwierdziła jednak, że rękopis oferowany przez Przewłockiego okazał się drugą redakcją *Roty*³. Wówczas doszło do transakcji i jeszcze w 1935 r. rękopis stał się własnością Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy⁴.

Jednakże nie zaprzestano dalszych poszukiwań, ażeby stwierdzić, czy bydgoski rękopis pozostał jedynym egzemplarzem *Roty*, czy też istnieją jeszcze inne rękopisy. Korespondencja trwała aż do początku drugiej wojny światowej. Po odzyskaniu wolności została wznowiona już w 1946 r., gdy w Arkonie, wydawanej w Bydgoszczy, ukazał się list ks. Emanuela Grima⁵. Ale ta korespondencja ujawniła, że w tej sprawie były już prowadzone poszukiwania dawniej, to znaczy zanim pojawił się w Europie rękopis Przewłockiego. Za-

¹ W liście tym dr Witold Belza pisał m.in.: „Dziś zaferowano mi również autentyk „Roty” Konopnickiej, tylko, że cena olbrzymia ... 250 zł (Rękopis na półtora kartki zwykłego formatu listowego podpisany imieniem i nazwiskiem)”. — Z akt Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy.

² Marya Konopnicka: *Poezye*. Wydanie zupełne, krytyczne, oprac. Jan Czubek. Warszawa b. r., t. VII s. 10 i 236.

³ Można to stwierdzić porównując tekst z komentarzem J. Czubka do wydania *Poezyj* M. Konopnickiej, t. VII s. 236.

⁴ Według informacji dyr. Belzy (zob. *Dane o rękopisie „Roty” Marii Konopnickiej*, dołączone do rękopisów autorskich utworu) — Przewłocki zażądał początkowo 100 zł za tekst *Roty* i 10 zł za list Konopnickiej, przy którym poetka mu wiersz przysłała. Po stwierdzeniu, że tekst utworu nie jest pierwszym rękopisem, Przewłocki zgodził się sprzedać go za 50 zł a list — za 10 zł. Informacja ta, sporządzona na piśmie prawdopodobnie w 1946 r., nie jest zgodna z treścią listu W. Belzy do Adama Grzymały-Siedleckiego z 16 października 1935 r. (zob. wyżej: przyp. 4).

⁵ Teodor Brandowski: *Jeszcze w sprawie „Roty”* (z listem ks. Emanuela Grima z Istebnej do Redakcji). Arkona, Bydgoszcz, R. I nr 8 z czerwca 1946 r., str. 20.

początkowała je Redakcja Kierownika Stowarzyszeń Młodzieży¹, a ostatnio bardzo wnikliwie sprawę zbadał Jan Baculewski². Wyjaśnił on³, że *Rota*, otrzymana przez ks. Londzina, w r. 1908 nie była publikowana w Gwiazdce Cieszyńskiej, lecz w Przodownicy⁴.

Z korespondencji Pawła Zawady, kierownika szkoły w Istebnej na Śląsku Cieszyńskim, z Redakcją Dziennika Cieszyńskiego wynika, że Konopnicka przebywała w tej wsi na wypoczynku i utrzymywała kontakt listowy z ks. Londzinem⁵. Również kustosz Muzeum Miejskiego w Cieszynie, Ludwik Brożek, w obszernym liście do Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy (z 19 czerwca 1946) wyjaśnia, że miał autograf *Roty* w swoim ręku w r. 1932. Stwierdzono też, iż w 1910 r. Konopnicka wysłała tekst *Roty* nie tylko do Przewłockiego, lecz i do innych redakcji. Liczby autografów jednak nie ustalono.

Na tym właściwie korespondencja w sprawie tekstu *Roty* zakończyła się. W rezultacie stwierdzono, że Konopnicka pisała *Rotę* i w r. 1908 i 1910, ale bydgoski rękopis zachował się obecnie jako jedyny.

Bydgoskie rękopisy z Biblioteki Miejskiej nie były ewakuowane w głąb kraju przed rozpoczęciem II wojny światowej, chociaż wydano takie zarządzenie. Wraz z nimi więc rękopisy *Roty* przetrwały okupację w Bydgoszczy. Z ich ocaleniem wiąże się jednak dość ciekawa historia.

W roku 1940, w czasie okupacji, hitlerowski zarząd Biblioteki w Bydgoszczy urządził w salach wystawowych ekspozycję pod nazwą „Der Hass der Polen gegen die Deutschen”. Na miejscu naczelnym wystawiony był rękopis *Roty*, opatrzony odpowiednim komentarzem antypolskim. W następnym roku wystawę powtórzono w Gdańsku i w Berlinie, gdzie prawdopodobnie była poszerzona jeszcze o inne eksponaty i nazwana „Dokumenten des polnischen Hasses”. Po zamknięciu wystawy w Berlinie rękopisy *Roty* zwrócono do Bydgoszczy z poleceniem roztoczenia nad nimi specjalnej opieki. W taki oto sposób rękopisy znalazły się w szafie pancерnej, gdzie przeleżały do ostatnich dni okupacji. Hitlerowcy chroniąc rękopisy mieli nadzieję wykorzystać je w podobny sposób jeszcze niejedną raz dla swoich celów propagandowych.

Przed wycofaniem się hitlerowców z Bydgoszczy w styczniu 1945 r. niemiecka dyrekcja Biblioteki przygotowała do ewakuacji najcenniejsze jednostki księgozbioru — w stu skrzyniach. W tym komplecie znalazły się również oba

¹ C. W-ówna: *Dzieje „Roty”* (Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży, Poznań 1925, nr 12 str. 345–346).

² Jan Baculewski: *Kłopoty z „Hymnem grunwaldzkim”*. W książce: *Śladami życia i twórczości Marii Konopnickiej*. Szkice historyczno-literackie, wspomnienia, materiały biograficzne, zebrał i opracował Jan Baculewski, Warszawa 1963, str. 157–169 i (przypisy) 336–338.

³ Tamże, str. 162.

⁴ Przodownica, Kraków (listopad) 1908, str. 186 (*Rota*).

⁵ Paweł Zawada: *Jeszcze w sprawie „Roty”* (Dziennik Cieszyński, Cieszyn 1928, nr 49); zob. też: F.: *Jak i kiedy powstała „Rota” Konopnickiej i dla kogo była przeznaczona?* (Polska Zachodnia, Katowice 1928, nr 98).

rękopisy *Roty* (tekstu i melodii). Jak wiadomo, uderzenie wojsk radzieckich i oddziałów odrodzonego Wojska Polskiego na Bydgoszcz było tak błyskawiczne i silne, że hitlerowcy nie tylko nic nie wywieźli z miasta, ale sami zostali rozbici i zagarnięci do niewoli. Rękopisy ocalały i są nadal troskliwie przechowywane i udostępniane przy każdej okazji w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy.

Tyle na temat bydgoskiego rękopisu *Roty* Konopnickiej.

Wkrótce po nabyciu rękopisu tekstu Biblioteka bydgoska otrzymała podkład muzyczny do słów *Roty*, napisany i darowany Bibliotece przez Feliksa Nowowiejskiego w 1936 r.

Jak wiemy, *Rota* bardzo szybko rozpowszechniła się nie tylko w Polsce, ale i wśród Polonii zagranicznej. Do jej rozpowszechnienia przyczyniły się niewątpliwie obchody grunwaldzkie w 1910 r., które były do tego doskonałą okazją. Oprócz patriotyzmu słów Marii Konopnickiej, do spopularyzowania *Roty* przyczyniła się również kompozycja muzyczna Nowowiejskiego. Słowa poetki, zespolone z melodią F. Nowowiejskiego, stworzyły dopiero piękną całość *Roty*.

Na temat kiedy i gdzie skomponował Nowowiejski melodię do słów *Roty*, jest również kilka wersji drukowanych w różnych czasopismach.

Kiedy Nowowiejski odbywał studia w Berlinie w latach 1906—1907, staraniem Polonii berlińskiej — jak głosi jedna wersja — odbył się uroczysty wieczór, na którym utwory Mickiewicza recytowała Laura Pytlińska, córka Marii Konopnickiej; był tam również Nowowiejski. Poza programem Pytlińska zadeklamowała wiersz swojej matki pt. *Kujawiak*, do którego Nowowiejski skomponował później muzykę na chór i orkiestrę. W rozmowie z Pytlińską kompozytor wyraził się, że pragnąłby skomponować pieśń, która przyczyniłaby się do odrodzenia duchowego narodu, i prosił, by Pytlińska skłoniła matkę do napisania odpowiedniego wiersza. Artystka miała mu wówczas wskazać na wiersz zaczynający się od słów *Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród*. Nowowiejski prosił o dostarczenie mu tekstu, jednak w Berlinie go nie otrzymał. Dopiero w kilka lat później, gdy już mieszkał w Krakowie, gdzie był dyrygentem Towarzystwa Muzycznego, przypadkowo w kawiarni, czytając czasopismo, natknął się na wiersz Konopnickiej pt. *Hasło*, zaczynający się od słów, które w Berlinie miała mu zacytować Pytlińska. Tekst ten miał zatrzymać i nosił go przy sobie. Pewnego dnia na spacerze w okolicy kopca Kościuszki przypomniał sobie słowa wiersza Konopnickiej i wtedy powstała melodia do *Hasła*. Po powrocie do domu opracował pieśń na chór i zatytułował ją *Rota*¹. Ciekawostką w tej wersji miało być to, że Nowowiejski nie wiedząc o wierszu ogłoszonym przez Konopnicką pod tym samym tytułem, po skomponowaniu melodii dał mu również tytuł *Rota*, chociaż w kawiarni Bisanza miał przeczytać

¹ Leopold Bilko: *Jeszcze o „Rocie”* (Zaranie Śląskie, Cieszyn 1932, z. 2 str. 116—118).

wiersz pt. *Hasło*. Z powyższego wynikałoby, że melodia *Roty* powstała przed obchodami grunwaldzkimi zupełnie przypadkowo.

Inaczej brzmiała wersja podawana rzekomo przez Stanisława Bursę, dyrygenta krakowskiego. Podobno przyniósł on do domu *Nowiny Krakowskie* z dnia 9 stycznia 1910 r., w których zamieszczono tekst *Roty*. Z jego sugestii Nowowiejski w jego domu skomponował melodię, którą miał odśpiewać „Sokół” podczas uroczystości 47-lecia wybuchu powstania styczniowego¹. Pierwszy autograf z poprawkami kompozytora, z datą 13 stycznia 1910 r., miał być przechowywany u Bursy. *Rota* miała być po raz pierwszy odśpiewana przez krakowskie gniazdo Sokółów pod kierownictwem Bursy dnia 23 stycznia 1910 r.²

Powyższe wersje krążyły wśród społeczeństwa jeszcze za życia Nowowiejskiego. Stwierdzają to jego synowie³. Nowowiejski do tych różnych wersji ustosunkował się pobłażliwie. Oświadczył, jak podają synowie, że melodię *Roty* napisał podczas spaceru przez Błonia w kierunku kopca Kościuszki. Nie mając przy sobie notatnika zapisał kilkanaście znaków na kopercie. Po powrocie do domu przepisał to na czysto. Ten pierwszy rękopis znajduje się u Jana Boehma⁴. Synowie Nowowiejskiego informują też, że kompozytor nie znał osobiście Marii Konopnickiej. Natomiast od czasów swoich studiów w Berlinie znał — jak już wspomniałem — jej córkę Laurę, artystkę scen krakowskich⁵.

Kompozycję muzyczną do słów *Roty* pisali również inni muzycy, między innymi Stanisław Niewiadomski, Piotr Maszyński i Ignacy Kossobudzki⁶. Niektóre z tych utworów były nawet wykonywane, ale nie przyjęły się, ponieważ nie miały żywego rytmu, temperamentu i były rozwlekłe. Natomiast w melodii Nowowiejskiego czuje się pobudkę, jest ona jakby hasłem i dlatego została przez polskie społeczeństwo przychylnie przyjęta i szybko spopularyzowana. Zresztą kompozytor sam przyczynił się do jej spopularyzowania jeszcze w inny sposób.

Nowowiejski przed uroczystościami Roku Grunwaldzkiego był dyrygentem Towarzystwa Muzycznego w Krakowie. Wchodził w skład krakowskiego Komitetu Grunwaldzkiego i miał poważny wpływ na układ programu uroczystości odsłonięcia pomnika króla Władysława Jagiełły w dniu 15 lipca 1910 r. Był nawet odpowiedzialny przed Komitetem za program części muzyczno-wokalnej. Program przewidywał odśpiewanie przez chóry: *Bogurodzicy*, *Roty*, *Pieśni Legionów* i *Boże coś Polskę*. Nad przygotowaniem tej części pro-

¹ *Nowiny Krakowskie*, Kraków, z 20 I 1910 r.

² *Nowiny Krakowskie*, Kraków, z 26 I 1910 r.; *Nowa Reforma*, Kraków 1910, nr 34—36.

³ Zob. książkę Feliksa Marii i Kazimierza Nowowiejskich: *Dookoła kompozytora*. Poznań 1968, str. 73.

⁴ Tamże, str. 290 (ilustr. 33 — po str. 144).

⁵ Tamże, str. 72.

⁶ Tamże, str. 74.

gramu Nowowiejski czuwał i już w kwietniu 1910 r. wysłał około dwóch tysięcy odbitek litografowanych nut *Hasła* do chórów w całym kraju. Próba zgłoszonych chórów odbyła się w przeddzień głównej uroczystości, 14 lipca 1910 r., w lokalu Towarzystwa Muzycznego. Brały w niej udział chóry z Częstochowy, Jaworzna, Kalisza, Krakowa, Lwowa, Nowego Sącza, Oświęcimia, Sosnowca, Warszawy, Wieliczki i wielu miejscowości śląskich. Prasa krakowska informując o odbytej uroczystości podała, że gdy „...hr. Stanisław Badeni, marszałek krajowy, odsłonił pomnik Władysława Jagiełły, rozległ się *Hymn grunwaldzki*”.

Do czasu odsłonięcia pomnika Jagiełły *Rota* była popularyzowana tylko w recytacji. Była wprawdzie śpiewana przez Sokolów na rocznicę powstania styczniowego, ale ten odosobniony wypadek nie mógł wpłynąć na jej upowszechnienie. Dopiero po uroczystościach grunwaldzkich w Krakowie chóry włączyły ją do swego repertuaru i od tego czasu datuje się jej popularność¹.

Już podczas uroczystości krakowskiej wiersz Konopnickiej nazywano *Hasłem*, a prasa krakowska, i za nią prawdopodobnie inna, nazywała ją *Hymnem grunwaldzkim*.

Prawo własności *Hasła* odstąpił Nowowiejski krakowskiej firmie nakładczej S. A. Krzyżanowskiego. Pierwotny druk *Hasła* z 1910 r. był opracowany w układzie na śpiew z towarzyszeniem fortepianu, z tytułem *Ojczyźnie. Hasło. Uroczysta pieśń na obchód grunwaldzki*.

Do szybkiego spopularyzowania *Roty* w dużym stopniu przyczynił się Związek Harcerstwa Polskiego. Harcerze po raz pierwszy odśpiewali ją w Poznaniu pod pomnikiem Adama Mickiewicza dnia 17 października 1917 r., w setną rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki. Już od 1915 r. *Rota* była drukowana we wszystkich śpiewnikach harcerskich. Dawano jej często nazwę *Roty skautów*.

W różnych dzielnicach Polski w różnym czasie została ona spopularyzowana. W Małopolsce (Galicji) zaczęli ją śpiewać najpierw Sokoli, a następnie Związek Strzelecki. Po 1918 r. zaczęło ją śpiewać wojsko. Najpóźniej *Rota* dotarła na Pomorze i Kujawy, gdzie przynieśli ją i spopularyzowali hallerczycy.

Po pierwszej wojnie światowej w 1918 r. wydał *Rotę* w kilku opracowaniach Gebethner i Wolff w Warszawie i od tego czasu weszła ona do wszystkich śpiewników zawierających pieśni narodowe.

Jeszcze w okresie Roku Grunwaldzkiego Kurier Warszawski wprowadził zmianę tekstu trzeciej zwrotki. W okresie międzywojennym różnych przeróbek tekstowych spotykamy sporo. Zmieniano pojedyncze wyrazy, np. zamiast „Niemca” wprowadzano „Moskala” itp. W śpiewnikach z tego okresu łatwo znaleźć *Rotę* z całkowitą przeróbką trzeciej zwrotki. W tym zakresie panowała zupełna dowolność przeróbki, trawestacji tekstu i tytułu, np. *Rota legionowa*, *Rota skautów*, *Rota leśników* itp.

¹ Czas, Kraków 1920, nr 172.

Jednak przerabiano nie tylko tekst *Roty*; ciekawą ewolucję przeszła też jej melodia. Pierwotnie miała ona na początku odbitkę, a w drugim takcie między pierwszą a drugą nutą interwał dużej tercji. Podczas pierwszej wojny światowej kompozytor otrzymał list od lwowskich Sokołów z prośbą, by mogli śpiewać *Rotę* do marszu. Wtedy Nowowiejski zmienił melodię, opuszczając początkową odbitkę. Oprócz tego zmienił wtedy także tekst trzeciej zwrotki, a mianowicie zamiast *orężny sercem hufiec nasz* dał słowa *wstanie orężny hufiec nasz*¹ (podobną zmianę zastosował już Kurier Warszawski w 1910 r.: *orężny wstanie hufiec nasz*²), gdyż tego wymagało nowe ujęcie rytmiczne.

Były jeszcze inne zmiany dokonane przez Nowowiejskiego. Jedna z nich została uwzględniona w opracowaniu wydanym przez Zjednoczenie Młodzieży Polskiej w Poznaniu w 1924 r. W wydaniu tym podłożono pod melodię *Roty* hymn organizacyjny Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, zaczynający się od słów: *Hej, do apelu stańmy wraz*³.

W Cieszynie znajduje się autograf kilku początkowych taktów melodii skomponowanej przez Nowowiejskiego do słów *Roty*. Nadesłał go kompozytor na ręce kronikarza chóru Towarzystwa Nauczycieli Polskich w czeskim Cieszynie, wraz z listem datowanym dnia 20 marca 1929 r., wyrażając uznanie za czynny udział we Wszechsłowiańskim Zjeździe Śpiewaczym w Poznaniu, urządzonym z okazji otwarcia Powszechnej Wystawy Krajowej⁴.

Należy tu jeszcze dodać, że w *Rocie* doszukiwano się także powiązania duchowego z hymnem słowiańskim *Tomasika Hej, Slovaně*.

Jeszcze na jeden szczegół należy zwrócić uwagę. Oto w okresie międzywojennym rozwinęła się w prasie krajowej dyskusja nad *Rotą*, przeciw trzeciej zwrotce: *Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz*. Pierwszy zaprotestował przeciwko tej zwrotce krakowski rzeźbiarz Puszeł w 1918 r. Było to na zebraniu w „Sokole”. Później na ten temat zabierał głos w dyskusji też dr Tadeusz Boy-Żeleński⁵. Domagano się usunięcia tych słów z tekstu *Roty*. Proponowano inny tekst w zamian za usunięty. Ale dyskusja przeszła bez większego efektu. Jedynie w Wilnie, gdzie w okresie międzywojennym wygrywano *Rotę* codziennie z wieży katedralnej jako hejnał, dyskusja wpłynęła na decyzję zaniechania hejnału.

Warto też nadmienić, że od 1953 r. wprowadzono zwyczaj wygrywania melodii *Roty* przez mechanizm zegara z wieży zabytkowego ratusza w Gdańsku.

¹ Leopold Biłko: *Jeszcze o „Rocie”* (Zaranie Śląskie, Cieszyn 1932, z. 2 str. 116–118).

² Kurier Warszawski, Warszawa 1910, nr 1.

³ Leopold Biłko: jak wyżej – przyp. 22; zob. też: Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży, Poznań 1925, nr 12 str. 345–346 (por. wyżej przyp. 9).

⁴ Dziesięciolecie Towarzystwa Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji 1921–1931, Frysztat 1931, str. 36–37.

⁵ Tadeusz Boy-Żeleński: *Nicht spucken* (Czas, Kraków 1921, nr 128; przedruk: *Flirt z Mel-pomeną i inne flirciki*, Kraków 1922, *Wieczór III*, str. 145–147 oraz: *Marzenie i pysk*, Warszawa 1930, str. 182–184).

Rota miała również różnych adresatów. Na prośbę ks. Londzina poetka przeznaczyła ją dla Ślązaków, w innym miejscu dla Wielkopolan, jednak zawsze miała na myśli zabór pruski, gdzie przecież w stosunku do Polaków stosowano najostrzejsze represje za używanie mowy ojczystej. Zupełnie natomiast inny motyw ujawnia list Marii Konopnickiej dołączony do rękopisu bydgoskiego. W nim poetka ma na myśli związek polskiej emigracji ze starym krajem. W liście do Watry-Przewłockiego określa *Rotę* jako „mały wiersz”, z czego wynika, że nie przywiązywała do niego specjalnej wagi. W każdym razie nie domyślała się, że ów „mały wiersz” zrobi w tak krótkim czasie wspaniałą karierę, awansując do hymnu narodowego. Bowiem był nim, a wśród naszej emigracji jeszcze dość często i obecnie jest śpiewany w podniosłych okolicznościach manifestacji patriotycznej.

Trzeba podkreślić, że Konopnicka wprowadziła do poezji polskiej nową nutę: bunt społeczny. Do tego rodzaju wierszy należy zaliczyć: *A gdy poszedł król na wojnę*, *Wolny najmita* i inne. Jednak żaden z jej utworów nie zapadł tak głęboko w duszę narodu polskiego, jak pieśń-przysięga *Rota*, którą uznawano za hymn narodowy od 1910 r. *Rota* jest protestem, ale równocześnie też jakby wizją lepszej przyszłości, nadzieją lepszego jutra, zapowiedzią zwycięstwa sprawiedliwości dla narodu.

Rotę śpiewano podczas zaborów, towarzyszyła legionistom Piłsudskiego, szczególnie po rozwiązaniu legionów. Po pierwszej wojnie światowej śpiewano ją podczas akcji plebiscytowych i powstań śląskich. Zagrzewała też do walki partyzantów i bojowników podziemia w latach ponurej okupacji hitlerowskiej. Z *Rotą* na ustach żołnierze polscy ginęli na stokach Monte Cassino. Nie przypadkowo stała się też hymnem bojowym żołnierzy Dywizji im. Tadeusza Kościuszki. Z tą pieśnią w 1944 r. wkroczyli oni na ziemię polską i śpiewali ją w Berlinie, gdy zatknięto barwy polskie na ruinach niemieckiej stolicy.

ANEKSY

List Marii Konopnickiej do Józefa Watry-Przewłockiego, redaktora Gazety Polskiej w Chicago, przesłany wraz z rękopisem Roty (Ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy: rkp. II 350)

Nizza Rue de France 63

Szanowny Panie!

Za nadesłaną mi laskawie, zajmującą pracę Pana pt. „Na rok Grunwaldzki” uprzejmie dziękuję.

Porusza ona wiele ważnych i żywotnych kwestii wszakże górującą nad niemi wydaje mi się sprawa szybkiego zorganizowania „Polskiej Macierzy Szkolnej”, która zabita w Królestwie powinna odżyć — i żyć za oceanem.

Będzie to potężny łącznik między naszą Polonią Amerykańską a starą ojczyzną, który nie tylko zwiąże nas ściślejszym węzłem, ale przekaże wydziercom wszelkiego dobra duchowego u nas, że mamy sprzymierzeńców, których oni osiągnąć nie mogą.

I nie testament to będzie, bo gdzie duch ojczyzny, o śmierci mowy być nie może, ale podanie pochodni życia dalej w pogodniejszą strefę, żeby nie ugasła na wicherze, który nas szarpie i pomiata nami.

Będzie to oraz twierdzą polskości dla młodszych pokoleń, na które obce prądy wpływ wywierać zechcą, dom jasny ducha narodu iżby się nie tułał po bezdrożach losu.

Dobrze więc jest, że Pan stoi na straży tej sprawy, że do niej nawołuje, że ją trzyma, głośną żywą wśród rodaków naszych, którzy oczekujemy tego po ich patryotyźmie, upaść jej nie pozwolą.

Zbliżający się Kongres Polski w Washyngtonie powinien być koniecznie datą uchwał Waszych w tej mierze. I nie uchwał nawet ale punktem wyjścia dla czynu już zorganizowanego.

Wdzięczna za tę chwilę podsycającą nadzieje jakie pokładamy na Polonii Amerykańskiej raz jeszcze Sz. Panu dziękuję i pozwalam sobie przestać dla Gazety Waszej mały wiersz na ten Rok Grunwaldzki.

Z bratnim pozdrowieniem

Maria Konopnicka

Dn. 17-II-1910

Na rękę Pamiątki
Nota

• Nie walcim siem, skąd nas ród,
• Nie dany pogrocie mamy.
• Polski siny naród, polski lud,
• Kwiłevski stróp piastowy.
• Nie dany bynas zmiemy
• Tak nam dopomóż Bóg!

• Do krui zelabnej kropli rój.
• Brani hodrony Ancha
• Ki się na padnie wprachim
• Kwiłevski namio nucha
• Tu iondra nam hekie kady jol
• Tak nam dopomóż Bóg!

• Nie hekie siemie plus nam lot
• Dizei nam jermamit!
• Orpiny serem kufie nasz,
• Duch hekie nam kadmamit.

• Pajdiem, gdy zagromi stady rój
• Tak nam dopomóż Bóg!

Maryn Konopnicka

Teksty *Roty*
w rękopisach bydgoskich

Marii Konopnickiej

Feliksa Nowowiejskiego

Na rok Grunwaldzki

Ojczyźnie!

R o t a

R o t a

skomponowana na obchód grunwaldzki
w r. 1910 w Krakowie

Nie rzucim ziemi, zkąd nasz ród,
Nie damy pogrześć mowy!
Polski my naród, polski lud,
Królewski szczep Piastowy.
Nie damy, by nas zniemczył wróg,
— Tak nam dopomóż Bóg!

Nie rzucim ziemi skąd nasz ród,
nie damy pogrześć mowy,
polski my naród, polski lud,
królewski szczep Piastowy!
Nie damy, by nas zniemczył wróg,
tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Do krwi ostatniej kropli z żył,
Bronić będziemy Ducha,
Aż się rozpadnie w proch i w pył,
Krzyżacka zawierucha.
Twierdzą nam będzie każdy próg,
— Tak nam dopomóż Bóg!

Do krwi ostatniej kropli z żył
bronić będziemy ducha,
aż się rozpadnie w proch i pył
krzyżacka zawierucha!
Twierdzą nam będzie każdy próg,
tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Nie będzie Niemiec pluć nam w twarz,
I dzieci nam germani!ł
Orężny sercem hufiec nasz,
Duch będzie nam hetmani!ł
Pójdziem, gdy zagrzmi złoty róg,
— Tak nam dopomóż Bóg!

Nie będzie Niemiec pluć nam w twarz,
ni dzieci nam germani!ł,
orężny wstanie hufiec nasz,
duch będzie nam hetmani!ł
Pójdziem, gdy zagrzmi złoty róg,
tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

WSPOMNIENIA, JUBILEUSZE, NEKROLOGI

Mieczysław Rak

STOPIĘCDZIESIĘCIOLECIE ZAKŁADÓW GRAFICZNYCH PZWS W BYDGOSZCZY

Jest rzeczą niezwykłą, by ponadstuletnie dzieje zakładu przemysłowego były związane bez przerwy z tym samym budynkiem, z miejscem swych narodzin. Takim właśnie przedsięwzięciem są Zakłady Graficzne Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych w Bydgoszczy, które obchodziły w roku 1965 piękny jubileusz 150-lecia swego istnienia.

Powstanie tego zakładu wiąże się z nazwiskiem Jędrzeja Fryderyka Grünauera, który we wrześniu 1806 r. przeniósł swój dobytek z Torunia do Bydgoszczy i w posesji należącej do Ładyńskiego przy ul. Poznańskiej 35 założył drukarnię. Ponieważ była to w owym czasie jedyna drukarnia w mieście, a w Bydgoszczy jako siedzibie jednego z departamentów Księstwa Warszawskiego istniały duże potrzeby na różnego rodzaju druki urzędowe, właściciel tej drukarni szybko się dorobił i w roku 1814 zakupił przyklasztorną nieruchomość na Gdańskim Przedmieściu. Wybudował następnie solidny budynek tuż przy ulicy (obecnie: ul. Jagiellońska 1) oraz oficynę i w maju 1815 r. przetransportował tu swoją drukarnię z ul. Poznańskiej. Tę datę uważa się za narodziny oficyny drukarskiej, z której wywodzą się obecne Zakłady Graficzne PZWS w Bydgoszczy. Nazwisko organizatora tej drukarni tak głęboko zrosło się z oficyną, że aż do roku 1920, mimo że wielokrotnie zmieniała ona swych właścicieli, powszechnie znana była pod nazwą Drukarni Grünauera.

W ciągu wieku XIX, mimo uruchomienia w roku 1845 działu litograficznego, rozwój zakładu był stosunkowo niewielki. Drukarnia zatrudniała od 75 pracowników w roku 1831 do 136 w roku 1896. Dopiero po wybudowaniu w roku 1900 dużego 3-piętrowego budynku od strony północnej, przeznaczonego przede wszystkim dla działu introligatorskiego, wzrosła znacznie liczba zatrudnionych i tuż przed pierwszą wojną światową osiągnęła około 230 osób. Również od pierwszych lat XX wieku następuje systematyczne wzbogacanie zakładu w coraz to nowe maszyny i urządzenia. Drukarnia dysponuje już no-

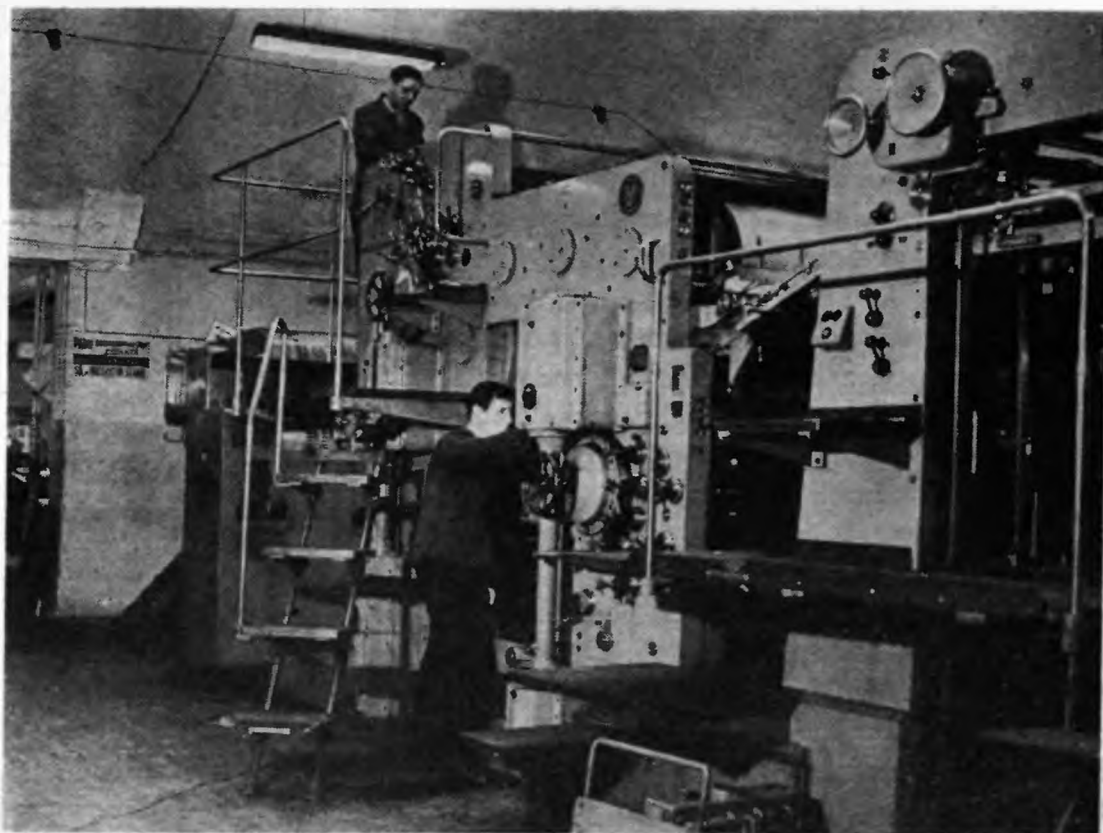
Zakłady Graficzne PZWS od strony ulicy Jagiellońskiej. Na lewo: budynek z roku 1815. Fot. Henryk Piaskowski

woczesną maszyną rotacyjną, najpierw jedną, później następną, kilkoma lino-
typami i, dość bogatym zestawem maszyn typograficznych i introligatorskich
oraz szeregiem urządzeń pomocniczych.

Właściwy rozwój zakładu zaczyna się w roku 1920, kiedy to drukarnia
przechodzi pod zarząd Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska”. Orga-
nizuje się nowe działy wyposażone w najnowsze maszyny i urządzenia. Obok
dotychczasowych działów maszyn typograficznych i introligatorskiego po-
wstają działy: offsetowy, chemigraficzny, rotograwiurówy i własny warsztat
naprawy maszyn i urządzeń poligraficznych. Stało się to możliwe m. in. dzięki
przejęciu przez drukarnię w roku 1928 sąsiadującego z zakładem budynku
b. aresztu miejskiego przy ul. Parkowej.

Tak pięknie zapoczątkowany intensywny rozwój został całkowicie zaha-
mowany przez wypadki II wojny światowej. Okupant niemiecki wywiózł
ponad 20 najcenniejszych maszyn i wiele sprzętu pomocniczego, zlikwidował
dział rotograwiury oraz ograniczył działalność drukarni do wydawnictw pra-
sowych i druków akcydensowych.

Najwspanialszy rozkwit zakładu nastąpił w warunkach nowej rzeczywisto-
ści polityczno-ustrojowej, w latach Polski Ludowej. Mianowicie w kwietniu
1945 r. drukarnię przejmują Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych,

Nowo nabyta, nowoczesna maszyna rotacyjno-arkuszowa o wydajności 3500 arkuszy dwustronnie zadrukowanych w formacie A-0. Przy maszynie: Klemens Donarski — maszynista (na górze) i Leszek Zieliński — pomocnik.
Fot. Zofia Kiepuszewska

które w latach 1947—1951 i 1957—1962 rozbudowują zakład do rozmiarów dotąd nie notowanych. Powierzchnia produkcyjna i liczba zatrudnionych w porównaniu do stanu z ostatnich lat przedwojennych powiększa się 3-krotnie, a wielkość produkcji — kilkunastokrotnie. Wyposażenie techniczne zakładu znacznie się wzbogaca i modernizuje. Prócz maszyn tradycyjnie sprowadzanych z NRD, pojawiają się nowoczesne maszyny szwedzkie, włoskie i angielskie. Wiele prac, dotychczas wykonywanych ręcznie lub przy pomocy prymitywnych narzędzi, zostało zmechanizowanych i zautomatyzowanych. Tak np. zorganizowano dział oprawy twardej, całkowicie wyposażony w maszyny półautomatyczne i automatyczne o wydajności miesięcznej 600 tysięcy opraw. W technice druku typograficznego metal zastąpiono produkowanym w Polsce tworzywem sztucznym, przez co trwałość płyty zwiększyła się 10-krotnie i poprawiła się równocześnie jakość druku. W technice druku offsetowego zastosowano płyty bimetalizowane, które w porównaniu do tradycyjnych pozwalają na 10-krotne zwiększenie liczby odbitek. Zamiast ręcznego litografowania

wprowadzono technikę gigantografii, która ma zastosowanie do druku wielobarwnych reprodukcji o dużych formatach.

Jeśli chodzi o rodzaj produkcji drukarni, to do roku 1920 specjalizowała się ona głównie w wykonywaniu różnego rodzaju druków urzędowych, zwłaszcza dla potrzeb kolejnictwa i poczty, oraz w drukowaniu wydawnictw prasowych. Warto wspomnieć, że w zakładzie tym drukowano do roku 1815 tygodniowy organ urzędowy pt. „Dziennik Urzędowy Król. Pruskiej Regencji w Bydgoszczy” z tekstem w języku niemieckim i polskim. Był to do roku 1876 jedyny tygodnik w okręgu bydgoskim, podający informacje w języku polskim. Stąd Polacy pod zaborem pruskim czerpali wiadomości o sytuacji w kraju. W okresie międzywojennego XX-lecia drukarnia zajmowała się — zgodnie z założeniami planowymi Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” — wydawaniem książek beletrystycznych i naukowych oraz albumów. Tu wychodziły cieszące się dużym uznaniem czytelników arcydzieła literatury polskiej i obcej z cyklu „Wielkiej Biblioteki”, zapoczątkowane *Irydionem* Z. Krasieńskiego. Tu drukowano wiele książek z serii „Biblioteki Naukowej”, jak np. *Dzieje literatury polskiej*, *Dzieje języka polskiego* i *Mitologię polską* A. Brücknera, *Medale polskie* i *Monety polskie* znanego numizmatyka i historyka M. Gumowskiego. W cyklu „Biblioteki Historycznej” i „Biblioteki Historyczno-Literackiej” wyszły tu dzieła wybitnych polskich uczonych, jak K. Morawskiego, H. Mościckiego, J. Ptaśnika, J. Klejnera, E. Porębowicza, T. Sinka i W. Tarnawskiego. Tu drukowano wydania zbiorowe pism W. Sieroszewskiego, L. Staffa, K. Przerwy-Tetmajera, S. Wyspiańskiego, A. Dygańskiego i J. Conrada-Korzeniowskiego. W serii dokumentów i pamiątek pt. „Czasy i ludzie” spod pras drukarni bydgoskiej wyszły m.in.: *Pamiętnik z roku 1830—31* J. Lelewela, *Pamiętnik z lat 1861—63* L. Mierosławskiego, *Polska w pamiętnikach Wielkiej Wojny 1914—18* oraz *Moi współcześni* S. Przybyszewskiego. Spośród wydawnictw bibliofilskich wydrukowano tu *Legendę* W. St. Reymonta z drzeworytami W. Skoczylasa (nakład 300 egz.), a z albumów — *Dzieła malarskie* St. Wyspiańskiego, *Pomniki bojowników o niepodległość 1794—1864*, *Księgę jazdy polskiej* i *Budujemy Polskę*. Chlubą pracowników zakładu była wydawana tu przez kilka kolejnych lat na zlecenie Towarzystwa Reklamy Międzynarodowej w Berlinie *Księga adresowa Polski*, zawierająca około 2600 stron drobnego druku w formacie A-4. Wreszcie w latach 1931 — 1939 zapoczątkowano tu drukowanie dzieł encyklopedycznych, których dokończeniu przeszkodziła wojna. Były to: *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, *Encyklopedia nauk politycznych*, *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego* i *Encyklopedia kultury fizycznej*. Obok wydawnictw beletrystycznych i naukowych zakład wykonywał rozmaite druki akcydensowe oraz kolejowe rozkłady jazdy.

W okresie okupacji hitlerowskiej zakład stał się wyłącznie drukarnią gazetową i akcydensową. Po wyzwoleniu Bydgoszczy już w styczniu 1945 r.

składano tu ręcznie pierwsze numery „Wiadomości Bydgoskich”, następnie drukuje się „Ziemię Pomorską” i „Ilustrowany Kurier Polski”. Równocześnie rozpoczęło się wydawanie pierwszych podręczników szkolnych ze znanym do dziś *Elementarzem* M. Falskiego na czele.

Obecnie zakład zajmuje się prawie wyłącznie drukowaniem podręczników dla uczniów szkół podstawowych i średnich szkół ogólnokształcących, różnych tablic poglądowych oraz książek pomocniczych dla nauczycieli. Specjalizacją drukarni stają się przede wszystkim wydawnictwa z zakresu matematyki, fizyki, chemii, o skomplikowanym nieraz układzie tabelarycznym, oraz podręczniki do języków obcych, jak rosyjskiego, angielskiego, francuskiego i niemieckiego.

W związku z jubileuszem 150-lecia drukarni w dniu 12 czerwca 1965 r. w świetlicy zakładów przy ul. Jagiellońskiej 1 odbyła się uroczysta akademii, w której udział wzięli m.in.: podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty — Michał Godlewski, sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej — Franciszek Fedorowicz, I sekretarz Komitetu Miejskiego PZPR — Wiktor Soporowski, przewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego — poseł Witold Lassota, wiceprzewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej — Bernard Mross, dyrektor Centrali PZWS — doc. dr Tadeusz Parnowski, sekretarz Zarządu Głównego Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii — Krystyna Broszkiewicz, sekretarz Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych w Bydgoszczy — Zofia Pietrzak, przewodniczący Zarządu Okręgu Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii — Edmund Lohse, kierownik Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej — Franciszek Szałach oraz przedstawiciele dyrekcji innych zakładów poligraficznych w Polsce. W akademii wzięła również udział duża grupa najbardziej zasłużonych pracowników zakładu. Miłym akcentem uroczystości było wręczenie wiązanek kwiatów wiceministrowi oświaty Michałowi Godlewskiemu i dyrektorowi przedsiębiorstwa Janowi Kałudze przez grupę młodzieży szkolnej jako wyraz wdzięczności dla załogi zakładu za trud i wysiłek nad jak najlepszym przygotowaniem podręczników, bez których proces przygotowania do życia młodego pokolenia byłby niemożliwy. Podniosłym momentem akademii było wręczenie przez wiceprzewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy B. Mrossa odznak „Bydgoszcz — Zasłużonemu Obywatelowi” trzem zasłużonym pracownikom zakładu. Otrzymali je: Mieczysław Karabasz — były zastępca dyrektora do spraw technicznych (zmarły dnia 16 X 1971 r.), Józef Remlinger — składacz, i Paweł Żmich — stereotyper. W godzinach wieczornych w tym samym dniu 12 czerwca 1965 r. na wspólnym spotkaniu weteranów sztuki drukarskiej z całej Polski i zaproszonych osobistości wspomniano dawne dzieje zakładu — te miłe, budzące przyjemne uczucia, i te smutne, przykre, których było w całej historii zakładu dość dużo, i te bohaterskie, powojenne, kiedy trzeba było

Wiceprzewodniczący Prez. MRN Bernard Mross dekoruje Pawła Żmicha odznaką „Bydgoszcz — Zasłużonemu Obywatelowi”.

Fot. Mieczysław Rak

zawsze reprezentującego najlepszy poziom. Rozwój drukarni i jej wyposażenia technicznego pokazano na szeregu archiwalnych fotografiach przedstawiających wnętrza ówczesnych działów produkcyjnych. Autorem bardzo interesującego opracowania plastycznego wystawy był Henryk Piaskowski, a twórcą jej koncepcji merytorycznej — inż. Eugeniusz Jeliński. Wystawa ta, udostępniona przez kilkanaście dni publiczności, cieszyła się dużym zainteresowaniem, zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej.

Z okazji jubileuszu zakładu wydano we własnym zakresie, wysiłkiem społecznym, księgę pamiątkową o objętości 12 arkuszy drukarskich (192 strony) w opracowaniu Jerzego Bartnickiego pt. „150 lat Zakładów Graficznych PZWS w Bydgoszczy na tle dziejów drukarstwa pomorskiego”. Należy zwrócić uwagę, że pierwszy rzut nakładu książki zaopatrzony był w piękną obwolutę projektu Henryka Piaskowskiego, a drugi — w obwolutę autorstwa Zygmunta Lewandowskiego. Obwoluta projektu H. Piaskowskiego, wyróżniona I nagrodą w ogłoszonym przez zakład konkursie, wykonana w 6 kolorach, odznacza się oryginalnie wkomponowanym tytułem na trzech niesymetrycznie rozłożonych płaszczyznach na tle koloru czarnego i znaku firmowego drukarni. Omówienie książki znajduje się w innym miejscu niniejszego tomu.

nieraz dużym wysiłkiem i samozaparcie pokonywać trudności wynikające z braku odpowiednich maszyn i urządzeń, i te tak niedawne, dające podstawę do snucia najbliższej pięknej perspektywy rozwoju zakładu na miarę współczesnego szalonego postępu technicznego.

W dniu akademii w godzinach przedpołudniowych otwarto w świetlicy zakładu starannie przygotowaną wystawę obrazującą dorobek i rozwój drukarni w ostatnich kilkudziesięciu latach. Zgromadzono na niej wiele rozmaitego rodzaju druków począwszy od drobnych, akcydensowych i reklamowych, a skończywszy na książkach beletrystycznych, naukowych, podręcznikach szkolnych i albumach. Ciekawie bardzo przedstawił się dorobek z zakresu sztuki introligatorskiej, która dzisiaj została sprowadzona do rzemiosła i to nie

Edward Szmańda

JUBILEUSZ BIBLIOTEKI MIEJSKIEJ W BYDGOSZCZY

Jak zmienne są losy instytucji, tworzonych przez człowieka, dowodzi nie tylko historia całych państw, miast i wsi, ale i mniejszych społeczności, organizacji i zakładów, szkół, bibliotek itp.

Polska, skazana na zagładę przez zaborców w XVIII i XIX w., przetrwała w sercu i myśli narodu długie lata niewoli. U schyłku pierwszej wojny światowej w r. 1918 ożyła znowu z popiołów na gruzach rozbitych mocarstw zaborczych i w wyniku dokonujących się wówczas rewolucyjnych przemian społecznych.

Z dziejami Bydgoszczy w ostatnich dziesięcioleciach łączy się ściśle byt i działalność Biblioteki Miejskiej, obecnie (od r. 1957) — Miejskiej Biblioteki Publicznej. Powstała ona w r. 1903 jako niemiecka placówka naukowo-kulturalna o celach wyraźnie germanizacyjnych, ale jej działalność w takim duchu została już po kilkunastu latach zahamowana przez bieg wydarzeń politycznych i przejście w ręce polskie w r. 1920.

Z racji przejętego z czasem (ostatecznie w r. 1921) szacownego księgozbioru pobernardyńskiego, pochodzącego z okresu przedrozbiorowego (XV—XVIII w.), tradycjami swymi Biblioteka bydgoska sięga w głęboką przeszłość miasta. Jako instytucja jednak istnieje — jak się rzekło — od r. 1903¹ a działalność publiczną (udostępnianie zbiorów) prowadzi od 14 listopada 1904 r.

Jubileusz Biblioteki Miejskiej wiąże się więc z jej sześćdziesięcioletnim, czy nawet siedemdziesięcioletnim (zob. przypis 1) istnieniem instytucjonalnym, ale i z działalnością przez z górą 40 lat (1920—1939 i 1945—1965) na rzecz rozwoju oświaty i kultury polskiej.

Biorąc pod uwagę wieloletnią rolę Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, jako ogniska kultury i nauki polskiej, pracownicy tej instytucji z okazji jubileuszu przygotowali do druku księgę pamiątkową pt. *Z życia i pracy bydgoskiej księ-*

---

¹ Właściwie datę powstania Biblioteki można by cofnąć do r. 1894, kiedy to otwarta została Biblioteka Ludowa, pozostająca później z Biblioteką Miejską pod wspólnym kierownictwem.

znicy, obejmującą całokształt historii Biblioteki, jej działalność społeczną, kulturalną i oświatową, omówienie ważniejszych i ciekawszych zbiorów, charakterystykę zasłużonych pracowników, bibliografię. Księga, zamykająca się na r. 1963, wydana została pod redakcją mgr Ewy Pawlikowskiej, nakładem Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego jako nr 1 serii Prac popularno-naukowych, w 1000 egzemplarzy i w objętości 200 stron druku. Światło dzienne ujrzała w październiku 1965 r.²

Uroczystości jubileuszowe natomiast odbyły się w dniu 17 listopada 1965 r. Wzięli w nich udział m.i. naczelnik Jan Makaruk z Ministerstwa Kultury i Sztuki, Czesław Kościecha — zastępca kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, poseł Witold Lassota — przewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego, Wiktor Soporowski — pierwszy sekretarz Komitetu Miejskiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, mgr Janina Cygańska — sekretarz zarządu głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, doc. Konrad Pałubicki — przewodniczący Wydziału Nauk Humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego oraz liczne grono bibliotekarzy i przedstawiciele instytucji kulturalnych.

Uroczystości otworzył o godz. 9,30 kierownik Wydziału Kultury Prezydium Miejskiej Rady Narodowej — Jan Hojka, po czym okolicznościowe przemówienie wygłosił Teodor Joniec, sekretarz Komitetu Miejskiego PZPR. Na koniec części oficjalnej wręczono wielu pracownikom Biblioteki odznaki i nagrody. Odznaki Tysiąclecia Państwa Polskiego otrzymali:

mgr Antonina Nitka	Zofia Pasternacka
mgr Edward Szymańda	Klara Smerlińska
Kazimiera Michałkiewicz	Piotr Karowski
Bronisława Siuchnińska	Maria Skiepuska
Helena Franzówna	Apolonia Lisiecka
Helena Łobocka	

Ponadto odznaką „Bydgoszcz — Zasłużonemu Obywatelowi” wyróżnieni zostali: Franciszek Budziak i przewodniczący Rady Bibliotecznej — Stanisław Meller, a dyrektorowi Józefowi Podgórecznemu przyznano srebrną odznakę SFOS.

Główną część uroczystości wypełniła następnie sesja popularno-naukowa, przygotowana przez Bydgoskie Towarzystwo Naukowe i Miejską Bibliotekę Publiczną. Referaty wygłosili:

mgr Edward Szymańda: *Bydgoska Biblioteka Miejska w służbie kultury polskiej*³,

² Zob. omówienie tej publikacji przez Jana Piechockiego na str. 85–86 a także recenzję Jadwigi Kołodziejkiej w *Bibliotekarzu* z r. 1966 (nr 2, str. 58–59) i Włodzimierza Jastrzębskiego — w dwutygodniku „Pomorze” z r. 1966 (nr 3, str. 4: *Trochę historii z dodatkami*).

³ Referat został wydrukowany z pewnymi skrótami i w wersji nieco zmienionej w *Przeglądzie Bibliotecznym* z r. 1967 (nr 3–4, str. 209–226).

mgr Alojzy Tujakowski: *Czytelnictwo w województwie bydgoskim*,
mgr Maria Bzowska: *Organizacja i warsztat pracy służby informacyjnej w bibliotece publicznej*.

Tegoż dnia o godz. 17 otwarta została w salach Biblioteki przy ul. Długiej 41 wystawa „Od Kochanowskiego do Broniewskiego — książki cenne i piękne”, której piękny katalog, opracowany przez Irenę Cetnerowską, mgr Klarę Sarnowską i mgr Wiesławę Wolną, wydała jako swoją pierwszą publikację Sekcja Bibliofilska Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego.

Również po południu w czytelni głównej Biblioteki nastąpiło spotkanie bibliotekarzy z przedstawicielami miejscowych władz. Spotkanie — przy lampce wina — miało charakter odświętny i upłynęło w miłej atmosferze.

Marceli Bacciarelli

STANISŁAW BRZĘCZKOWSKI 1897—1955

Kilkanaście lat temu, dnia 4 października 1955 r., bezpośrednio po powrocie z Czechosłowacji zmarł w Bydgoszczy artysta grafik Stanisław Brzęczkowski. Był to człowiek szczerze oddany temu miastu, o czym świadczy chociażby dedykacja napisana przez niego na egzemplarzu *Teki miast pomorskich*: „Bibliotece mego rodzinnego miasta...”¹ (napisał tak, mimo że urodził się w Koronowie!); świadczy o tym też bliska więź z bydgoskimi artystami w latach trzydziestych naszego stulecia, świadczy wreszcie działalność powojenna. Aż dziw bierze, że ten artysta, tak wielce zasłużony dla bydgoskiego przemysłu poligraficznego i bydgoskiej sztuki, jest dzisiaj już prawie zupełnie nie znany.

Stanisław Brzęczkowski urodził się 24 września 1897 r. w Koronowie. W latach 1903—1913 uczęszczał do Miejskiej Szkoły Realnej w Bydgoszczy. W przysłowiowej pomroce dziejów giną jego pierwsze kontakty ze sztuką, kontakty, które miały go doprowadzić do wielu sukcesów krajowych i zagranicznych. Ówczesna Bydgoszcz — do 1918 r. stolica obwodu nadnoteckiego i siedziba władz regencyjnych a później, już po wyzwoleniu, siedziba władz powiatowych — nie bardzo ułatwiała te, jakże młodemu Brzęczkowskiemu potrzebne, kontakty ze sztuką. Nie było tu przecież ani uczelni artystycznej, ani muzeum, ani salonu sztuki. Była natomiast — jak zgodnie wspominają wszyscy autorzy piszący o tamtych czasach — atmosfera wroga wszystkiemu co polskie.

Na szczęście dla siebie udało się Brzęczkowskiemu odwiedzić w 1913 r. ówczesne centrum sztuki polskiej — Kraków. Nie będzie chyba przesadą stwierdzenie, że właśnie ów pobyt w dawnej stolicy Polski pozwolił młodemu, początkującemu artyście związać się z tym, co było w polskiej sztuce żywotne. Powstałe w latach dwudziestych naszego stulecia, a zachowane do dziś gra-

¹ Pisał ją Brzęczkowski 23 października 1937 r. Zob.: *Teka miast pomorskich*. 10 autolito-
grafii S. Brzęczkowskiego, Instytut Wydawniczy «Biblioteka Polska», Warszawa 1936. (Miejska
Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. 1328. 1937).

fiki i rysunki świadczą o tym, że „lekcja” krakowska była bardzo owocna. Temu nurtowi był Stanisław Brzęczkowski wierny całe życie, mimo przebywania przez długie lata w atmosferze kultury niemieckiej, wrogiej wszystkiemu co polskie.

Jak podaje sam Brzęczkowski, po odbyciu dwu i półletniej praktyki jako reklamowiec w „szkole fachowej” w Berlinie, pracował do roku 1920 w tym fachu (odliczając dwuletnią przerwę, w czasie której — podczas I wojny światowej — odbywał służbę wojskową)¹.

W roku 1920 Stanisław Brzęczkowski znalazł się w Gdańsku, gdzie rozpoczął pracę w dzisiejszym odpowiedniku Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych. W tym czasie urzędnikiem kolejowym w Gdańsku był także czołowy przedstawiciel modernizmu, pisarz i dramaturg — Stanisław Przybyszewski. Znajomość z Przybyszewskim wywarła niewątpliwie wpływ na młodego Brzęczkowskiego. W czasie swego pobytu w Gdańsku Przybyszewski uprawiał bardzo ożywioną działalność społeczną: przyczynił się m.in. do utworzenia gimnazjum polskiego, które otwarto w 1922 r., propagował też — niezrealizowany — projekt zbudowania Domu Polskiego, który miał się stać centrum kulturalnego życia Polaków w tym mieście. Znajomość z Przybyszewskim trwała tylko do roku 1924, gdyż w tym czasie wyjechał on do Warszawy. Wybitny pisarz polski potrafił jednak zarazić Brzęczkowskiego ideą pracy społecznej na rzecz walki o polską kulturę; ideą, która owocowała podczas pracy artysty w miesięczniku „Gryf”.

Ale związki Brzęczkowskiego z Przybyszewskim i wpływy tego ostatniego na młodego artystę z Koronowa objawiły się także w dziedzinie sztuki. Wszak w 1916 r. Przybyszewski nawiązał bliski kontakt z młodym literatem wielkopolskim — Jerzym Hulewiczem, który w tym czasie czynił starania o założenie czasopisma literacko-artystycznego „Zdrój”, mającego hołdować zasadom

Stanisław Brzęczkowski: autoportret (drzeworyt)

¹ Własnoręczny życiorys napisany przez Brzęczkowskiego w grudniu 1948 roku znajduje się w Dziale Zbiorów Specjalnych Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy.

ekspresjonizmu¹. Od października 1917 r. do połowy roku następnego Przybyszewski był czynnym współpracownikiem „Zdroju”, nadając pismu właściwy kierunek artystyczny. Nic więc dziwnego, że Brzęczkowski przejął się założeniami artystycznymi ekspresjonizmu i że jego pierwsze prace noszą wyraźne piętno tego kierunku w sztuce.

Później Brzęczkowski poznał czołowego działacza kaszubskiego — Aleksandra Majkowskiego i ta znajomość ma także, choć w nieco inny sposób niż znajomość z Przybyszewskim, wpływ na kształtowanie się poglądów artysty na sprawy społeczne i na jego rozwój jako grafika. Majkowski wydaje bowiem pismo walczące o sprawy Kaszubów „Gryf”. W okresie od listopada 1908 do czerwca 1934 r. ukazało się 55 zeszytów (65 numerów) „Gryfa” w dziewięciu rocznikach. Ze względu na ciągłe trudności pismo wychodziło z przerwami i dlatego ukazało się w czterech niejako seriach. Roczniki I—IV wyszły w latach 1908—1912, V i VI — od 1921 do 1922 r., VII — w 1925 r. oraz VIII i IX — od 1931 do 1934 r. Zamieszczano w nich materiały literackie, etnograficzne, dotyczące polityki i gospodarki, recenzje oraz rozprawy naukowe. Początkowo „Gryf” nosił podtytuł „Pismo dla spraw kaszubskich”, później „Pismo dla spraw kaszubskich. Organ Towarzystwa Młodokaszubów” oraz „Pismo poświęcone sprawom kaszubsko-pomorskim”. Przez cały czas nakładcą i wydawcą był dr Aleksander Majkowski. Ponadto w latach 1931—1932 wychodził „Gryf Kaszubski” — bezpłatny dodatek do „Gryfa”, noszący podtytuł „Pismo dla ludu pomorskiego — miesięcznik”. Ogółem ukazało się 12 zeszytów tego dodatku².

Kiedy Majkowski po raz trzeci — w roku 1925 — ponowił próbę wznowienia czasopisma, wciągnął do współpracy artystę grafika Stanisława Brzęczkowskiego. W roku tym ukazał się tylko jeden zeszyt, ale również w „stopce” zeszytów z roczników VIII i IX znajdujemy nazwisko Brzęczkowskiego, był on bowiem i kierownikiem artystycznym i (w dwu ostatnich rocznikach) redaktorem odpowiedzialnym. Opracowywanie układu graficznego tego pisma było pierwszym zetknięciem się Stanisława Brzęczkowskiego z grafiką użytkową. Z czasem działalność artystyczna w dziedzinie poligrafii stała się pasją Brzęczkowskiego, której pozostał wierny do końca życia.

W zeszycie VII/1 Brzęczkowski niezależnie od opracowania układu graficznego zamieszcza artykuł *Sztuka ludowa czy sztuka stosowana?* Tekst ten

¹ Ekspresjonizm w najszerszym znaczeniu tego słowa oznacza sztukę bardzo emocjonalną, dramatyczną, stosującą silne środki wyrazu, prowadzące niejednokrotnie aż do szokującej deformacji. Ekspresjonizm jako kierunek w sztuce XX wieku najdobitniej przejawiał się w plastyce, zwłaszcza niemieckiej. Był on wyrazem buntu przeciw cywilizacji przemysłowej — w obronie jednostki.

² Dobrze rozeznanie się w treści poszczególnych zeszytów daje książka opracowana przez Krystynę Kamińską: *«Gryf» wraz z dodatkiem «Gryf Kaszubski» (1908—1934). Bibliografia zawartości*. Biblioteka Gdańska. Seria katalogów i bibliografii Nr 2, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1961.

jeszcze dzisiaj nie stracił nic na swej aktualności, tak bardzo trzeźwe spojrzenie na problem sztuki ludowej prezentuje jego autor. Brzęczkowski dochodzi do pesymistycznego wniosku, że sztuka kaszubska została, niestety, wyparta przez przemysłową tandetę, przez „niemieckie oleodruki, słodkie jak cukier”.

Stanisław Brzęczkowski ogłaszał jeszcze kilkakrotnie artykuły w „Gryfie” (mniejsze pozycje są podpisane: St. B. lub B.); zawsze są to materiały interesujące od strony dziennikarskiej formy, pełne pasji i społecznego zaangażowania. Sztuce ludowej poświęcone są jeszcze dwa artykuły: *O istocie ornamentu kaszubsko-pomorskiego* i *W sprawie przemysłu ludowego na Kaszubach*, zamieszczone w zeszycie IX/4 „Gryfa”. Szczególnie ostrość jego pióra widoczna jest w recenzjach książek wydawanych w Niemczech, a dotyczących spraw Pomorza i Kaszub. Recenzje te, a zwłaszcza sposób argumentowania świadczy o szerokich zainteresowaniach i dużej wiedzy autora.

Stanisław Brzęczkowski zajmował się także problemem regionalizmu. W zeszycie VIII/3 „Gryfa” opublikowany jest jego artykuł *Nauczycielstwo a sprawa kaszubska*. Pisze w nim m.in., że „regionalizm nie może mieć charakteru muzealnego. Słowo muzeum przypomina zbyt małe mauzoleum”. Pod jego uwagami o roli regionalizmu (zwłaszcza kiedy zwalcza tendencje separatystyczne) i o roli nauczycieli w krzewieniu patriotyzmu i kultury na wsi mogłyby się podpisać wszystkie współczesne towarzystwa miłośników miast czy regionów.

Należy pamiętać, że artykuły Brzęczkowskiego powstawały w okresie, kiedy polska kultura znajdowała się na tych terenach, do których docierał „Gryf”, w coraz trudniejszej sytuacji. Świadczy o tym manifest redakcyjny zamieszczony w zeszycie VIII/1 (październik–grudzień 1931 r.), zatytułowany *Nasz cel i program*:

„Wznawiamy pracę gryfową w czasach najfatalniejszych, przełomowych, kiedy nie tylko ostatnie wałęsają się baszty przesądów i ciemnoty, ale zaczyna rozpadać się w gruzy cała dawna polityka, cała gospodarka i życie społeczne, a zachwiana kultura, tracąc kształty lat ubiegłych, daremnie szuka punktu oparcia w chaosie, w wirze najsprzeczniejszych kierunków”.

Stanisław Brzęczkowski pisywał w „Gryfie” także artykuły dotyczące plastyki. Niezwykle interesująca jest zwłaszcza publikacja zawierająca twórcze credo artysty, zatytułowana *Krajobraz pomorski* (zeszyt VIII/4 za lipiec–wrzesień 1932 r.). Brzęczkowski pisze m.in.:

„Krajobraz jest obliczem, oblicze – ekranem duszy. Krajobraz jest zawsze malowniczy. Malować go, to znaczy malować portret, lecz portret istoty tak skomplikowanej, jak dusza człowieka, a zarazem jednolitej i prostej jak kosmos (...). Chcąc mówić o malowniczości krajobrazu pomorskiego sięgnąć trzeba w głąb jaźni Pomorza. Choćby już dlatego, że krajobraz pomorski nie został w ogóle jeszcze namalowany.”

Sformułowania te, w których można jeszcze dostrzec echa ekspresjonizmu, a zwłaszcza ideologii i filozofii Przybyszewskiego, są znakomitym „kluczem” pozwalającym dogłębnie zrozumieć sztukę Brzęczkowskiego, którego grafiki

i rysunki zachwycają stosunkiem do przedstawianej przyrody czy pejzaży miejskich.

Pracując nad kolejnymi zeszytami „Gryfa” Stanisław Brzęczkowski nie zapominał także o regionie, z którym był związany pochodzeniem, utrzymywał bowiem żywą więź z działającymi w Bydgoszczy artystami. W zeszycie VIII/3 „Gryfa” (kwiecień—czerwiec 1932 r.) zamieścił on reprodukcje prac Piotra Trieblera (wprawdzie podpis pod zdjęciem informuje, że autorem rzeźby „Pomorzanin” jest Piotr Fiedler, ale chyba jest to po prostu pomyłka drukarska), Mariana Kujawy (obraz „Wenecja Bydgoska”) i Jerzego Ruppeniewskiego (obraz „Rybak”); zaś w zeszycie IX/2 (styczeń—marzec 1933 r.) — zdjęcie podpisane „Fragment wystawy Związku Plastyków Pomorskich w Bydgoszczy 1932 wraz z rzeźbami Gajewskiego (Teodora — M. B.) i Trieblera” oraz reprodukcje prac Mariana Turwida (obrazy „Bezrobotny” i „Królowa Panińska”) i Feliksa Krassowskiego (obrazy „Babia Wieś” i „Kompozycja”). W tym samym zeszycie zamieszczono recenzję pióra Józefa Dobrostańskiego z tej wystawy.

W ekspozycji tej, która odbyła się w bydgoskim Muzeum Miejskim, brał także udział Stanisław Brzęczkowski, członek „Grupy Plastyków Pomorskich”. Brzęczkowski był więc związany silnymi więzami z Bydgoszczą, ale w przeciwieństwie do Mariana Turwida bardzo trzeźwo oceniał sytuację plastyków w tym mieście i ich osiągnięcia artystyczne. Dowodem tego było napisane przez Brzęczkowskiego omówienie *Albumu plastyków pomorskich*, t. 1, 1932—1933 (wydawca: Dom Książki Polskiej, Warszawa), zamieszczone w zeszycie IX/3 „Gryfa” (kwiecień—czerwiec 1933), gdzie Brzęczkowski polemizował z uwagami Mariana Turwida, autora wstępu do *Albumu*, prostując jego zdanie o Bydgoszczy jako o jedynym (poza Toruniem) ośrodku plastyki na Pomorzu i słusznie przypominając o działalności artystów grudziądzkich i istniejącej tam niegdyś szkole plastycznej.

Kończąc omówienie działalności Stanisława Brzęczkowskiego w „Gryfie”, należy wspomnieć o szacie graficznej tego pisma, której autorem był przecież właśnie omawiany artysta. „Gryf” docierał do specyficznych środowisk i chyba z tej racji jego okładka ma pewne akcenty tradycyjne, ale mimo to jest niezwykle interesująca i na tle ówczesnych tendencji w tej dziedzinie grafiki użytkowej stanowi godny uwagi przykład łączenia zdobyczy ówczesnej sztuki z elementami sztuki ludowej, w tym wypadku kaszubskiej. Równie interesujące było opracowanie graficzne wewnątrz pisma, a zwłaszcza wykonywane przez Brzęczkowskiego przerywniki.

Działalność Brzęczkowskiego w „Gryfie” wydawała się ówczesnym władzom zbyt radykalna i dlatego postanowiły wydalić go poza obręb „wolnego miasta” Gdańska. Brzęczkowski przeniósł się wówczas (a było to w roku 1935) do Bydgoszczy, gdzie rozpoczął pracę w Zakładach Graficznych Instytutu

Wydawniczego „Biblioteka Polska”, pełniąc funkcję grafika zakładowego i kierownika technicznego¹.

Omówienie działalności Stanisława Brzęczkowskiego w okresie międzywojennym byłoby niepełne, gdyby nie wspomnieć o kilku przynajmniej wystawach, w których artysta brał udział. Najstarszym katalogiem z tych wystaw, który znajduje się w posiadaniu żony artysty², jest grudziądzki katalog z roku 1921 z wystawy zorganizowanej w tamtejszym Muzeum³. Po obejrzeniu tego katalogu jasne stają się uwagi Stanisława Brzęczkowskiego ze wspomnianego wyżej omówienia *Albumu plastyków pomorskich*, kiedy polemizując z Marianem Turwidem słusznie upominał się o Grudziądz.

W roku 1923 Brzęczkowski brał udział w Salonie Dorocznym Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, gdzie wystawiał akwaforty nadmorskie. W roku 1929 zaś jako członek Związku Polskich Artystów Grafików został zaproszony do udziału w Powszechnej Wystawie Krajowej⁴, gdzie wystawił 5 drzeworytów i 5 akwafort. Była to niezwykle interesująca wystawa, dział sztuki PWK za-

Stanisław Brzęczkowski: ilustracja do noweli Marii Konopnickiej *W Gdańsku* (drzeworyt)

¹ Obie funkcje podaję w takim brzmieniu, w jakim podał je sam Brzęczkowski w życiorysie wspomnianym w przypisie na str. 73.

² Pragnę tutaj złożyć wyrazy podziękowania Stanisławie Brzęczkowskiej, która udostępniła mi pamiątki po mężu. Stanisław Brzęczkowski gromadził skrupulatnie dokumentację, która szczęśliwie przetrwała wojnę, tak że można z dużym prawdopodobieństwem uznać ową wystawę za pierwszą ekspozycję, na której pokazał swoje prace.

³ Wystawa Sztuk Pięknych Artystów Pomorskich urządzona przez Radę Pomorską w Grudziądzu. 7 czerwca – 1 września 1921 r. Muzeum w Grudziądzu.

⁴ Cytuję za katalogiem Powszechnej Wystawy Krajowej: „Okolo roku 1910 powstaje w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Grafiki. (...) Wojna przerywa działalność Towarzystwa (...) Po wojnie wznowiają działalność dawni członkowie Towarzystwa i ze współudziałem Władysława Skoczylasa zakładają Związek Polskich Artystów Grafików w 1919 roku (...) O przynależności do Związku rozstrzyga wysoki poziom artystyczny i techniczny przedstawionych prac”.

prezentował bowiem wszystkie działające w Polsce grupy i zrzeszenia artystyczne.

Z innych wystaw okresu dwudziestolecia międzywojennego, na których prezentowane były prace Brzęczkowskiego, warto wymienić: Pierwszą Międzynarodową Wystawę Drzeworytów w Warszawie w 1933 r., wystawę zatytułowaną „Polnische Kunst”, która była eksponowana w „Neue Pinakothek” w Monachium oraz w Hamburgu w 1935 r., wystawę pod nazwą „Polish Prints and Textiles” zorganizowaną w Ottawie w roku 1938 przez The National Gallery of Canada (brali w niej udział tacy znakomici graficy polscy, jak Władysław Skoczylas, Stanisław Ostoja-Chrostowski, Tadeusz Cieślowski syn czy Edmund Bartłomiejczyk) oraz wystawę grafiki zorganizowaną w roku 1939 przez Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu.

Na odrębne omówienie zasługuje wystawa artystów bydgoskich zorganizowana w Warszawie w roku 1936 przez Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych. Oprócz Brzęczkowskiego brali w niej udział: Władysław Frydrych, Teodor Gajewski, Franciszek Gaje-Gajewski (po wojnie malarz ten używał już tylko drugiego członu nazwiska), Jan Hawrylkiewicz, Tadeusz Mokrzycki oraz Kazimierz Vaedtke. Henryk Kuminek, autor wstępu do katalogu wystawy, tak pisze o Brzęczkowskim:

„grafik uznany, którego prace były reprezentowane na wielu wystawach krajowych i zagranicznych. Warsztat rytowniczy opanował całkowicie i doszedł do bardzo ciekawych rezultatów technicznych, które pozwalają mu na subtelne i oryginalne ujmowanie treści. Związany z Przybyszewskim w ostatnich latach gdańskich tego pisarza, wyzwolił się spod wpływów literackich i poszedł własną twórczą drogą. Pionier pięknej książki i liternictwa, zasłużony regionalista pomorski.”

W roku 1937 Stanisław Brzęczkowski otrzymał nagrodę od władz miejskich Bydgoszczy za *Tekę miast pomorskich*. W październiku 1938 r. wyjechał do Lipska, gdzie przebywał do lutego 1939 r. w Akademii Grafiki. Po powrocie w maju 1939 r. został przeniesiony do Warszawy do centrali „Biblioteki Polskiej”, gdzie pracował do wybuchu wojny jako kierownik techniczny.

Okres 1939—1945 spędził w Warszawie, pracując w dziale antykwarskim księgarni „Biblioteki Polskiej” na Nowym Świecie.

W lutym 1945 r. Ministerstwo Informacji i Propagandy wysłało go do Bydgoszczy, gdzie otrzymał zadanie zorganizowania przemysłu poligraficznego. Od czerwca 1945 r. do końca 1947 r. był dyrektorem okręgu Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych, później zaś — delegatem Centrali Druków¹. Stanisław Brzęczkowski brał czynny udział w odbudowie życia kulturalnego Bydgoszczy, zorganizował wydział poligraficzny Państwowego Liceum Technik Plastycznych, redagował miesięcznik „Poligrafika”, działał w Związku Zawodowym Polskich Artystów Plastyków (dzisiejszy

¹ Według własnoręcznego życiorysu (zob. przypis na str. 73).

ZPAP), będąc członkiem zarządu okręgu. Jako doświadczony grafik w dziedzinie poligrafii uczestniczył w pracach przygotowawczych i w późniejszym wydawaniu miesięcznika „Arkona”¹, będąc przez cały czas jego ukazywania się członkiem kolegium redakcyjnego.

Stanisław Brzęczkowski brał też czynny udział w życiu artystycznym miasta. W styczniu 1946 r. otwarto w Bydgoszczy w Robotniczym Domu Kultury wystawę prac kilku artystów bydgoskich, wśród których znajdowały się także grafiki Brzęczkowskiego. Jak podawała „Arkona” (nr 6–7, kwiecień–maj 1946 r.),

„sekcja plastyczna, działająca w łonie Komitetu 600-lecia m. Bydgoszczy i współpracująca ściśle z Zarządem Oddziału Bydgoskiego ZZPAP, ogłosiła konkurs na afisz na wystawę Okręgu Pomorskiego ZZPAP w Pomorskim Domu Sztuki (...) Jury konkursu nagrodziło i przeznaczyło do wykonania projekt afisza S. Brzęczkowskiego”.

Sama wystawa także przyniosła sukces temu artyście, który otrzymał za swoje prace nagrodę i medal 600-lecia m. Bydgoszczy. (Nagrody i medale otrzymali ponadto: B. Jamontt, T. Niesiołowski, Z. Tomkiewicz, T. Mokrzycki, M. Turwid, J. Wodyński, J. Rupniewski, S. Łuczak, P. Triebler, B. Świtycz-Widacka, J. Kozłowski i B. Z. Nowicki). Warto zaznaczyć, że otwarcie wystawy (7 maja 1946 r.) było zarazem otwarciem przeznaczonego na salon ekspozycyjny Pomorskiego Domu Sztuki.

Stanisław Brzęczkowski był powszechnie cenionym w Bydgoszczy artystą, a jego grafiki i rysunki były często reprodukowane w tutejszej prasie, zwłaszcza w „Arkonie”². W pierwszych latach po wojnie zorganizowano mu też wystawę indywidualną w Pomorskim Domu Sztuki, którą otwarto 24 listopada 1946 r. Ówczesna recenzentka „Arkony” A. Ch. (Alina Chyczewska) pisała:

„Wśród prac Stanisława Brzęczkowskiego przeważają drzeworyty. Pomiędzy nimi wyróżniają się te, które operują raczej plamą (...) niż kreską, zresztą często nieco sztywną. Brzęczkowski z zamiłowaniem poświęca się grafice użytkowej i ma za sobą wcale bogaty dorobek w tej dziedzinie” („Arkona” nr 1–2, styczeń – luty 1947 r.).

Recenzję tę przytaczam dlatego, iż dziwne wydają mi się kryteria oceny zastosowane przez autorkę recenzji, dzisiaj znakomitego historyka sztuki.

W roku 1946 Stanisław Brzęczkowski wydał drugą tekę miast pomorskich pt. *Wielkie Pomorze*³, dając wyraz wielkiej miłości do tych ziem i do pomorskiego krajobrazu. Tekę tą, a dokładniej mówiąc: zawarte w niej autoofsety, są dowodem, że nadal aktualne było credo artystyczne Brzęczkowskiego opublikowane kiedyś w „Gryfie”.

¹ „Arkona. Miesięcznik poświęcony kulturze i sztuce” wychodziła w Bydgoszczy w latach 1945–1948. Redakcja mieściła się w mieszkaniu redaktora naczelnego – Mariana Turwida.

² Prace Stanisława Brzęczkowskiego reprodukowano w następujących numerach „Arkony”: 3, 5, 8, 9–10, 12 i 13–14 z roku 1946, 1–2 z roku 1947 oraz 1–3 i 10–12 z roku 1948.

³ *Wielkie Pomorze*. 6 autoofsetów w 3 kolorach Stanisława Brzęczkowskiego: Szczecin, Kołobrzeg, Sławno, Gdańsk, Malbork, Kwidzyn. Bydgoszcz 1946.

Druga indywidualna wystawa prac Stanisława Brzęczkowskiego została zorganizowana w Pomorskim Domu Sztuki przez ówczesne Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w 30-lecie pracy artystycznej w 1952 r. Protektorat nad tą wystawą objął minister kultury i sztuki Stefan Dybowski. Była to pełna prezentacja dorobku artysty, gromadząca 140 jego grafik i rysunków oraz projektów i realizacji z zakresu grafiki użytkowej.

Oprócz udziału w wystawach organizowanych na terenie województwa bydgoskiego Brzęczkowski eksponował swoje prace także na wystawach ogólnopolskich, z których kilka zasługuje na wymienienie. W 1951 r. brał udział w II Ogólnopolskiej Wystawie Plastyki w Warszawie, w 1952 r. — w III OWP, w 1949 r. — w II Festiwalu Plastyki w Sopocie, w 1951 r. — w wystawie „Książka i ilustracja — ogólnopolska wystawa członków ZPAP” w Warszawie, w roku 1953 — w wystawie warszawskiej „10 lat Ludowego Wojska Polskiego” i w IX wystawie zimowej o charakterze ogólnopolskim w Radomiu, a ponadto eksponował swoje prace na wystawie indywidualnej w warszawskim Teatrze Domu Wojska Polskiego. Brał też udział w wystawach zagranicznych, których nie sposób tutaj wliczyć; miał m.in. zaszczyt reprezentować sztukę polską na XXVI Biennale w Wenecji w 1952 r. Brzęczkowski nie dożył, niestety, momentu przyznania mu najpoważniejszej nagrody jego życia: pierwszej nagrody na zorganizowanej w Warszawie w 1956 r. I Ogólnopolskiej Wystawie Grafiki.

Na zakończenie kilka słów na temat techniki. Stanisław Brzęczkowski pracował zawsze — mam na myśli drzeworyty — na bardzo małych klockach, misternie wycinając w nich delikatne, cieniutkie kreseczki. W tej pracy były mu pomocne specjalnie skonstruowane okulary, które oglądałem w mieszkaniu jego żony. Ta delikatność wykonania pozwalała mu na osiągnięcie w drzeworytach lirycznego i poetyckiego nastroju, będącego dowodem wielkiego umiłowania ziemi ojczystej. Podobny nastrój jest w pracach graficznych wykonanych technikami metalowymi oraz w litografiach, a także w rysunkach, ale w tym wypadku Brzęczkowski operuje w większym stopniu środkami wyrazu malarza niż grafika. Doskonałość techniczna i bliskie nam wszystkim treści powodują, że prace te są niezwykle interesujące, a ich autor zasługuje na trwałą pamięć w mieście, któremu poświęcił końcowy okres swego życia.

PRZEGLĄDY, OMÓWIENIA, RECENZJE

Alojzy Tujakowski

Z DRUKARSKICH TRADYCJI BYDGOSZCZY

W cennym dorobku narodowego piśmiennictwa niemały jest udział drukarzy i wydawców, miłośników pisma i książek. Ostateczny swój kształt zawdzięcza przecież książka zabiegom drukarza, bo jego koncepcja techniczna czy graficzne rozwiązanie może zapewnić książce długi żywot, jak może przyczynić się do jej niepowodzenia i szybkiego zapomnienia. Ogromny jest udział drukarstwa w zachodzących historycznych procesach kulturalnych, bo jest faktem bezspornym, że drukarstwo walenie przyczyniło się do ostatecznego ukształtowania mowy polskiej, form językowych, całej, pieczołowicie przez drukarzy kształtowanej ortografii, czyli „narodowego charakteru pisma”. Mimo to stosunkowo mało miejsca w historii piśmiennictwa zajmują dzieje drukarstwa; o jego historii na terenach Polski Północnej, poza Gdańskiem, bardzo niewiele dowiadujemy się z dotychczasowych opracowań.

Pierwszą próbą syntetycznego ujęcia dziejów drukarstwa w Bydgoszczy na tle dziejów drukarstwa pomorskiego jest praca wydana na 150-lecie Zakładów Graficznych w Bydgoszczy w 1965 r.¹ Bardzo starannie wydana publikacja okolicznościowa PZWS stała się pierwszą monografią półtora wieku liczącej sobie tradycji drukarskiej w Bydgoszczy. Podjęta przez Jerzego Bartnickiego i zespół redakcyjny koncepcja pracy musiała pójść w dwóch kierunkach: ujęcia dziejów sztuki drukarskiej w województwie bydgoskim i mieście Bydgoszczy jako wstępu do przedstawienia działalności Zakładów Graficznych PZWS w latach 1945—1965. Część historyczna została podzielona na kilka rozdziałów w układzie chronologicznym, umownie opierając początek istnienia Zakładów o rok 1815, datę przeniesienia drukarni do obecnej siedziby. Część druga, stanowiąca właściwy materiał, przedstawia wszechstronnie życie Zakładów w Polsce Ludowej, trudną drogę odbudowy od 1945 r.,

¹ 150 lat Zakładów Graficznych w Bydgoszczy na tle drukarstwa pomorskiego. Oprac. Jerzy Bartnicki. Bydgoszcz 1965, PZWS 4° ss. 189, ilustr.

charakterystykę działów produkcyjnych i życie społeczne załogi. Jak podaje informacja wstępna — „przy opracowaniu korzystano z wypowiedzi i wspomnień długoletnich pracowników Zakładu”. Są to niewątpliwie cenne materiały, bezpośrednio zbierane od ludzi, którzy w odbudowie poligrafii po zniszczeniach wojennych brali bezpośredni udział, albo organizowali życie społeczne towarzyszy czarnej sztuki, diametralnie różne od pracy związkowej drukarzy w okresie ciężkich lat międzywojennych.

Kolebką drukarstwa polskiego w regionie pomorsko-kujawskim stał się Toruń i to we wczesnym okresie XVI w., gdy rozwijające się szkolnictwo różnowiercze i nadane przywileje swobód religijnych zapewniły rozwój zakładów typograficznych na tym terenie. Pierwsza książka wydrukowana w 1569 r. przez Stanisława Worffschauffla w Toruniu otworzyła piękną kartę czterechsetletniej tradycji drukarskiej. Niemale zasługi przy dalszej organizacji drukarstwa położył przybyły z Grodziska znakomity drukarz Melchior Nering. Z jego oficyny wyszło szczególnie wiele pięknych druków w języku polskim, nie tylko treści religijnej, ale i dzieł świeckich, druków o treści historycznej i polskich publikacji okolicznościowych. Dowodem wysokiego poziomu toruńskiego drukarstwa owych czasów są dzieła monumentalne, które i teraz zadziwiają wysokim poziomem wykonania, jak *Prawo chełmińskie* z 1584 r. czy wspaniałe tomy pierwszego czasopisma pedagogicznego *Institutiones Literatae* z 1587 r.

Obok rozwijających się typografii w innych miastach pomorskich, w Gdańsku, Chełmnie, Królewcu, drukarstwo toruńskie utrzymuje się na wysokim poziomie niemal przez cały okres Rzeczypospolitej, aż do drugiego rozbioru. Druki religijne, rozprawy naukowe z różnych dziedzin wiedzy, poezje łacińskie i polskie, śpiewniki, druki okolicznościowe stanowiły wdzięczny materiał do prac drukarskich. I dopiero początek XIX w. przyniósł w tej dziedzinie istotne zmiany.

Pierwsze lata pod zaborem pruskim na dawnych terenach Prus Królewskich upływały pod znakiem toczących się wojen napoleońskich. Zakończenie działań wojennych francusko-pruskich w 1806/7 r. przyniosło utworzenie Księstwa Warszawskiego. W jego skład weszły ziemie drugiego i trzeciego zaboru pruskiego. Od 1809 r., w wyniku wojny z Austrią, przyłączono jeszcze część zaboru austriackiego. Przez podział administracyjny Księstwa powstał departament bydgoski z siedzibą w Bydgoszczy, gdzie skupiły się wszystkie ówczesne ważniejsze urzędy.

Konsekwencją tych zmian była potrzeba zorganizowania drukarni w Bydgoszczy. Starania o uruchomienie nowego zakładu podjął już uprzednio drukarz toruński, Jan Adam Kimmel, ale zezwolenie na przeniesienie drukarni otrzymał dopiero w 1806 r. Nie mogąc go wykorzystać z racji podeszłego wieku, przelał Kimmel uprawnienia na swego pasierba, Andrzeja Fryderyka Gruenauera, który we wrześniu tegoż roku niemal cały swój dobytek drukarski

zawiózł do Bydgoszczy i tu założył drukarnię. Tę więc datę, 1806 r., w dziejach drukarstwa bydgoskiego należało by właściwie przyjąć za podstawową, od tego bowiem roku datuje się istnienie zakładów typograficznych na terenie miasta.

W latach 1806–1814 szybko postępował rozwój zakładów Gruenauera. Niewielki warsztat przy ul. Poznańskiej 35 szybko przekształcał się i unowocześniał. W początkach roku 1814 na błotnistym Gdańskim Przedmieściu, obok kościoła Klarysek, zakupił Gruenauer parcelę i dużą nieruchomość i w maju 1815 r. przeniósł swoją drukarnię. Rozbudowujący się z biegiem lat zakład istnieje już w tym samym miejscu lat sto pięćdziesiąt, tradycje zakładu przejęły w okresie Polski Ludowej Zakłady Graficzne PZWS.

Dla pełnego obrazu dziejów bydgoskiej poligrafii brakuje w szkicu Jerzego Bartnickiego pełniejszej informacji o działalności innych zakładów. Znajdujemy jedynie drobne wzmianki, że Zakład Gruenauera zmienił się w 1889 r. w Spółkę Komandytową, która wchłonęła mniejsze zakłady konkurencyjne, drukarnię Fryderyka Fischera a później Teodora Simonsa. Zbyt mało również miejsca poświęcono pierwszym polskim drukarniom w Bydgoszczy i ich produkcji wydawniczej. Próby organizacji polskiej drukarni akcydensowej podejmował przecież w 1885 r. Mieczysław Roesner, zakładając warsztat przy ul. Warmińskiego; w sześć lat później Stanisław Tomaszewski uruchomił drugą polską drukarnię i wydawnictwo pism polskich. Od 1 stycznia 1908 r. polskie społeczeństwo w Bydgoszczy otrzymało Dziennik Bydgoski, bojowe pismo codzienne. Jak bardzo było ono potrzebne w mieście stale narażonym na zapędy germanizacyjne dowodzi fakt, że w krótkim czasie gazeta umiała skonsolidować rozproszone polskie poczynania społeczne w Bydgoszczy. Szeroką działalność polonizacyjną rozwinął Dom Polski, ożywiła się działalność stowarzyszeń polskich, chórów, zespołów młodzieżowych i robotniczych. Okres działalności pierwszych drukarni w Bydgoszczy w latach 1885–1914 jest równocześnie okresem uporczywej walki o kulturę polską na naszym terenie i należy podjąć szersze prace badawcze nad udziałem drukarstwa w ogólnonarodowym dorobku.

Nieprzeciętny poziom produkcji wydawniczej i drukarskiej reprezentują bydgoskie zakłady graficzne w okresie międzywojennym i ten okres również czeka na szersze opracowanie.

W kwietniu 1920 r. wykupiono Zakłady Graficzne Gruenauera i założono Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”. W Zarządzie tej spółki akcyjnej znaleźli się ludzie sztuki: Władysław Kościelski, Leopold Staff, Waław Berent, Leonard Bobiński. Instytut mieścił się w Warszawie, a drukarnia bydgoska miała wydawać dzieła naukowe, literaturę piękną, podręczniki szkolne, czasopisma literackie i naukowe. Zakłady Graficzne „Biblioteka Polska”, były w okresie międzywojennym największą drukarnią na Pomorzu i jedną z najpoważniejszych w kraju. Roczna produkcja maszyn drukujących wynosiła

w okresie szczytowym 60 mln. odbitek. Zatrudnienie z 400 pracowników w 1936 r. wzrosło w 1939 r. do 600 ludzi. Wydawnictwa Instytutu obejmowały dzieła klasyków literatury polskiej i współczesnych pisarzy, a także arcydzieła literatury francuskiej w tłumaczeniu Tadeusza Boya-Żeleńskiego, z niezwykle starannie przygotowaną sześciotomową edycją dzieł Moliera. Bogaty zestaw w drukarni bydgoskiej reprezentuje literatura naukowa, dzieła prawnicze, historyczne, encyklopedie, publikacje monumentalne z *Księgą adresową Polski* zawierającą 2600 stron bitego tekstu nonparelowego. Przygotowanie jednotomowego egzemplarza *Księgi Adresowej*, o wadze 4,5 kg, pochłonęło półtora roku pracy całej zecerni zakładu. Szczytowym osiągnięciem zakładów bydgoskich były wydawnictwa artystyczne. Nagrodę Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek w 1925 r. otrzymały przepięknie wykonane *Dzieła malarskie Stanisława Wyspiańskiego*. Wspaniałym wydawnictwem bibliofilskim była *Legenda Władysława Reymonta* z drzeworytami Skoczylasa. Dla poznańskiego wydawnictwa R. Wegnera zakłady bydgoskie wykonywały ilustracje w rotograwiurze do 12-tomowego, powszechnie znanego cyklu „Cuda Polski”.

Niszcząca machina drugiej wojny światowej przekreśliła cały dorobek drukarski Zakładów Graficznych w Bydgoszczy. Z trudem osiągnięty dobry poziom bydgoskiej poligrafii trzeba było budować od nowa. Podjęła się tego, jak zawsze ofiarna, załoga drukarzy a pomoc i opieka Państwa Ludowego ułatwiła dalszy, wspaniały rozwój. Przedstawione w drugiej części książki pamiątkowe materiały, obrazują dorobek bydgoskiej poligrafii, może zbyt szczegółowo, jeśli chodzi o nagromadzone cyfry i fakty, dokumentują one pracę Zakładów Graficznych w minionym okresie. Jedynym życzeniem, jakie w związku z interesującą lekturą historii Zakładów można wyrazić, jest chyba propozycja, by opracowania tego typu zawierały więcej charakterystyki produkcji wydawniczej, rodzajów interesujących druków i form graficznych, które będą stanowiły określony, ale bynajmniej nie zamknięty etap rozwoju stale rozbudowującej się i coraz bardziej nowoczesnej bydgoskiej poligrafii.

Jan Piechocki

KSIĘGA PAMIĄTKOWA BIBLIOTEKI MIEJSKIEJ

W 1963 r. Biblioteka Miejska w Bydgoszczy (przemianowana w 1957 r. na Miejską Bibliotekę Publiczną) obchodziła 60-lecie swego istnienia. Szczególne okoliczności sprawiły, że dopiero w dwa lata później, nakładem Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, ukazało się wydawnictwo poświęcone placówce-jubilatce: *Z życia i pracy bydgoskiej książnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903–1963*.

Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy wraz z jej filiami i punktami bibliotecznymi jest nie tylko jedną z największych księżnic publicznych w kraju. Spolszczona i znacznie poszerzona w latach 1920–1939, odgrywa także poważną rolę w życiu umysłowym i kulturalnym nadbrdzańskiego grodu jako ośrodek wielu inicjatyw i imprez oświatowych.

Jak na wydawnictwo liczące 200 stron druku, *Księga* jest bogata treściowo. Warto wymienić (nawet narażając się na pedantyczność) rozdziały skupiające poszczególne prace i artykuły a więc: 1) Książki — ludzie — praca, 2) Zbiory zabytkowe — unikaty — ciekawostki, 3) W służbie postępu, 4) Ludzie książce oddani, 5) Głosy przyjaciół (zawiera głosy czytelników, uwagi wysnute z zapisków w księgach pamiątkowych i z prasy miejscowej, wrażenia z wystaw zorganizowanych przez Bibliotekę), 6) Bibliografia (dotycząca opracowań dziejów i działalności Biblioteki). *Księga* zaopatrzona jest w przedmowę dyr. Józefa Podgórecznego oraz w liczne objaśnienia i skorowidze (miejscowości, instytucji i stowarzyszeń, systematyczny).

Spis rozdziałów orientuje w celach, jakie sobie wytknęli redaktorzy jubileuszowego wydawnictwa. W przeciwieństwie do książki *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920–1930* z 1931 r., wydanej z myślą o bibliofilach, bardzo ozdobnie i bogato, ale i nieco pretensjonalnie (przy nakładzie liczącym tylko 200 egzemplarzy), *Księga pamiątkowa 1903–1963* ogranicza się ściśle do tematyki związanej z Biblioteką, wyróżnia się rzeczowością i unika jubileuszowej euforii. Znamienne, że w wielu miejscach podkreślone zostały

trudności natury kadrowej, a zwłaszcza lokalowej, z którymi borykała i boryka się nadal Miejska Biblioteka Publiczna. Dodajmy, że *Księga pamiątkowa 1903—1963*, posiadając raczej skromną szatę graficzną, odznacza się jednak starannym drukiem i przynosi liczne ciekawe ilustracje, m.in. z cenniejszych zasobów księżnicy. Gustowna okładka *Księgi* zaprojektowana została przez znanego artystę-grafika Bronisława Zygryda Nowickiego.

Księga zawiera w sumie 17 artykułów, z których większość to dociekliwe i precyzyjne studia. Nie licząc wypowiedzi czytelników, literatów i działaczy społecznych o Bibliotece, wkład w opracowanie *Księgi* dało ogółem 10 osób, wyłącznie pracowników bibliotecznych, w tym w znakomitej większości od wielu lat związanych z Biblioteką bydgoską.

Trudno byłoby tutaj omawiać i oceniać każdy z siedemnastu artykułów. Trzeba jednak poświęcić choćby kilka zdań najbardziej ważkim pracom. I tak Edwarda Szmańdy *Początki i rozwój działalności* zawierają interesujące szczegóły na temat bydgoskich księgozbiorów przed powstaniem Biblioteki Miejskiej, wyczerpująco i szczegółowo przedstawiają początki księżnicy założonej przez Niemców w 1903 r. (z myślą o ośrodku germanizacyjnym; w r. 1920 na blisko 75 tysięcy tomów było zaledwie 300 książek polskich), kreślą okres spolszczenia i poszerzenia Biblioteki od 1920 r., ilustrują okres dynamicznego rozwoju księgozbioru w Polsce Ludowej (obecnie Miejska Biblioteka Publiczna liczy ponad 400 tysięcy woluminów). Praca E. Szmańdy uwzględnia bodaj wszystkie aspekty rozwoju Biblioteki, operuje bogatym materiałem statystycznym dotyczącym wszystkich działów księgozbioru, m.in. daje też pogląd na rozwój czytelnictwa w świetle wypożyczeń. W pracy tej, podobnie jak w artykule Barbary Biernat *Organizacja i skład osobowy*, jest moc ustaleń, moc materiałów źródłowych dla każdego przyszłego historyka życia kulturalnego w stolicy województwa bydgoskiego.

Na temat słynnej Biblioteki Bernardyńskiej, mieszczącej się obecnie w zasobach Miejskiej Biblioteki Publicznej, lecz wyodrębnionej i eksponowanej w osobnej salce, w zwięzłej, naukowo starannie wyważonej formie niezwykle cenne informacje przynosi praca Klary Sarnowskiej *Bibliotheca Bernardina*.

Zainteresowanie nie tylko bydgoszczan mogą wzbudzić artykuły Marii Dmochowskiej *Cymelia kartograficzne*, Izabeli Nowakowskiej *Czasopisma rzadkie i cenne* oraz praca Józefa Podgórecznego *Ciekawe zbiory zabytkowe* (m.in. rozdziały: Mickiewicziana, Sienkiewicziana, Rękopis „Roty” Marii Kopopnickiej, Książki Lenina w Bibliotece bydgoskiej). Wiele materiału biograficznego znajdzie czytelnik w artykułach: *Ofiarodawcy i ich dary* — Kazimierzy Michałkiewicz, *Byli i odeszli* — Józefa Podgórecznego oraz *Zasłużeni są wśród nas* — tegoż samego autora. Ostatnio wymienione pozycje świadczą, że redaktorzy *Księgi pamiątkowej 1903—1963* dzieje Biblioteki bydgoskiej chcieli ująć w ścisłym związku z miłośnikami książki, z pracą bibliotekarzy, z wysiłkami działaczy społeczno-kulturalnych. Udało im się to w dużym stopniu.

Jerzy Makowski

KRONIKA ŻYCIA SPOŁECZNEGO I KULTURALNEGO BYDGOSZCZY ZA ROK 1964

(Ważniejsze wydarzenia)

ZJAZDY, NARADY, UROCZYSTOŚCI, WIZYTY DELEGACJI ZAGRANICZNYCH ITP.

- 7 I Spotkanie ministra sprawiedliwości Mariana Rybickiego z prawnikami województwa bydgoskiego.
- 19 I VII Wojewódzki Zjazd Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z udziałem sekretarza generalnego ZBoWiD, wiceministra Kazimierza Rusinka.
- 22 I Przybycie do Bydgoszczy delegacji obwodu czerkaskiego Ukraińskiej SRR pod przewodnictwem I sekretarza Komitetu Obwodowego KPZR w Czerkasach Leontija I. Najdeka.
- 22 I Pobyt w Bydgoszczy kierownika Wydziału Ekonomicznego KC Rumuńskiej Partii Robotniczej Constantina Simiona.
- 22 I Uroczyste nadanie Szkole Podstawowej Nr 41 imienia Romualda Traugutta.
- 23 I Uroczyste odsłonięcie przy placu Kościeleckich tablicy pamiątkowej ku czci bohaterów poległych w roku 1945 w walce o wolność miasta.
- 23 I Otwarcie Szkoły Tysiąclecia im. Mariana Buczka na osiedlu Błonie.
- 23 II Pobyt w Bydgoszczy delegacji rządowej NRD z wicepremierem i przewodniczącym Państwowej Komisji Planowania Erichem Aplem na czele. Gościom towarzyszył członek Biura Politycznego KC PZPR, przewodniczący Komisji Planowania przy Radzie Ministrów PRL Stefan Jędrychowski.
- 26 II Powołanie do życia koła terenowego Towarzystwa im. Marii Konopnickiej w Bydgoszczy.
- 28–29 II Pobyt w Bydgoszczy naczelnika Wydziału Współpracy Kulturalnej z Krajami Demokracji Ludowej Ministerstwa Kultury ZSRR Olega Brykina.
- 2 III Uroczysta sesja Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu i Wojewódzkiej Rady Narodowej inaugurująca obchody 20-lecia Polski Ludowej w województwie bydgoskim; referat wygłosił przewodniczący Prezydium WRN, poseł Aleksander Schmidt (sala WRN).
- 8 III IV Miejska konferencja sprawozdawczo-wyborcza Związku Młodzieży Socjalistycznej; pierwszym sekretarzem ZM ZMS został Ryszard Jurkowski (sala Woj. Ośrodka Propagandy Partyjnej).

- 20 III Wojewódzka narada aktywu partyjnego z udziałem wicepremiera Eugeniusza Szyra, poświęcona omówieniu kampanii przygotowawczej do IV Zjazdu PZPR.
- 25 III Spotkanie ministra sprawiedliwości Mariana Rybickiego z aktywem Frontu Jedności Narodu, radnymi MRN, członkami komitetów blokowych, komisji pojedynczych i społecznych sądów pracowniczych (klub „Belmy”).
- 27 III Uroczysta sesja Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu i Miejskiej Rady Narodowej, inaugurująca obchody 20-lecia Polski Ludowej w Bydgoszczy; referat wygłosił przewodniczący Prezydium MRN Kazimierz Maludziński (sala WRN).
- 4 IV Uroczysta wieczornica z okazji Tygodnia Solidarności Bojowników Ruchu Oporu i XXI rocznicy powstania w getcie warszawskim; referat wygłosił przewodniczący Zarządu Okręgowego ZBoWiD, red. Roman Chłodziński (kino „Pomorzanin”; org. ZBoWiD).
- 8 IV Wojewódzka narada aktywu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego z udziałem członka NK ZSL, członka Rady Państwa Jana Dąb-Kociola.
- 13 IV Przybycie do Bydgoszczy, na zaproszenie Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, delegacji Frontu Narodowego NRD w składzie: Horst Pätzker i Margareta Zein.
- 20 IV Pobyt w Bydgoszczy delegacji bułgarskich pracowników budownictwa z wiceprzewodniczącym Komitetu Urbanistyki i Architektury Antonem Antonowem na czele.
- 21 IV Spotkanie kierownika Wydziału Kultury KC PZPR Wincentego Kraški i członka KC PZPR Jerzego Putramenta z aktywem kulturalnym województwa bydgoskiego na temat sytuacji i perspektyw rozwoju kultury (sala Woj. Ośrodka Propagandy Partyjnej).
- 24 IV Spotkanie wicepremiera Eugeniusza Szyra z aktywem gospodarczym i politycznym województwa bydgoskiego na temat nowych kierunków planowania i zarządzania gospodarką (sala Woj. Ośrodka Propagandy Partyjnej).
- 27 IV Przybycie do Bydgoszczy delegacji partyjno-gospodarczej okręgu Schwerina (NRD) pod przewodnictwem Rolfa Schluricha.
- 12 V Uroczysta akademii z okazji 600-lecia księgarstwa polskiego (sala WRN).
- 19 V Pobyt w Bydgoszczy na konferencji partyjnej w „Zachemie” członka Biura Politycznego KC PZPR, przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów Stefana Jędrzychowskiego.
- 21 V Pobyt w Bydgoszczy delegacji chłopów włoskich z przewodniczącym Sojuszu Chłopów Piemontu – Sergio Clerico na czele.
- 22 V Pobyt w Bydgoszczy na konferencji partyjnej w Zjednoczonych Zakładach Rowerowych członka Biura Politycznego KC PZPR, przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów Stefana Jędrzychowskiego.
- 23 V Uroczystość wręczenia sztandaru przechodniego Rady Ministrów i Centralnej Rady Związków Zawodowych załozde Bydgoskich Zakładów Mięsnych, z udziałem wicepremiera Eugeniusza Szyra.
- 23–24 V X Wojewódzki Zjazd Delegatów Stronnictwa Demokratycznego z udziałem zastępcy przewodniczącego CK SD, ministra Włodzimierza Lechowicza.
- 25 V Pobyt w Bydgoszczy 14 dziennikarzy i fotoreporterów z agencji prasowych i pism Związku Radzieckiego, CSRS, NRD, Bułgarii i Rumunii, przybyłych do Polski na zaproszenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych.
- 25 V Pobyt w Bydgoszczy sekretarza Związku Pisarzy Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej, Siergieja Boruzdina.

- 29–30 V IX Wojewódzka Konferencja PZPR z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów Stefana Jędrychowskiego i członków KC PZPR: wicepremiera Eugeniusza Szyra, ministra Mariana Rybickiego, ambasadora Feliksa Baranowskiego i wiceministra Bolesława Rumińskiego.
- 2 VI Konferencja partyjna Pomorskiego Okręgu Wojskowego z udziałem sekretarza KC PZPR Artura Starewicza.
- 3 VI Reaktywowanie działalności Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Bydgoszczy.
- 10 VI II Walne zgromadzenie sprawozdawczo-wyborcze Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego; prezesem KPTK został ponownie przewodniczący Prezydium WRN, poseł Aleksander Schmidt, sekretarzem — Bolesław Kozłowski (sala WRN).
- 24 VI Uroczyste przekazanie do użytku szkoły Tysiąclecia im. Leona Kruczkowskiego przy ul. Nowotoruńskiej.
- 28 VI IV Wojewódzki zjazd Towarzystwa Wiedzy Powszechnej; prezesem TWP został prof. dr Leon Jeśmanowicz, sekretarzem — Edmund Jakubowski (Klub MPiK).
- 29 VI Spotkanie członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra ze studentami Wyższej Szkoły Inżynierskiej na temat kierunków i rozwoju prac naukowo-badawczych.
- 1 VII Pobyt w Bydgoszczy delegacji KC Dymitrowskiego Komunistycznego Związku Młodzieży Bułgarii w składzie: Antas Markov, Petko Petkov i Peter Velkov.
- 8 VII Przybycie do Bydgoszczy delegacji FDJ z okręgu Schwerina (NRD) z I sekretarzem Komitetu Okręgowego FDJ Franzem Schepanskim na czele.
- 11 VII Uroczystość 40-lecia Bydgoskiej Fabryki Kabli im. gen. Karola Świerczewskiego.
- 18 VII Pobyt w Bydgoszczy członka Biura Politycznego KC PZPR wicepremiera Eugeniusza Szyra z okazji dekoracji odznaczeniami państwowymi pracowników aparatu partyjnego i funkcjonariuszy MO.
- 18 VII Uroczystość 40-lecia Zakładów Wyrobów Elektrotechnicznych „Eltra” w Bydgoszczy.
- 18 VII Przybycie do Bydgoszczy na obchody 20-lecia PRL delegacji Komitetu Okręgowego SED ze Schwerina (NRD) z I sekretarzem Bernhardem Quandtem na czele.
- 19 VII Przybycie do Bydgoszczy na obchody 20-lecia PRL delegacji obwodu czerkaskiego Ukraińskiej SRR z I sekretarzem Czerkaskiego Okręgowego Przemysłowego Komitetu KPZR Wasilijem W. Ryczką na czele.
- 20 VII Uroczysta sesja Wojewódzkiego, Miejskiego i Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu oraz Wojewódzkiej, Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej z okazji XX rocznicy ogłoszenia Manifestu PKWN (amfiteatr „Zawiszy”).
- 23 VII Pobyt w Bydgoszczy przewodniczącego Rady Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Serbii — Michajlo Szwabica i sekretarza Komitetu Związku Komunistów Jugosławii w Otoczcu — Bohdana Czaturilo.
- 28 VIII Plenum Komitetu Miejskiego PZPR; powołanie Wiktora Soporowskiego na stanowisko I sekretarza KM PZPR w Bydgoszczy.
- 1 IX Uroczyste oddanie do użytku nowych gmachów Technikum Ekonomicznego i Technikum Łączności przy ul. Gajowej.
- 5 IX Manifestacja antywojenna na Starym Rynku w 25-lecie napaści hitlerowskiej na Polskę, z udziałem ambasadora NRD w Polsce Karla Mewisa.
- 5 IX Odsłonięcie przed gmachem byłej dyrekcji PKP przy ul. Dworcowej obelisku i tablicy ku czci kolejarzy węzła bydgoskiego, pomordowanych przez okupantów

- hitlerowskich w latach 1939–1945. Aktu odsłonięcia dokonał I sekretarz KW PZPR, poseł Marian Miśkiewicz.
- 5 IX Odsłonięcie pod arkadami budynku Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych tablicy ku czci pracowników słowa drukowanego, pomordowanych przez okupantów hitlerowskich w okresie drugiej wojny światowej.
- 6–7 IX Krajowa narada aktywu kół młodych Stronnictwa Demokratycznego.
- 8 IX Przybycie do Bydgoszczy przedstawicieli włoskiego miasta Reggio Emilia: Giuseppe Ricciego i Giulio Bigiego.
- 10 IX Przybycie do Bydgoszczy delegacji rolników obwodu czerkaskiego Ukraińskiej SRR w składzie: I. R. Romanow, P. N. Wysocin, F. M. Gurzyj i A. R. Repetyj.
- 11 IX Przekazanie do eksploatacji obwodowej linii kolejowej na trasie Bydgoszcz–Toruń.
- 22 IX Uroczyste otwarcie Szkoły Podstawowej (Nr 50) im. 20-lecia PRL przy ul. Cichej 59.
- 24 IX Przybycie do Bydgoszczy delegacji Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Jugosławii z członkiem KC Związku Komunistów Serbii, członkiem Prezydium Centralnej Rady Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Jugosławii – Iliją Tepawacem na czele.
- 25 IX Obrady Międzywojewódzkiej Komisji do spraw Kooperacji z Przemysłem Stoczniovym i Gospodarką Morską, z udziałem przewodniczących prezydiów WRN z Bydgoszczy, Gdańska, Szczecina, Koszalina, Olsztyna i przedstawicieli Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego, Ministerstwa Żeglugi oraz Komitetu Drobnej Wytwórczości.
- 25 IX Jubileusz 40-lecia pracy artystycznej chóru „Arion”.
- 2 X Inauguracja pierwszego roku akademickiego w Wyższej Szkole Inżynierskiej w Bydgoszczy jako uczelni dziennej.
- 4 X Przybycie do Bydgoszczy sekretarza Prezydium Rady Najwyższej Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej Dawida A. Łukaszewicza.
- 5 X Zawarcie umowy o współpracy między rozgłośnią Polskiego Radia w Bydgoszczy i rozgłośnią w Schwerinie (NRD).
- 6 X Uroczysta akademicka z okazji 20-lecia powstania Milicji Obywatelskiej i służby bezpieczeństwa.
- 8 X Wizyta w Bydgoszczy delegacji Urzędu Rady Ministrów Węgierskiej Republiki Ludowej z szefem Działu Organów Rad Narodowych Rady Ministrów, zastępcą członka KC WSPR, wiceministrem drem Ferencem Dallosem na czele.
- 31 X Pobyt w Bydgoszczy ministra przemysłu ciężkiego inż. Zygmunta Ostrowskiego.
- 4 XI Uroczystość wręczenia załodze Zakładów Chemicznych sztandaru przechodniego Rady Ministrów i Centralnej Rady Związków Zawodowych, z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, przewodniczącego CRZZ Ignacego Logi-Sowińskiego i ministra przemysłu chemicznego Antoniego Radlińskiego.
- 7 XI Uroczystość wręczenia załodze Zakładów Przemysłu Obuwniczego „Kobra” sztandaru przechodniego Rady Ministrów i Centralnej Rady Związków Zawodowych, z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra.
- 19 XI Ogólnopolska narada poświęcona działalności konferencji samorządu robotniczego w zakładach przemysłu chemicznego.
- 21 XI Uroczyste posiedzenie oddziału bydgoskiego Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego z okazji 10-lecia jego działalności (sala Filh. Pom.).
- 23 XI Spotkanie bydgoskiej kadry technicznej i gospodarczej z członkiem Biura Politycznego KC PZPR, wicepremierem Eugeniuszem Szyrem (org. NOT, Tow. Naukowe Organizacji i Kierownictwa i Polskie Tow. Ekonomiczne).

- 23 XI Uroczyste nadanie Szkole Podstawowej (Nr 46) przy ul. W. Belzy imienia Jana Olszewskiego.
- 24 XI Przybycie do Bydgoszczy delegacji pracowników budownictwa okręgu Schwerina (NRD) z sekretarzem Komitetu Okręgowego SED — Rudi Groebelem na czele.
- 24 XI IV Wojewódzka konferencja sprawozdawczo-wyborcza Związku Młodzieży Socjalistycznej; na stanowisko I sekretarza ZW ZMS wybrano Jerzego Hyszera.
- 25 XI Uroczystość 10-lecia Społecznego Ogniska Artystycznego (Teatr Kameralny).
- 27–28 XI X Miejska konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra.
- 30 XI Przybycie do Bydgoszczy delegacji Demokratycznej Partii Chłopskiej NRD.
- 3–4 XII Krajowa narada aktywu Frontu Jedności Narodu, poświęcona omówieniu i wymianie doświadczeń w organizowaniu i realizowaniu czynów społecznych (sala WRN).
- 3 XII Pobyt w Bydgoszczy delegacji metalowców NRD.
- 13 XII Udział ministra sprawiedliwości Mariana Rybickiego w uroczystości ślubowania nowo wybranych ławników sądowych.
- 14 XII Posiedzenie Rady Wojskowej POW z udziałem ministra obrony narodowej, marszałka Mariana Spychalskiego. Przejęcie obowiązków dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego przez generała dywizji Józefa Kamińskiego.

SESJE, KONFERENCJE, ZEBRANIA NAUKOWE I POPULARNONAUKOWE

- 17 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Organizacja i funkcjonowanie kontroli w aktualnym systemie gospodarczym* wygłosił mgr Tadeusz Sołodkowski (sala WKPG).
- 22 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Zenon Ziółkowski *Sprawozdanie z sympozjum neurologii dziecięcej w Łodzi*, dr Alina Chojnacka *Choroba Criger-Najjara*, dr Anna Lewandowska *Zespoły kliniczne w wyniku zaburzeń chromosomów* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 22 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Resztki poźniwe roślin uprawnych* wygłosił dr Michał Batalin (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 28 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Rezerваты przyrody w województwie bydgoskim* wygłosił mgr Tadeusz Tylżanowski (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 28 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty *Sprawozdanie z XX Zjazdu Kardiologów w Warszawie* i *Przyczynowe leczenie nadciśnienia* wygłosiła lek. med. Sławomila Hellerowa (sala WRN).
- 1 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Zaburzenia hormonalne w przedłożądkach przeżuwaczy* wygłosił dr Stanisław Cąkała (Dom Technika NOT).
- 5 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Założenia ekonomiki militarnej* wygłosił doc. dr Zygmunt Narski (sala WKPG).
- 8 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *O celowości zmiany ustawy o badaniu zwierząt rzeźnych, mięsa i środków spożywczych zwierzęcego pochodzenia* wygłosili prof. dr Lesław Ogielski i doc. dr Marian Kocot (Dom Technika NOT).

- 11 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Problemy inwestycji i budownictwa w planie pięcioletnim 1966—1970* wygłosił mgr Aleksander Schwerwentke (sala WKPG).
- 19 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Teresa Świerkoszowa *Choroba Minora*, dr Ryszard Gniazdowski *Zagadnienie ropni pozagardłowych u dzieci na podstawie 10-letniego materiału Szpitala Dziecięcego w Bydgoszczy*; pokazy przypadków: dr Ryszard Gniazdowski *Ropień pozagardłowy* i dr Maria Pertkiewicz *Zespół Waterhouse-Friederichsena* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 25 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: lek. med. T. Widerkiewicz *Organizacja ochrony zdrowia w Wielkiej Brytanii*, dr J. Hauslinger *Z działalności Komisji Kontroli Zawodowej* (sala WRN).
- 2 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Referat *Rejon Gopła przed dwoma tysiącami lat* wygłosił mgr Bonifacy Zielonka (Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego).
- 14 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *O możliwości zwalczania brucelozy u bydła w świetle poglądów nauki i obecnie obowiązujących przepisów prawnych* wygłosił doc. dr Jerzy Wiśniowski (Dom Technika NOT).
- 16 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Referat *Archeologia podwodna* wygłosił mgr Zdzisław Bukowski (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 16 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referaty wygłosili: mgr Barbara Osińska *Wpływ poziomu cukrów na zarodnikowanie *Cercospora beticola**, Edmund Doroszewski *Peperonica sp. i Gerbera sp. — rośliny ozdobne* (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 17 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Nowe kierunki zarządzania przedsiębiorstwem* wygłosił prof. dr Jerzy Kwejt (sala WKPG).
- 18 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Karol Urbański *Fibroelastosis endocardii*, dr Henryk Rodziewicz *Współczesne poglądy na sterocytozę wrodzoną* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 24 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referat *Dotychczasowy dorobek służby zdrowia województwa bydgoskiego i perspektywy dalszego jej rozwoju* wygłosił lek. med. Jerzy Wojciechowski (sala WRN).
- 8 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Analiza probitowa* wygłosił mgr Eugeniusz Bilski (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 13 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej RWPG* wygłosił mgr Kazimierz Głazewski (sala WKPG).
- 16 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Rzeźba strefy marginalnej lodowców południowego Spitsbergenu* wygłosił dr Jan Szupryczyński (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 17—18 IV I Ogólnopolski zjazd logopedów i foniatrów poświęcony społecznej opiece nad mową dziecka (org. Oddział Wojewódzki Towarzystwa Walki z Kalectwem i Polskie Towarzystwo Logopedyczne w Lublinie).
- 20 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Referat *Rola Grudziądzka w rozwoju północno-wschodnich terenów województwa bydgoskiego* wygłosił mgr Robert Burczyk (Szkoła Podstawowa Nr 37).

- 21 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Roslinność naczyniowa doliny Łeby* wygłosiła mgr Wiktoria Anisimowicz (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 22 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Meteorologiczno-Hydrologicznego. Referat *Udział meteorologii w życiu gospodarczym* wygłosił doc. dr Eugeniusz Hohendorf (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 25 IV III Konferencja naukowa poświęcona chorobom wymienia i zagadnieniom produkcji mleka. Referaty wygłosili: dr Anna Pliszka *Szkodliwość dla zdrowia ludzi mleka pochodzącego od krów ze stanami zapalnymi gruczołu mlekowego*, mgr inż. Jerzy Sońta *Metody dojenia i ich wpływ na mleczność krów*, mgr inż. Mieczysław Starosta *Konstrukcja i działanie oraz eksploatacja maszyny udojowej*, doc. dr Jerzy Wiśniowski *Niektóre zagadnienia udoju mechanicznego jako czynnika patogenicznego w mastitis krów* (sala WSI; org. Polskie Towarzystwo Nauk Weterynaryjnych, SITR NOT i Zrzeszenie Lekarzy Weterynarii).
- 28 IV Sesja popularnonaukowa na temat *Bydgoszcz w 20-leciu PRL*. Referaty wygłosili: ppłk dr Kazimierz Sobczak *Wyzwolenie ziemi bydgoskiej przez Armię Radziecką i Wojsko Polskie w r. 1945*, dr Anna Perlińska *Kształtowanie się władzy ludowej w Bydgoszczy w latach 1945–1948*, dr Alfons Mykaj *Rozwój ekonomiczny Bydgoszczy w latach 1945–1964* (sala Woj. Ośrodka Propagandy Partyjnej; org. BTN i TMmB).
- 28 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr Stefan Górski *Aspekty walki z gruźlicą w woj. bydgoskim*, dr Jan Ruchalski *Współczesne leczenie gruźlicy płuc*, dr Bogdan Macheta *Chirurgiczne leczenie gruźlicy płuc (przypadki własne)* (sala WRN).
- 4–5 V Sesja naukowa poświęcona muzyce polskiej XIX wieku (z okazji II Festiwalu Muzyki Polskiej). Referaty wygłosili: prof. dr Zofia Lissa *Kryteria stylu narodowego w muzyce polskiej XIX wieku*, prof. dr Hieronim Feicht *Romantyzm inicjatorem renesansu dawnej muzyki*, prof. dr Stefan Śledziński *Problemy rozwoju symfonii polskiej w XIX wieku*, mgr Zygmunt Szweykowski *Nieznana twórczość Marcina Kreczmera*, prof. Władysław Zientarski *O instrumentach muzycznych i ich roli w kapeli gnieźnieńskiej na przestrzeni XVIII wieku*, dr Alina Nowak-Romanowicz *Znaczenie historyczne fortepianowej „Dumy” Macieja Kamińskiego*, dr Włodzimierz Kamiński *Z badań nad kształtowaniem społecznej funkcji instrumentarium muzycznego w Polsce*, mgr Adam Sutkowski *Monumentalna twórczość wokalnoinstrumentalna Marcina Mielczewskiego* (Filh. Pom.; org. BTN).
- 6 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referat *Lekarz dzisiaj i jutro* wygłosił prof. dr med. Olech Szczepki (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 7 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Referat *Nakłó w okresie kształtowania się państwa polskiego* wygłosiła mgr Krystyna Przewoźna (Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego).
- 8–9 V Seminarium Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego (z okazji II Festiwalu Muzyki Polskiej). Referaty wygłosili: prof. dr Hieronim Feicht *Możliwości stosowania w repertuarze amatorskich zespołów muzycznych muzyki polskiego renesansu i baroku*, mgr Jerzy Wierszyłowski *Problemy interpretacji dawnej muzyki polskiej* (Filh. Pom.).
- 15 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Postęp techniczny a wzrost gospodarczy* wygłosił prof. dr Kazimierz Łaski (sala WKPG).
- 23 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Nowe przepisy*

- o zwalczaniu chorób odzwierzęcych wygłosił mgr Władysław Lutyński (Dom Technika NOT).
- 26 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr Roman Kowalczewski *Zagadnienie cukrzycy w województwie bydgoskim na podstawie materiału Wojewódzkiej Poradni Przeciwcukrzycowej*, dr Zbysław Mikulski *Najczęstsze powikłania cukrzycy* (sala WRN).
- 29 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika i Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Referat *Wenezuela — kraj i ludzie* wygłosił prof. dr Rajmund Galon (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 2 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Zagadnienie rakoodporności odmian ziemniaków* wygłosił dr Kazimierz Malec (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 20 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Wpływ centralnego układu nerwowego na wydzielanie hormonów gonado-tropowych* wygłosił prof. dr Eugeniusz Domański (Dom Technika NOT).
- 21 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr dr Z. Łazowski, I. Polakowa, J. Klebanowski *Gościec przewlekły o początku jednostawowym leczony jako gruźlica kostno-stawowa*, dr dr K. Denisiewicz, Z. Łazowski, D. Reipert, J. Zabokrycki *Złamanie kości w przebiegu leczenia glikokortykoidami u dzieci chorych na gościec przewlekły postępujący*, dr H. Duchowska, dr K. Ceglecka *Gruźlica mostka i płuc u 12-letniej dziewczynki chorej na gościec przewlekły postępujący*, dr H. Rondio, dr K. Strzelecka *Sklerodermia u 11-letniej dziewczynki*, dr K. Święcicka *Problemy organizacyjne dziecięcego lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 23 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referat *Problemy genetyki w klinice* wygłosiła lek. med. Sławomiła Hellerowa (sala WRN).
- 30 VI Konferencja naukowo-techniczna na temat obrabiarek zespołowych (WSI).
- 18 IX Sympozjum poświęcone 25. rocznicy wybuchu drugiej wojny światowej. Referaty wygłosili: pplk dr Eugeniusz Kozłowski *Burżuazyjna koncepcja obrony Polski i jej klęska w r. 1939*, dr Marian Wojciechowski *Mity i prawda o „krwawej niedzieli” w Bydgoszczy* (sala WRN; org. POW).
- 22 IX Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr M. Sych *Mechanizm śmierci od utonięcia i możliwości resuscytacji*, lek med. E. Lipska *Współczesne postępowanie w zmarłwicy noworodków* (sala WRN).
- 24 IX Posiedzenie otwarte Komisji Historii BTN. Referaty wygłosili: mgr Włodzimierz Jastrzębski *Stosunki polsko-niemieckie na podstawie prasy pomorskiej z przełomu sierpnia i września 1939 r.*, mgr Jan Chamot *Reforma rolna PKWN w województwie bydgoskim w latach 1945—1947* (sala WRN).
- 30 IX Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Antonina Hippowa *Epidemia w Oddziale Noworodków Szpitala Ogólnego Nr 1 w Bydgoszczy spowodowana patogenym szczepem okrężnicy B₄O₁₁₁*, dr Antonina Łaszuk, dr Teresa Świerkoszowa *Przydatność próby Hickey-Hare'a w diagnostyce moczówki prostej (w oparciu o spostrzegane przypadki własne)*, dr Anatoliusz Kuroczkin *Przypadek zespołu Stillera* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 26 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego i Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa. Referat *Próby nowych technik zarządzania ze szczególnym uwzględnieniem metody psychicznej* wygłosił mgr Witold Kiezuń (sala WKPG).

- 27 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego i Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. Referat pt. *Leczenie niektórych chorób zakaźnych (płonicy, czerwonki, brucelozy, tularemii, krztuśca i tasiemczyc) w leczeniu otwartym* opracowali dr dr M. Barciszewski, M. Barcikowska, G. Guzińska, Z. Kondera, M. Tomicka (sala WRN).
- 28 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Prowincje klimatyczno-florystyczne a potencjalne zaludnienie* wygłosiła mgr Danuta Majdzińska (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 29 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referaty wygłosili: dr Zdzisław Szota *Roślinność Trypolitarii*, Edmund Doroszewski *Wrażenia z Ogólnopolskiej Wystawy Ogrodniczej w Chorzowie* (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 12 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Referat *Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku z okresu lateńskiego i rzymskiego w Podwiesku pow. Chełmno* wygłosił mgr Januariusz Janikowski (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 14 XI Zjazd służby weterynaryjnej województwa bydgoskiego. Referaty wygłosili: inż. Kazimierz Antas *Rola i zadania służby weterynaryjnej w rozwoju gospodarki województwa bydgoskiego w świetle tez IV Zjazdu Partii*, dr Wincenty Więckowski *Służba weterynaryjna w 20-leciu województwa bydgoskiego oraz perspektywy rozwoju i zadania na lata 1960–1970*, prof. dr Lech Jaśkowski *Dorobek naukowy bydgoskiego ośrodka weterynaryjnego oraz działalność weterynaryjnych organizacji naukowych i społecznych w 20-leciu PRL* (sala WRN).
- 18 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Zenon Ziółkowski *Sprawozdanie z uroczystości nadania prof. dr Mieczysławowi Michałowiczowi doktoratu h. c. Uniwersytetu Jagiellońskiego*, dr Bronisław Rudy *Problemy nerwic u dzieci oraz Przypadek migreny brzusznej u 9-letniej dziewczynki*, dr Anatoliusz Kuroczkin *Przypadek zespołu Eilers-Danlosa* (sala Szpitala Dziecięcego).
- 18 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Rozwój intensyfikacji rolnictwa w PRL* wygłosił doc. dr inż. J. Liczkowski (sala WKPG).
- 18 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Iran – kraj i ludzie* wygłosił dr Zdzisław Szota (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 21 XI Sympozjum naukowe Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego na temat „Alkaloidów sporyszu” (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 21 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Czy pomór afrykański stanie się problemem europejskim?* wygłosił dr Stanisław Majdan (Dom Technika NOT).
- 24 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: lek. med. K. Birula *Wady serca a ciąża*, lek. med. Z. Limon *Praca lekarza w prymitywnych warunkach (wspomnienia z partyzantki)* (sala WRN).
- 28 XI Sesja popularnonaukowa dla uczczenia 100. rocznicy urodzin Stefana Żeromskiego. Referaty wygłosili: prof. dr Konrad Górski *Żeromski a romantyzm polski*, prof. dr Bronisław Nadolski *Praca Żeromskiego nad Wiatrem od morza* (Klub MPiK; org. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 28 XI Sesja naukowa z okazji Wojewódzkiego Dnia Ftizjopneumonologicznego. Referaty wygłosili: prof. dr Wiwa Jaroszewicz *Dowód wyleczenia gruźlicy i przyczyny niepowodzeń leczniczych i Właściwe wskazania do stosowania i najlepszego wykorzystania leków przeciwprątkowych zastępczych*, dr med. Józef Pudelski *Ocena wydol-*

- ności wysiłkowej chorych i rekonwalescentów, dr Halina Kobierska *Współczesne poglądy na szczepienia BCG i odporność* (Wojewódzka Przychodnia Przeciwgruźlicza).
- 11 XII Sympozjum nefrologiczne poświęcone zagadnieniu „Nerka a nadciśnienie”. Referaty wygłosili: dr J. Penson *Nadciśnienie nerkowo-naczyniowe*, dr dr B. Haliński, J. Kostecka, K. Kucharska, M. Rybakowa *Przyczyny nadciśnienia tętniczego w wieku dziecięcym*, dr dr R. Liwski, J. Kirkus, Z. Rancewicz *Częstość występowania nadciśnienia tętniczego w różnych chorobach nerek*, dr J. Nielubowicz *Chirurgiczne leczenie nadciśnienia nerkowo-naczyniowego*, dr G. Biskupska *Wyniki leczenia hipotensyjnego nadciśnienia samoistnego i nerkowego*, dr dr K. Adamkiewicz, T. Paliwoda, E. Romanowski, S. Szyszko, Z. Piotrowski *Własne doświadczenie w rozpoznawaniu przyczynowym i chirurgicznym leczeniu nadciśnienia tętniczego pochodzenia nerkowego*, dr L. Przybył *Wartość diagnostyczna biopsji nerek w nadciśnieniu tętniczym*, dr dr J. Wojtowicz, L. Przybył, J. Styczyński *Znaczenie angiografii nerkowej w ocenie nadciśnienia tętniczego*, dr J. Przedlaski, dr Z. Toth *Scyntygrafia nerek w nadciśnieniu nerkowym — materiał własny*, dr L. Mazurek *Nadciśnienie tętnicze w przebiegu gruźlicy nerek*, dr W. Marszałek *Wodonercze a nadciśnienie*, dr K. Stąpor *Nadciśnienie tętnicze w przebiegu kamicy nerkowej*, dr J. Szpinak *Nadciśnienie tętnicze w przebiegu odmiedniczkowego zapalenia nerek*, dr J. Domaniewski, dr E. Nartowicz *Nadciśnienie tętnicze a zmiany skrobiawicze kory nadnerczy w skrobiawicy nerek*, dr W. Dobrzęcki *Próby rozpoznawania nadciśnienia nerkowopochodnego za pomocą różnicowania komórek aparatu przykłębkowego*, dr dr K. Boreyko-Chodkiewicz, O. Chomicki, A. Kotlicki *Przydatność izotopowej radionefrografii w rozpoznawaniu schorzeń nerek wiodących w nadciśnieniu*, dr O. Krzyżanowska *Renografia w przypadku zwężenia tętnicy nerkowej*, dr dr K. Adamkiewicz, K. Śmigła, J. Pióro *Wartość rozpoznawcza punktatów nerki pobranej igłą Vim-Silwermanna*, dr dr A. Wojtczak, S. Czekalski, S. Sobieszczyk *Hipokaliemia w nadciśnieniu tętniczym różnego pochodzenia* (sala WRN; org. Sekcja Nefrologiczna Towarzystwa Internistów Polskich i III Oddział Wewnętrzny Szpitala Ogólnego Nr 1 w Bydgoszczy).
- 14 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Referat *Geneza złotówki polskiej* wygłosił inż. Władysław Terlecki (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 16 XIII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Jerzy Smoczyński *Gruźlica płuc u niemowląt*, dr Janina Strzeńniewska-Dukowska *Zagadnienie bólu głowy w klinice dziecięcej*, dr Sergiusz Olijewski *Przypadek nerwiaka płodowego rozpoznany jako ziarnica złośliwa* (sala Bydg. Zarz. Aptek).
- 17 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Superradioźródła* wygłosił mgr Z. Turło (sala naukowych instytutów rolniczych).

IMPREZY LITERACKIE I ARTYSTYCZNE, SPOTKANIA, ODCZYTY

- 8 I Odczyt dra Tadeusza Kasprzaka *Zastosowanie cybernetyki w gospodarce narodowej* (klub NOT).
- 9 I Wieczór autorski Zdzisława Polsakiewicza (klub „Kosmos”).
- 15 I Odczyt Jana Hojki *Rozwój kulturalny Bydgoszczy* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. TMmB).
- 23 I Wieczór autorski Bolesława Faca (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 27 I Odczyt dra Bogusława Krei *O błędach słowotwórczych* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).

- 28 I Odczyt prof. dra Ksawerego Świerkowskiego *O istocie bibliofilstwa* (Miejska Biblioteka Publiczna; org. Sekcja Bibliofilska KPTK).
- 28 I Odczyt prof. dra Ksawerego Świerkowskiego *Książka wczoraj, dziś i jutro* (Klub Księgarza; org. Stowarzyszenie Księgarzy Polskich).
- 29 I Odczyt mgra Rajmunda Kuczmy *Wyzwolenie Bydgoszczy w roku 1945* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. TMmB).
- 29 I Odczyt prof. dra Ksawerego Świerkowskiego *Narodziny encyklopedii polskich* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 29 I Środa literacka: odczyt Ryszarda Matuszewskiego *Przemiany w poezji polskiej w latach trzydziestych* (Klub MPiK; org. Bydgoski Oddział ZLP, KPTK i Wydział Kultury PMRN*).
- 3 II Wieczór poezji Marii Jasnorzewskiej-Pawlikowskiej; oprac. Krzysztof Nowicki, wykonawcy: Lucyna Ćwiklikówna, Celina Putro, Tadeusz Morawski – recytacje, oprawa muzyczna – Grzegorz Kardaś (klub „Mozaika”).
- 5 II Odczyt dra Jana Żabińskiego *O psychologii zwierząt* (klub NOT).
- 10 II Odczyt Zbigniewa Ziemińskiego *Teatr w Brazylii* (Klub MPiK; org. KPTK).
- 12 II Środa literacka: wieczór autorski Stanisława Ryszarda Dobrowolskiego (Klub MPiK). Powtórzenie dnia 14 II w Okręgowym Klubie Oficerskim (org. KPTK).
- 13 II Odczyt Kazimierza Małudzińskiego *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju Bydgoszczy* (Klub MPiK).
- 17 II Odczyt dra Zygmunta Zagórskiego *Związki językowe północnej Wielkopolski i Krajny z kaszubszczyzną i językiem dolnośląskim* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 20 II Odczyt mgra Jerzego Frycza *Sytuacja w plastyce województwa bydgoskiego* (BWA).
- 20 II Odczyt Edwarda Balcerzana *Literatura wielkiej metafory czy literatura konkretów* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 26 II Środa literacka: odczyt prof. dra Artura Hutnikiewicza *Życie i twórczość Juliana Tuwima* (Klub MPiK).
- 27 II Wieczór autorski Mariana Turwida (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 28 II Wieczór autorski Jana I. Sztudyngera (klub „Kosmos”).
1. III Wieczór poezji antywojennej „Nigdy więcej” w wykonaniu Estrady Poetyckiej WDK.
- 3 III Wieczór autorski Władysława Dunarowskiego (sala naukowych instytutów rolniczych; org. KPTK).
- 5 III Odczyt mgra Alfreda Kowalkowskiego *Współczesna poezja francuska* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 5 III Występ Klubowego Teatryku Poezji; reż. Kazimierz Borowiec, oprawa muzyczna – Grzegorz Kardaś. W programie: poezja Małgorzaty Hillar (klub „Kosmos”).
- 9 III Wieczór autorski Wiesława Rogowskiego (klub „Kabel”).
- 11 III Środa literacka: odczyt mgra Eustachego Łapskiego *Trwałe wartości poezji Tarasa Szewczenki* (w 150. rocznicę urodzin twórcy). Wiersze recytowali: Barbara Tarkowska i Ludwik Kamiński (Klub MPiK).
- 12 III Wieczór autorski Zbigniewa Bieńkowskiego (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 16 III Odczyt dra Bogusława Krei *Czy dobrze rozumiemy język Pana Tadeusza* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).

*) Organizatorzy wszystkich „śród literackich“.

- 17 III Prelekcja Mariana Turwida *Wiedeń, Monachium, Norymberga — impresje z podróży* (Klub MPiK).
- 18 III Środa literacka: odczyt prof. Floriana Dąbrowskiego *Muzyka polska i jej osiągnięcia w 20-leciu PRL* (Klub MPiK).
- 18 III Prelekcja red. Olgierda Budrewicza *Wrażenia z podróży po Afryce Równikowej* (klub NOT).
- 19 III Odczyt doc. dra Jerzego Ziomka *Cybernetyka i literatura* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 19 III Odczyt red. Zdzisława Polsakiewicza *Drogi i bezdroża współczesnej literatury katolickiej* (Klub Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli).
- 20 III Spotkanie z pianistką Kiyoko Tanaka (klub „Kosmos”).
- 23 III Odczyt mgra Henryka Dubowika *Mieszkaństwo w twórczości Zofii Nałkowskiej* (klub „Jupiter”; org. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 23 III Wieczór poezji Czarnej Afryki pn. *Poranek w sercu Afryki* w wykonaniu aktorów Teatru im. W. Horzycy z Torunia (Klub MPiK).
- 2 IV Odczyt Leszka Proroka *Czy powieść starzeje się?* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 3 IV Spotkanie ludzi teatru z aktywnym kulturalno-oświatowym z okazji Międzynarodowego Dnia Teatru (Klub MPiK).
- 3 IV Spotkanie z reżyserem Wandą Jakubowską (klub „Mozaika”).
- 3 IV Prelekcja Mariana Turwida *Wędrowki po galeriach sztuki Europy* (klub Stronnictwa Demokratycznego i Ilustrowanego Kuriera Polskiego).
- 6 IV Wieczór poezji 20-lecia Polski Ludowej; oprac. Krzysztof Nowicki. Wykonawcy: Tadeusz Morawski, Cecylia Putro i Zbigniew Korepta (klub „Mozaika”).
- 8 IV Odczyt dra Jana Szupryczyńskiego *Wyprawa polska na Spitsbergen w roku 1962* (klub NOT).
- 9 IV Wieczór poezji Tarasa Szewczenki (w 150. rocznicę urodzin); oprac. Lidia Kuchtówna. Wykonawcy: Ludwik Kamiński i Barbara Tarkowska (świetlica MPK; org. KPTK).
- 9 IV Wieczór autorski Mariana Grześczaka (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 10 IV Wieczór autorski Moniki Warneńskiej (Klub Księgarza; org. Stowarzyszenie Księgarzy Polskich).
- 10 IV Wieczór autorski Zdzisława Polsakiewicza (Miejska Biblioteka Publiczna, Filia Nr 4).
- 10 IV Odczyt Mariana Turwida *U źródeł polskiego malarstwa narodowego* (BWA).
- 10 IV Odczyt mgra Stanisława Strąbskiego *Prasa w dawnej Bydgoszczy* (WDK).
- 13 IV Spotkanie z II sekretarzem ambasady ZSRR w Warszawie Iwanem A. Korczmą i dyrektorem Domu Kultury Radzieckiej Mikołajem A. Suchanowem (Klub MPiK; org. TPPR).
- 13 IV Odczyt dra Jacka Trznadla *Twórczość Bolesława Leśmiana* (klub „Jupiter”; org. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 15 IV Środa literacka: wieczór autorski Joanny Kulmowej (Klub MPiK).
- 16 IV Odczyt Józefa Podgórecznego *O bydgoskim rękopisie Roty Marii Konopnickiej* (klub „Jupiter”; org. Towarzystwo im. M. Konopnickiej).
- 20 IV Odczyt przewodniczącego PWRN, posła Aleksandra Schmidta *Główne kierunki przemian ekonomiczno-społecznych w województwie bydgoskim w 20-leciu Polski Ludowej* (sala WRN; org. PTE).
- 22 IV Spotkanie z zast. red. nac. tygodnika „Kraj Rad” P. Kostiukowem (klub Polskiego Radia; org. TPPR). 23 IV również spotkanie z bydgoskim aktywnym młodzieżowym w Klubie MPiK.

- 22 IV Środa literacka: odczyt Jerzego Eugeniusza Płomieńskiego *Tadeusz Boy Żeleński – wczoraj i dziś* (klub MPiK).
- 23 IV Odczyt Jana Śpiewaka *Poezja Józefa Czechowicza* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 23 IV Odczyt Mariana Turwida *Piotr Michałowski i Henryk Rodakowski* (BWA).
- 23 IV Wieczór autorski Zdzisława Wróbla (Klub MO; org. KPTK).
- 24 IV Prelekcja dra Jana Piechockiego *Żeromski na nowo odczytany* (klub Stronnictwa Demokratycznego i Ilustrowanego Kuriera Polskiego).
- 5 V Odczyt mgra Jerzego Frycza *Polskie malarstwo historyczne – Jan Matejko* (BWA).
- 7 V Wieczór autorski Juliana Przybosia (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 10 V Odczyt mgra Jana Prosnaka *O wrażliwości muzycznej Marii Konopnickiej* (Filh. Pom.; org. Towarzystwo im. M. Konopnickiej).
- 11 V Wieczór autorski Igora Sikiryckiego (WDK).
- 11 V Odczyt M. F. Jeroma (Wielka Brytania) *Zabytki Liberii* (Klub MPiK).
- 13 V Środa literacka: wieczór autorski Małgorzaty Hillar (Klub MPiK).
- 14 V Prelekcja Mariana Turwida *Sztuka w anegdocie* (Miejska Biblioteka Publiczna, Filia Nr 12).
- 15 V Wieczór autorski Bogusława Sujkowskiego (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 16 V Prelekcja red. mgra Witolda Lassoty *Wrażenia z podróży po Azji* (klub Stronnictwa Demokratycznego i Ilustrowanego Kuriera Polskiego).
- 17 V Wieczór poezji pn. *Trzeba ocalić od zapomnienia*; oprac. Krzysztof Nowicki, oprawa muzyczna – Zbigniew Korepta, recytacje: Celina Putro, Tadeusz Morawski, Stanisław Błęszyński (klub „Mozaika”).
- 19 V Odczyt prof. dr Jadwigi Puciaty-Pawłowskiej *Twórczość Artura Grottgera* (BWA).
- 20 V Środa literacka: odczyt Krzysztofa Teodora Toeplitza *Osiągnięcia filmu polskiego w 20-leciu PRL* (Klub MPiK).
- 20 V Odczyt Stefana Dybowskiego *Zagadnienia polityki kulturalnej* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 21 V Spotkanie z reżyserem Jerzym Hoffmanem (Klub Prasy i Książki „Ruch”, Jachcice; org. KPTK).
- 21 V Odczyt Marii Szypowskiej *Konopnicka jakiej nie znamy* (klub „Jupiter”; org. Towarzystwo im. M. Konopnickiej).
- 22 V Odczyt Jarosława Simonidesa (CSRS) *Chopin w Czechach – znane fakty w świetle nieznanych źródeł* (Klub MPiK; org. KPTK).
- 22 V Spotkanie z pisarzem radzieckim Siergiejem Boruzdinem (klub „Kosmos”).
- 26 V Odczyt Kazimierza Maludzińskiego *Osiągnięcia Bydgoszczy w okresie 20-lecia PRL* (sala WRN; org. TMmB).
- 26 V Odczyt dra Piotra Kuncewicza *Twórczość Teodora Parnickiego* (Miejska Biblioteka Publiczna; org. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 29 V Odczyt prof. dra Jana Białostockiego *Michał Anioł po czterystu latach* (Klub MPiK; org. KPTK).
- 1 VI Odczyt dr Teresy Skubalanki *Język polskiej poezji miłosnej* (klub „Mozaika; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 3 VI Odczyty Marii Szypowskiej *Pisarki w literaturze dwudziestolecia* (WDK i Miejska Biblioteka Publiczna, Filia Nr 10).
- 4 VI Odczyt dra Jana Żabińskiego *O psychologii zwierząt* (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 8 VI Odczyt dra Henryka Zamorskiego *Twórczość Stanisława Witkiewicza* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 10 VI Środa literacka: spotkanie autorskie Antoniego Olchy (Klub MPiK).

- 12 VI Odczyt mgra Dariusza Czaplickiego *O działalności niemieckiej mniejszości na Pomorzu przed rokiem 1939* (Dom Kultury ZNTK).
- 16 VI Odczyt mgra inż. Tadeusza Wysockiego *Czym jest cybernetyka* (sala WSI; org. BTN).
- 30 VI Spotkanie z zast. red. nac. „Życia Literackiego” Jerzym Lovellem i red. „Polityki” Stefanem Kozickim (klub „Kosmos”).
- 10 IX Wieczór autorski Bohdana Arcta (klub „Jupiter”; org. TPS).
- 10 IX Spotkanie z filmowcami bułgarskimi: reżyserem Jurijem Arnautowem i aktorami: Magdaleną Mirczewą i Wasilem Stojczewem (klub „Mozaika”).
- 15 IX Odczyt inż. Karola Dickela (NRD) *50 lat strategicznej klęski imperializmu niemieckiego* (Klub MPiK; org. Towarzystwo Wiedzy Powszechnej).
- 21 IX Wieczór pn. *Poezja, proza i piosenka w 20-leciu PRL* w wykonaniu aktorów Teatru im. W. Horzycy z Torunia (WDK).
- 29 IX Odczyt Mariana Turwida *Twórczość Leona Wyczółkowskiego* (klub „Belma”).
- 30 IX Środa literacka: wieczór autorski Mariana Turwida (Klub MPiK).
- 2 X Prelekcja Mariana Turwida *Wrażenia z podróży po NRD i NRF* (Dom Kultury ZNTK).
- 5 X Odczyt prof. dra Zenona Klemensiewicza *Kultura języka* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 6 X Wieczór autorski Władysława Dunarowskiego (klub „Belma”).
- 7 X Spotkanie z dyrektorem działu międzynarodowego Radio International w Berlinie (NRD) Bernhardem Langem (WDK).
- 13 X Spotkanie z aktorem Wojciechem Siemionem (klub „Kosmos”).
- 18 X Wieczór autorski Jerzego Korczaka (Klub Prasy i Książki „Ruch”, Jachcice).
- 28 X Środa literacka: wieczór autorski Róży Ostrowskiej (Klub MPiK).
- 29 X Wieczór poświęcony Natalii Morozowiczowej. Słowo wprowadzające wygłosił red. mgr Janusz Markiewicz (klub „Jupiter”).
- 4 XI Środa literacka: odczyt Andrzeja Kijowskiego *Obrachunki literackie z dwudziestolecia* (Klub MPiK).
- 6 XI Wieczór autorski Stanisława Jerzego Leca (klub „Mozaika”). Powtórzenie dnia 7 XI w klubie „Jupiter”.
- 9 XI Spotkania z aktorami radzieckimi Borysem Czernikowem i Michałem Pugowkinem (Klub MPiK i kino „Pomorzanin”).
- 13 XI Wieczór autorski Mariana Grześcza (klub „Mozaika”).
- 13 XI Spotkanie autorskie Mariana Turwida (Klub MO; org. KPTK).
- 14 XI Wieczór poetycko-muzyczny pt. „Jesień” w wykonaniu zespołu studenckiego UMK z Torunia (klub „Jupiter”).
- 16 XI Odczyt prof. dra Witolda Hensla *Dorobek badań archeologicznych nad początkiem państwa polskiego* (sala WRN; org. WK FJN).
- 16 XI Wieczór poezji republik radzieckich; oprac. Krzysztof Nowicki, oprawa muzyczna – Bogdan Ciesielski, recytacje – Celina Putro i Tadeusz Morawski (Klub MPiK).
- 16 XI Odczyt dr Teresy Skubalanki *Rola języka mówionego i pisanego, czyli o odpowiedzialności za słowo* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 17 XI Spotkanie autorskie Antoniego Olchy pt. „Podróże literackie” (Klub MPiK).
- 25 XI Środa literacka: odczyt Tadeusza Drewnowskiego *Literatura akrytyka* (Klub MPiK).
- 26 XI Występ Amatorskiego Zespołu Pieśni i Tańca „Borowiacy” z Tucholi (WDK).
- 27 XI Spotkania autorskie Jerzego Andrzejewskiego (klub „Mozaika” i klub „Jupiter”).

- 4 XII Odczyt Władysława Dunarowskiego *Literatura zaangażowana w świetle XIV Zjazdu ZLP* (klub „Mozaika”).
- 8 XII Odczyt dra Tibora Csorby (Węgry) *Sztuka współczesna a jej odbiorca* (klub MPiK).
- 9 XII Środa literacka: odczyt Henryka Berezy *Proza młodych* (Klub MPiK).
- 10 XII Odczyt red. Stanisława Ziemaka *Przyjaźń Elizy Orzeszkowej z Marią Konopnicką* (klub „Jupiter”; org. Towarzystwo im. M. Konopnickiej).

TEATR*)

- 7 I Wolfgang Amadeusz Mozart: *Urowadzenie z Seraju*; reż. Leo Nedomansky (Austria), kier. muz. Zygmunt Szczepański, scenogr. Stanisław Bąkowski (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 25 I Juliusz Słowacki: *Balladyna*; reż. Tadeusz Aleksandrowicz, scenogr. Zofia Wierchowicz, oprawa muz. Tadeusz Prejzner (Teatr Polski).
- 16 II Leon Kruczkowski: *Niemcy*; reż. Włodzimierz Gniazdowski (gościnnie występ Zespołu Teatralnego Związku Nauczycielstwa Polskiego z Włocławka w WDK).
- 6 III Tito Strozzi: *Zabójstwo na scenie*; reż. Zdzisław Karczewski, scenogr. Antoni Muszyński (Teatr Kameralny).
- 21–24 III Wojewódzki przegląd teatrów amatorskich (Teatr Kameralny; org. Wydział Kultury PWRN i WDK).
- 3 IV Max Frisch: *Andorra*; reż. Teresa Żukowska, scenografia Krystyna Husarska, oprawa muz. Grzegorz Kardaś (Teatr Polski).
- 8 IV Henryk Sienkiewicz: *W pustyni i w puszczy*; reż. Aleksander Gąssowski, scenogr. Ines Kuske (gościnnie występ Teatru Ziemi Pomorskiej z Grudziądza w Teatrze Polskim).
- 30 IV Aleksander Fredro: *Mąż i żona*; reż. Zofia Mikulska, scenogr. Karol Gajewski (Teatr Kameralny).
- 9 V Jorge Andrade: *Ścieżka zbawienia*; reż. Hugon Moryciński, scenogr. Stanisław Bąkowski (gościnnie występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).
- 10 V Stanisław Moniuszko: *Bajka*; Karol Kurpiński: *Wesele w Ojcowie*; Konrad Pałubicki: *Chimery* (prapremiera); inscenizacja i choreogr. Rajmund Sobiesiak, kier. muzyczne Zygmunt Szczepański (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 8 VI Georges Bizet: *Carmen*; reż. i kier. muz. Zygmunt Szczepański, scenogr. Karol Gajewski, choreogr. Rajmund Sobiesiak, przygot. chóru Antoni Rybka. (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 12 VI Wiliam Szekspir: *Król Henryk VI*; reż. Tadeusz Aleksandrowicz, scenogr. Zofia Wierchowicz, oprawa muz. Edward Pałasz (prapremiera polska w Teatrze Polskim).
- 17 VI B. Łaskin: *Cena miłości*; reż. K. I. Lipatow, scenogr. A. A. Jewgrafow (gościnnie występ Rosyjskiego Teatru Dramatycznego z Legnicy w Teatrze Polskim; org. TPPR).
- 14 VII Wiliam Szekspir: *Wieczór Trzech Króli*; reż. Tadeusz Kozłowski, scenogr. Teresa Polańska (gościnnie występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Kameralnym).

*) Podajemy jedynie daty premier i występów gościnnych.

- 18 VII Joanna Kulmowa: *Breweryje czartowskie*; reż. Tadeusz Aleksandrowicz, scenogr. Adam Kilian, oprawa muz. Jerzy Dobrzański (Teatr Polski).
- 24 VII Lucy M. Montgomery: *Ania z Zielonego Wzgórza*; reż. Teresa Żukowska, scenogr. Krystyna Husarska (Teatr Kameralny).
- 18 IX Szolem Alejchem: *Wielka wygrana*; oprac. dramaturgiczne, insc. i reż. Jakub Rotbaum, scenogr. Aleksander Jędrzejewski i Jadwiga Przeradzka, choreogr. Sylwia Swen, oprawa muz. Henoch Kon (gościnny występ Państwowego Teatru Żydowskiego z Warszawy w Teatrze Polskim).
- 1 X Jerzy Przeździecki: *Garść piasku*; reż. Jerzy Radwan, scenogr. Antoni Tośta (gościnny występ Teatru im W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).
- 17 X Rolf Schneider: *Proces Ryszarda Waverly*; reż. Stefan Burczyk, scenogr. Antoni Muszyński (prapremiera polska w Teatrze Kameralnym).
- 3 XI Antoni Cwojdziniński: *Obrona genów*; reż. Jolanta Skubniewska, scenogr. Antoni Muszyński, oprawa muz. Grzegorz Kardaś (Teatr Kameralny).
- 7 XI Maksym Gorki: *Na dnie*; reż. Teresa Żukowska, scenogr. Zofia Wierchowicz, oprawa muz. Edward Pałasz (Teatr Polski).
- 4 XII Mikołaj Gogol: *Rewizor*; reż. Hugon Moryciński, scenogr. Antoni Tośta (gościnny występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).
- 13 XII Kornel Makuszyński: *Przyjaciel wesołego diabła*; reż. Jolanta Skubniewska, scenogr. Ewa Nahlik, oprawa muz. Grzegorz Kardaś, choreogr. Kazimierz Przybylski (Teatr Polski).
- 15 XII Giuseppe Verdi: *Traviata*; insc. i reż. Sławomir Żerdzicki, kier. muz. Zygmunt Szczepański, scenogr. Roman Bubiec, choreogr. Rajmund Sobiesiak, przygot. chóru Antoni Rybka (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 21 XII Sławomir Mrożek: *Karol i Cudowna noc*; reż. Teresa Żukowska i Stefan Burczyk (Teatr Propozycji w klubie „Mozaika”; org. KPTK).

MUZYKA

- 5 I Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistki: Roman Sisters (USA) – dwa fortepiany. W programie: utwory J. Krenza, W. A. Mozarta, C. Saint-Saensa, A. Rubinsteina (Filh. Pom.).
- 10 I Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Stefania Woytowicz – sopran. W programie: H. Jabłońskiego *La Stelo d'Espero* (prawykonywanie) oraz utwory B. Brittena, G. Rankiego (Filh. Pom.).
- 14 I Koncert muzyki barokowej; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak – sopran, Otylia Kozłowska – fortepian, Tadeusz Kretkowski – wiolonczela, prelekcja wstępna – Jerzy Żurawski (WDK).
- 17 I Koncert popularnorozrywkowy ork. FP; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Bohdan Bilski – obój, Wiesława Drojecka – piosenki, słowo wiążące – Adam Wierzbicki. W programie: utwory Z. Fibicha, H. Jabłońskiego, J. Gerta, W. A. Mozarta, J. Haydna (Filh. Pom.).
- 23 I Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua”, zespołu madrygalistów i Bydgoskiego Chóru Chłopięco-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński. W programie: utwory A. Hakenbergera, P. Charśnickiego i z tabulatury pelplińskiej (Filh. Pom.).

- 23 I Koncert muzyki klasycznej; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak — sopran, Otylia Kozłowska — fortepian, Tadeusz Kozłowski — skrzypce, Kazimierz Kretkowski — wiolonczela. W programie: utwory F. Mendelssohna-Bartholdyego, F. Schuberta, J. Brahmsa, R. Straussa (salą Liceum Muzycznego; org. TMB).
- 24 I Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Jerzy Katlewicz, solista: Tadeusz Żmudziński — fortepian. W programie: utwory G. Rossiniego, L. van Beethovena, W. A. Mozarta (Filh. Pom.).
- 29 I Koncert dla młodzieży szkolnej w wykonaniu ork. FP i zespołu madrygalistów; dyr. Grzegorz Sutt, solista: Bogdan Bilski — obój, słowo wiążące — Lucjan Matuszek. W programie: utwory W.A. Mozarta, J. Haydna, H. Czyża, W. Kilara, K. Klabona, C. Janequina, Orlanda di Lasso (Filh. Pom.).
- 1 II Koncert zespołu „Pro Musica” z Warszawy z programem pt. „Różnorodności muzyczne” (Filh. Pom.).
- 6 II Koncert wokально-instrumentalny w wykonaniu Bydgoskiego Chóru Chłopięc-Męskiego i solistów: Krystyny Żarnowskiej — fortepian, Mirosława Pietkiewicza — organy; dyr. Józef Radwan. W programie: utwory J. S. Bacha C. Francka, C. Debussyego, T. Paciorekiewicza (Filh. Pom.).
- 7 II Koncert symfoniczny ork. FP: dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Mariella Radulescu (Rumunia) — fortepian. W programie: utwory O. Respighiego, R. Schumann, M. Karłowicza (Filh. Pom.).
- 9 II Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua”, zespołu madrygalistów i Bydgoskiego Chóru Chłopięc-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński. W programie: utwory A. Corelliego, H. Schütza (Filh. Pom.).
- 12 II Koncert kameralny; wykonawcy: Krystyna Suchecka — fortepian, Roman Suchecki — wiolonczela, Tadeusz Kochański — skrzypce (salą Liceum Muzycznego; org. TMB i SPAM).
- 12 II Koncert muzyki barokowej; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak — sopran, Kazimierz Kretkowski — wiolonczela, Otylia Kozłowska — fortepian, słowo wstępne — Jerzy Żurawski (klub „Energetyk”; współorg. TMB).
- 14–16 II Koncerty popularne ork. FP: dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Bogna Sokorska — sopran koloraturowy, Andrzej Rokicki — trąbka, słowo wiążące — Adam Wierzbicki. W programie: utwory J. Straussa, C. Nicolaia, G. Rossiniego, G. Gershwin, B. Rawicza, G. Verdiego, S. Moniuszki (Filh. Pom.).
- 15–16 II Koncerty zespołu jazzowego „Flamingo” (Filh. Pom.).
- 21 II Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Henryk Czyż, solista: Andrzej Orkisz — wiolonczela. W programie: utwory K. Pendereckiego, J. Haydna, C. Debussyego (Filh. Pom.).
- 23 II Koncert symfoniczny ork. FP z okazji 46. rocznicy powstania Armii Radzieckiej; dyr. Zdzisław Wendyński. W programie: utwory kompozytorów rosyjskich i radzieckich (Filh. Pom.).
- 25 II Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Regina Stacewicz — sopran, Lidia Michałowska — fortepian, Bohdan Giergiel — skrzypce, prelekcja wstępna — Longin Orski. W programie: utwory klasyków wiedeńskich (WDK; org. TMB).
- 26 II Koncert dla młodzieży szkolnej w wykonaniu ork. FP i chóru dziewczęcego Domu Kultury Dzieci i Młodzieży; dyr. Grzegorz Sutt, soliści: Renata Janiszewska sopran i Edwin Borkowski — tenor, Feliks Tomaszewski — flet. W programie: utwory popularne (Filh. Pom.).

- 27 II Koncert solistów: Ireny Barczyńskiej — fortepian, Reginy Stacewicz — sopran, Otylii Kozłowskiej — akompaniament (sala Liceum Muzycznego; org. TMB).
- 1 III Koncert Młodzieżowego Zespołu Pieśni i Tańca Ziemi Bydgoskiej; dyr. Józef Szurka, układ tańców — Zdzisław Kaszubski (Teatr Polski).
- 6 III Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Andrzej Bachleda — tenor, przygot. chóru — Antoni Rybka. W programie: utwory I. Strawińskiego, F. Schuberta, B. Brittena (Filh. Pom.).
- 8 III Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Witold Małcużyński — fortepian. W programie: utwory F. Schuberta, S. Rachmaninowa (Filh. Pom.).
- 8 III Recital fortepianowy Lajosa Telekiego (Węgry). W programie: utwory L. van Beethovena, F. Liszta (Klub MPiK; org. KPTK).
- 13–15 III Koncerty popularne FP i chóru „Arion” pt. „Rozmaitości muzyczne”; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Violetta Villas — piosenki, Tadeusz Splawiński — harfa. (Filh. Pom.).
- 17 III Koncert kameralny; wykonawcy: Józef Rezler — skrzypce, Barbara Sierko — fortepian, Józef Szolc — wiolonczela, Bohdan Bilski — obój, Franciszek Rumiński — altówka (sala Liceum Muzycznego; org. TMB).
- 18 III Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua”, zespołu madrygalistów i Chóru Chłopięco Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński i Józef Radwan; soliści: Jerzy Fedorowicz — fortepian, Tadeusz Splawiński — harfa, Bernard Herman — róg oraz Eugeniusz Sasiadek, Edwin Borkowski — tenory i Wiesław Brychcy — bas. W programie: muzyka wokalna i instrumentalna polska, czeska, jugosłowiańska i rosyjska (Filh. Pom.).
- 19 III Koncert zespołu madrygalistów FP. W programie utwory wokalne kompozytorów dawnych (WDK).
- 20 III Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Kiyoko Tanaka (Japonia) — fortepian. W programie: F. Dąbrowskiego *Uwertura symfoniczna* (prawykonanie) oraz utwory S. Rachmaninowa i J. Brahmsa (Filh. Pom.).
- 25 III Koncert symfoniczny ork. FP pt. „W dawnym stylu”; dyr. Grzegorz Sutt, solistka: Danuta Kleczkowska — klawesyn. W programie: utwory T. Bairda, J. Haydna i J. S. Bacha (Filh. Pom.).
- 3 IV Koncert popularny; wykonawcy: Wanda Wolańska — sopran, Paweł Leoniec — tenor, Lidia Michałowska — fortepian (klub „Jupiter”; org. TMB).
- 3 IV Koncert symfoniczny ork. FP: dyr. Marcel Dautremer (Francja), solista: Georges Gourdet (Francja) — saksofon. W programie: utwory E. Lali, H. Tomassiego, C. Debussy’ego, J. Iberty, M. Dautremera (Filh. Pom.).
- 11 IV Koncert popularnorozrywkowy ork. FP; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Regina Stacewicz — sopran, Paulos Raptis, Eugeniusz Sasiadek i Edwin Borkowski — tenory. W programie: melodie taneczne i filmowe, duety operowe i operetkowe (Filh. Pom.).
- 15 IV Koncert chórów „Hasło” i „Lutnia”; dyr. Franciszek Zieliński (sala Szkoły Partyjnej; org. WDK).
- 15 IV Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua” i zespołu madrygalistów; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Ewa Gabryś — klawesyn, Leon Bator — organy. W programie: dawna muzyka francuska (Filh. Pom.).

- 16 IV Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikolajczak — sopran, Otylia Kozłowska — fortepian, Franciszek Kmieciak — klarnet, prelekcja wstępna — Eleonora Sienkiewicz. W programie: muzyka okresu romantyzmu (WDK; org. TMB).
- 17 IV Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Władysław Kabalewski, soliści: Irena Skabar — fortepian, Paulos Raptis — tenor. W programie: utwory S. Rachmaninowa, S. Prokofiewa, T. Paciorkiewicza, W. Rudzińskiego, W. Kabalewskiego (Filh. Pom.).
- 25 IV Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Malcolm Frager (USA) — fortepian. W programie: utwory W. A. Mozarta, J. Brahmsa, A. Schönberga (Filh. Pom.).
- 27 IV Koncert wokalny artystów włoskich; wystąpili: Atzuko Azuma — sopran, Desdemona Malvisi — sopran, Bianca Bortoluzzi — mezzosopran, Luciano Pavarotti — tenor, Walter de Ambrosis — baryton, Maurizio Mazzieri — bas. Akompaniowała ork. FP pod dyr. Giafranco Mazziniego. W programie: arie i duety operowe kompozytorów włoskich (Filh. Pom.).
- 3–10 V II Festiwal Muzyki Polskiej; w programie: koncerty orkiestry i zespołów FP, występy gościnne, sesja naukowa poświęcona muzyce polskiej oraz inne imprezy towarzyszące.
- 3 V — Inauguracja festiwalu: koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Barbara Hesse-Bukowska — fortepian, Adam Szybowski — baryton, przyg. chóru — Antoni Rybka. W programie: M. Orłowskiego *Symfonia F-dur*, S. Moniuszki kantata *Madonna* do słów Petrarcki (prawykonanie polskie), I. Paderewskiego *Koncert fortepianowy a-moll*, S. Wiechowicza *taniec weselny Chmiel*.
- 4 V Koncert „Preludia, fantazje, pieśni” w wykonaniu Bydgoskiego Chóru Chłopięco-Męskiego FP oraz Feliksa Rączkowskiego (organy); dyr. Józef Radwan. W programie: pieśni dawnych kompozytorów polskich, pieśni z okresu powstania styczniowego, utwory organowe z tabulatury gdańskiej.
- 5 V Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydostiensis pro Musica Antiqua” i zespołu madrygalistów; dyr. Stanisław Gалоński, soliści: Regina Stacewicz — sopran, Irena Tkaczyk — mezzosopran, Eugeniusz Sąsiadek — tenor, Wiesław Brychcy — bas. W programie: utwory dawnych kompozytorów polskich m.in. Engla, G. Górczyckiego i dzieła z tabulatury pelplińskiej.
- 5 V Recital fortepianowy Jerzego Sulikowskiego. W programie: nieznanne utwory F. Chopina.
- 6 V Koncert symfoniczny orkiestry i chóru Filharmonii Łódzkiej; dyr. Stefan Marczyk, soliści: Zenon Hodor — skrzypce, Lidia Skowron — sopran, Tadeusz Kopacki — tenor, Antoni Majak — bas. W programie: utwory A. Haczewskiego, F. Janiewicza, H. Jareckiego.
- 6 V Koncert Kwartetu Łódzkiego w składzie: Franciszek Bartosiak — I skrzypce, Bogdan Pietrzak — II skrzypce, Zbigniew Friemann — altówka, Janusz Kubiak — wiolonczela oraz solistów: Krystyny Sucheckiej — fortepian i Romana Sucheckiego — wiolonczela. W programie: utwory F. Chopina, Z. Stojowskiego, W. Żeleńskiego, L. Różyckiego.
- 7 V Koncert popularnorozrywkowy ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Irena Santor — piosenki, Jerzy Kulesza — baryton, przygot. chóru — Antoni Rybka (Filh. Pom.).

- 8 V Koncert Chóru Chłopięcego Filharmonii Poznańskiej i Zespołu Kameralnego Poznańskiego Towarzystwa Muzycznego im. H. Wieniawskiego; dyr. Stefan Stuligrosz, solista: Józef Radwan – organy. W programie: utwory wokalne kompozytorów polskich.
- 9 V Koncert symfoniczny ork. Filharmonii Śląskiej; dyr. Karol Stryja, solista: Józef Stempel – fortepian. W programie: utwory J. Gołębka, Z. Stojowskiego.
- 9 V Recital klawesynowy Zofii Strzeleckiej.
- 10 V Koncert ork. FP i chóru Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej w Toruniu; dyr. Grzegorz Sutt, soliści: Barbara Zagórzanka – sopran, Adam Szybowski – bas-baryton, Tadeusz Kurczewski – akompaniament, Dominika Stecówna – recytacje. W programie: utwory do tekstów Marii Konopnickiej (Filh. Pom.).
- 10 V Koncert zespołu uczniów Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej z Gdańska (sala Liceum Muzycznego; org. TMB).
- 15 V Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Józef Wilkomirski, solistka: Regina Smendzianka – fortepian. W programie: utwory L. van Beethovena, M. Ravela, G. Gershwin (Filh. Pom.).
- 15 V Koncert wokalny „Dorobek muzyczny 20-lecia Polski Ludowej”; wykonawcy: Eugenia Gwiazdzińska – sopran, Henryk Kosmowski – bas, Tadeusz Kurczewski – akompaniament, prelekcja wstępna – Norbert Karaśkiewicz (klub „Jupiter”; org. TMB).
- 20 V Recital fortepianowy Macieja Szymańskiego. W programie: sonaty L. van Beethovena, W. A. Mozarta, S. Prokofiewa (Filh. Pom.).
- 22 V Koncert orkiestry symfonicznej i chóru mieszanego Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Sopocie; dyr. Marian Obst, soliści: Maciej Szymański, Marian Śledziński i Jerzy Sulikowski – fortepian, Helena Maciganowska – sopran, Józef Muszyński – tenor, Karol Kozłowski – baryton, Marek Dąbrowski – bas. W programie: utwory W. A. Mozarta, S. Moniuszki (Filh. Pom.).
- 23 V Koncert Szczecińskiego Chóru Chłopięcego; dyr. Jan Szyrocki. W programie: pieśni kompozytorów polskich dawnych i współczesnych oraz pieśni ludowe polskie, rosyjskie, niemieckie i czeskie (Filh. Pom.).
- 24 V Koncert orkiestry Państwowego Liceum Muzycznego; dyr. Wacław Splewiński, soliści: Anna Szafrńska – fortepian, Zbigniew Czapczyński – skrzypce, Zbigniew Krzywiński – wiolonczela. W programie: utwory A. Panufnika, G. F. Handla, F. Rybickiego, K. Kurpińskiego, P. Sarasatego, J. Stefaniego (sala Liceum Muzycznego).
- 29 V Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Halina Czerny-Stefańska – fortepian. W programie: utwory B. Szabelskiego, F. Chopina, F. Liszta, M. Ravela (Filh. Pom.).
- 1 VI Koncert ork. FP, Bydgoskiego Chóru Chłopięcego oraz chóru dziewcząt z Domu Kultury Dzieci i Młodzieży – z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka; dyr. Grzegorz Sutt i Ignacy Urbaniak, soliści: Regina Stacewicz – sopran, Bohdan Giergiel – skrzypce, Tadeusz Kurczewski – fortepian (Filh. Pom.).
- 7 VI Popis uczniów Państwowej Szkoły Muzycznej (Filh. Pom.).
- 14 VI Koncert absolwentów Państwowego Liceum Muzycznego i Studium Muzycznego im. W. Młynarskiego oraz połączonych orkiestr PLM i Opery; dyr. Zygmunt Szczepański. W programie: utwory W. A. Mozarta, H. Wieniawskiego, K. M. Webera, A. Głazunowa, E. Griega (Filh. Pom.).
- 14 VI II Ogólnowojewódzki popis uczniów społecznych ognisk artystycznych woj. bydgoskiego (Filh. Pom.; org. KPTK).

- 18 VI Koncert „Piosenki i muzyka 20-lecia Polski Ludowej”; wykonawcy: artyści Opery i Operetki w Bydgoszczy oraz Filharmonii Pom. (klub „Mozaika”; współorg. TMB).
- 21 VI Popis uczniów Państwowej Podstawowej Szkoły Muzycznej (WDK).
- 21 VI Koncert chórów liceów pedagogicznych z Bydgoszczy, Chełmna i Inowrocławia oraz solistów: Danuty Debich – sopran, Feliksa Tomaszewskiego – flet, Andrzeja Rokickiego – trąbka, Bohdana Giergiela – skrzypce, Franciszka Woźniaka – fortepian, Włodzimierza Watorowskiego – ksylofon oraz Stefanii Kwiecińskiej i Adama Augustyna – piosenki (Filh. Pom.).
- 25 VI Koncert letni ork. FP i kwartetu wokalnego „Beltono”; dyr. Zdzisław Wendyński, solistka: Irena Santor – piosenki, słowo wiążące – Jerzy Skierczyński. W programie: utwory popularne i rozrywkowe (Park Ludowy).
- 26 VI Koncert Reprezentacyjnej Orkiestry Wojskowej POW (kinoteatr OKO).
- 28 VI Festiwal chórów Pomorskiego Związku Śpiewaczego; wystąpiły zespoły z Torunia, Tucholi, Chojnic, Grudziądza, Brodnicy, Sępólna, Inowrocławia, Trzemeszna, Rogowa, Żnina i Bydgoszczy; dyr. Władysław Wittstock, Franciszek Zieliński i Paweł Malinowski (Park Ludowy; współorg. Wydział Kultury PWRN).
- 17–18 VIII Koncerty popularno-symfoniczne ork. FP i chóru „Arion” dla zakładów pracy dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Lidia Skowron – sopran, Bohdan Giergiel – skrzypce, Zdzisław Pietrasiewicz – puzon, przygot. chóru – Antoni Rybka, słowo wiążące – Jerzy Skierczyński (Filh. Pom.).
- 22 VII Koncert „promenadowy” ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Lidia Skowron – sopran, Bohdan Giergiel – skrzypce, Zdzisław Pietrasiewicz – puzon, przyg. chóru – Antoni Rybka, słowo wiążące – Jerzy Skierczyński. W programie: utwory kompozytorów polskich (Filh. Pom.).
- 11 IX Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Władysław Kędra – fortepian. W programie: utwory W. A. Mozarta, F. Chopina, K. Szymanowskiego, A. Malawskiego (Filh. Pom.).
- 16 IX Koncert bułgarskiego Reprezentacyjnego Ludowego Zespołu Pieśni i Tańca im. Georgi Dymitrowa z Pleven (WDK).
- 17 IX Koncert symfoniczny orkiestry i chóru Państwowej Filharmonii w Budapeszcie (Węgry); dyr. György Lehel, solista: Robert Ilosfalvy – tenor. W programie: utwory Z. Kodaly’ego, F. Farkasa, B. Bartoka, P. Kadosy (Filh. Pom.).
- 17 IX Koncert kameralny; wykonawcy: Józef Rezler – skrzypce, Franciszek Rumiński – altówka, Józef Szolc – wiolonczela, Bogdan Bilski – obój, prelekcja wstępna – Karol Bula. W programie: utwory kompozytorów polskich XIX w. (klub „Mozaika”; współorg. TMB);
- 19 IX Koncert z cyklu „Poznajmy muzykę świata”; wykonawcy: Irena Maculewicz – sopran, Stanisław Kliczkowski – baryton, Bohdan Giergiel – skrzypce, Lidia Michałowska – fortepian, prelekcja wstępna – Jerzy Żurawski. W programie: muzyka dawna (klub „Jupiter”; współorg. TMB).
- 23 IX Koncert zespołu instrumentów dawnych „Capella Bydgostiensis pro Musica Antiqua” i Kameralnego Chóru Chłopięc-Męskiego; dyr. Józef Radwan, solista: Leon Bator – organy. W programie: utwory Raszka, A. Corelliego, A. Vivaldiego, utwory organowe kompozytorów włoskich, pieśni polskie z XVI w. (Filh. Pom.).
- 24 IX Koncert pn. „Muzyka w słońcu”; wykonawcy: Ryszard Lisiecki – baryton, Bolesław Szalay – klawesyn, Maria Dolata – taniec (klub „Mozaika”; współorg. TMB).

- 25 IX Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Andrzej Bachleda – tenor, Krystyna Burnat – klawesyn, przygot. chóru – Antoni Rybka. W programie: utwory K. Szymanowskiego, S. Wiechowicza, T. Machla, R. Sielickiego (Filh. Pom.).
- 1 X Koncert Moskiewskiej Orkiestry Kameralnej (ZSRR); dyr. Rudolf Barszaj, soliści: A. E. Wasiliewa – wiolonczela, E. Smirnow – skrzypce, A. Abramienko – skrzypce, B. Kuniew – skrzypce, L. Paless – skrzypce, E. M. Niepało – obój. W programie: utwory W. A. Mozarta, M. Weinberga, S. Prokofiewa, A. Vivaldiego (Filh. Pom.).
- 3 X Koncert symfoniczny ork. FP dla młodzieży szkolnej; dyr. Grzegorz Sutt, solista: Franciszek Kmiecik – klarnet, słowo wiążące – Lucjan Matuszek. W programie: utwory L. van Beethovena, K. M. Webera, J. Iberta, F. Schuberta, S. Moniuszki (Filh. Pom.).
- 5 X Koncert symfoniczny ork. FP z okazji 15-lecia powstania NRD; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Regina Smendzianka – fortepian. W programie: utwory L. van Beethovena, F. Chopina, F. Schuberta, S. Moniuszki (Filh. Pom.).
- 9 X Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Lidia Skowron – sopran, Eugeniusz Szaśiadek – tenor, Adam Szybowski – bas-baryton, przygot. chóru – Antoni Rybka. W programie: utwory A. Malawskiego, J. Haydna (Filh. Pom.).
- 15 X Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua” i zespołu madrygalistów; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Renata Janiszewska – sopran, Irena Tkaczyk – mezzosopran, Edwin Borkowski – tenor, Eugeniusz Szaśiadek – tenor, Józef Radwan – organy. W programie: H. Purcella *Złota sonata*, pastorele, preludia, pieśni, tańce kompozytorów angielskich i polskich (Filh. Pom.).
- 15 X Koncert pn. „Muzyka 20-lecia Polski Ludowej”; wykonawcy: Zofia Stachurska – sopran, Maria Bałaban – skrzypce, Andrzej Jasiński – fortepian, prelekcja wstępna – Karol Bula (klub „Mozaika”; współorg. TMB).
- 16–18 X Koncerty popularne ork. FP; dyr. Grzegorz Sutt, soliści: Zofia Rudnicka – sopran, Henryk Barczak – trąbka, słowo wiążące – Jerzy Skierczyński. W programie: arie operowe, i operetkowe, muzyka baletowa, utwory na trąbkę kompozytorów francuskich, radzieckich i włoskich (Filh. Pom.).
- 17 X Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak – sopran, Irena Barczyńska – fortepian, Paweł Kreja – wiolonczela, prelekcja wstępna – Jerzy Żurawski. W programie: muzyka „stylu kwiecistego” (klub „Jupiter”; współorg. TMB).
- 17 X Koncerty zespołu jazzowego Krzysztofa Komedy-Trzcińskiego; solistka: Urszula Dudziak – piosenki (Filh. Pom. i klub „Mozaika”).
- 23 X Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Krzysztof Jakowicz – skrzypce. W programie: utwory C. Debussy’ego, W. A. Mozarta, P. Hindemitha (Filh. Pom.).
- 24 X Koncert chórów Bydgoskiego Okręgu Śpiewaczego (Filh. Pom.).
- 6 XI Koncert muzyki radzieckiej; wykonawcy: Irena Maculewicz – sopran, Paweł Leoniec – tenor, Lidia Michałowska – fortepian, Bohdan Giergiel – skrzypce, słowo wiążące – Jerzy Skierczyński (Klub MPiK; współorg. TMB).
- 6–7 XI Koncerty popularne ork. FP pn. „Najpiękniejsze melodie”; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Bożena Kinasz-Mikołajczak – sopran, Henryk Palulis – skrzypce (Filh. Pom.).

- 11 XI Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua”, zespołu madrygalistów, Chóru Chłopięco-Męskiego i chóru „Arion”; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Gerard Mryka i Józef Radwan — organy. W programie: utwory M. Zieleńskiego, Barsantiego (Filh. Pom.).
- 12 XI Koncert kameralny pn. „Improwizacja w muzyce”; wykonawcy: Ryszard Woźniak — fortepian, Roman Siwek — puzon, Zbigniew Bednarek — kontrabas, prelekcja wstępna — Karol Bula (klub „Mozaika”).
- 13 XI Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Stefan Marczyk, solistka: Tatiana Nikolajewa (ZSRR) — fortepian. W programie: utwory M. Glinki, P. Czajkowskiego, D. Szostakowicza (Filh. Pom.).
- 18 XI Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Eugenia Gwiewdzińska — sopran, Henryk Kosmowski — tenor, Irena Barczyńska — fortepian, Józef Rezler — skrzypce, prelekcja wstępna — Norbert Karaśkiewicz. W programie: muzyka klasyczna (klub „Jupiter”; współorg. TMB).
- 27 XI Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Józef Wiłkomirski, solista: Kazimierz Wiłkomirski — wiolonczela. W programie: utwory S. Moniuszki, K. Wiłkomirskiego, A. Chaczaturiana (Filh. Pom.).
- 4 XII Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Józef Chwedczuk — organy. W programie: utwory G. F. Haendla, C. Saint-Saënsa, S. Skrowaczewskiego (Filh. Pom.).
- 9 XII Recital fortepianowy Marii Grinberg (ZSRR). W programie: sonaty fortepianowe L. van Beethovena i S. Prokofiewa, ballady, rapsodie i walce J. Brahmsa (Filh. Pom.).
- 11 XII Koncert popularny ork. FP; dyr. Henryk Debich, soliści: Rena Rolska i Tadeusz Woźniakowski — piosenki (Filh. Pom.).
- 16 XII Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua” i zespołu madrygalistów; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Barbara Strzelecka — klawesyn, Irena Tkaczyk — mezzosopran. W programie: utwory G. P. Telemanna, J. S. Bacha, H. Hasslera, E. Amerbacha (Filh. Pom.).
- 17 XII Koncert zespołu „Pro Musica” z Torunia pt. „Jesień w muzyce i poezji” (klub „Mozaika”).
- 18 XII Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Henryk Czyż, soliści: Magdalena Bojanowska — sopran, Eugeniusz Sąsiadek — tenor, Adam Szybowski — bas-baryton, przygot. chóru — Antoni Rybka. W programie: utwory F. Mendelssohna-Bartholdy'ego, M. Spisaka, J. Haydna (Filh. Pom.).
- 19 XII Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak — sopran, Paweł Leoniec — tenor, Wacław Splewiński — skrzypce, Irena Barczyńska — fortepian, słowo wstępne — Jerzy Młodziejowski. W programie: muzyka okresu romantyzmu (klub „Jupiter”; współorg. TMB).
- 31 XII Koncert sylwestrowy ork. FP; dyr. Stefan Rachoń, soliści: Barbara Nieman — sopran, Violetta Villas — piosenki, słowo wiążące — Włodzimierz Pastuszyński (Filh. Pom.).

WYSTAWY *)

- 4 I Malarstwo Jana Szkaradka (Klub MPiK; org. KPTK).
- 5 I Wystawa projektów pomnika walki i męczeństwa społeczeństwa Bydgoszczy i ziemi bydgoskiej (BWA).
- 12 I Wystawa „Pałuki w fotografii” (WDK; org. BTF).

*) Daty otwarcia wystaw.

- 21 I Malarstwo i tkaniny Barbary Pyszory (Mały Salon Sztuki).
 24 I Malarstwo pejzażowe Tadeusza Mokrzyckiego (klub TPPR).
 26 I Wystawa plakatów propagujących filmy radzieckie (Klub MPiK; org. KPTK i TPPR).
- 5 II Karykatury plastyka bułgarskiego Radostawa Marinowa (klub „Jupiter”; org. BWA).
 9 II Malarstwo Joanny Witt i Jerzego Feldmana (BWA).
 17 II Wystawa fotografii reportażowej „Kraj Rad w obiektywach fotoreporterów” (Klub MPiK).
 18 II Rysunki Bogdana Przybylińskiego (Mały Salon Sztuki).
 22 II Akwarele Tadeusza Mokrzyckiego (Dom Kultury ZNTK).
 27 II Rysunki z Grecji Bronisława Zygryda Nowickiego (Muzeum; współorg. ZPAP i TPS).
 28 II Regionalny przegląd projektów budowlanych członków oddziału bydgoskiego Stowarzyszenia Architektów Polskich (BWA; org. SARP i Wydział Budownictwa Prezydium WRN).
- 2 III Plakaty Zdzisława Nowaka (klub „Jupiter”; współorg. BWA i KPTK).
- 12 III Wystawa książek napisanych przez kobiety w okresie 20-lecia PRL (Klub MPiK; współorg. Biblioteka Miejska).
 12 III Sztuka białoruska – grafika, tkaniny artystyczne, wyroby z drzewa (Muzeum; współorg. TPPR i KPTK).
 14 III Wystawa francuskich książek i czasopism o tematyce naukowej i technicznej (Dom Technika NOT; org. PWN).
 15 III Malarstwo Tadeusza Małachowskiego oraz grafika i ceramika Stefanii Dretler-Flin, Zygmunta Flina i Adama Młodzianowskiego (BWA).
 20 III Malarstwo i rysunki Stanisława Kolanka (Mały Salon Sztuki).
 24 III Malarstwo plastyków Okręgu Bydgoskiego ZPAP (GKO; współorg. BWA).
 26 III Wystawa książek młodych pisarzy polskich (Klub MPiK; współorg. Biblioteka Miejska).
- 5 IV Grafika i malarstwo Feliksa Marii Nowowiejskiego (Klub MPiK; org. KPTK).
 8 IV Akwarele z Jugosławii Tadeusza Mokrzyckiego (klub „Jupiter”; org. BWA).
 19 IV Fotografika Czesława Łuniewicza (Klub MPiK; współorg. KPTK).
 19 IV Wystawa rysunków dziecięcych „Moje miasto w 20-leciu Polski Ludowej” (klub „Mozaika”).
 19 IV Fotografika Jerzego Riegla (klub Zw. Zaw. Prac. Poligrafii).
 22 IV Gwasze Andrzeja Wróblewskiego (Muzeum).
 22 IV Malarstwo i rysunki Witolda Wasika (Mały Salon Sztuki).
 30 IV Wystawa pn. „20 lat budownictwa w woj. bydgoskim” (BWA).
 30 IV Wystawa pn. „400-lecie urodzin Wiliama Szekspira” (Klub MPiK; współorg. Biblioteka Miejska).
- 3 V VIII wystawa bydgoskiej amatorskiej fotografii artystycznej (WDK; org. BTF).
 6 V Wystawa „Książki 20-lecia PRL wyróżnione nagrodami literackimi i literatura ziemi bydgoskiej” (Biblioteka Miejska).
 19 V Grafika Zygmunta Kotlarczyka (Klub MPiK; org. KPTK).
 24 V Pokaz trofeów myśliwskich (WDK).
 31 V Malarstwo i rysunki uczestników społecznych ognisk plastycznych z Bydgoszczy, Chojnic, Tucholi i Włocławka (WDK; org. KPTK).

- 6 VI Malarstwo Jerzego Puciaty (Mały Salon Sztuki).
13 VI Malarstwo Jacka Malczewskiego (Muzeum).
17 VI Wystawa fotografii reportażowej „Oświata dla Afryki” (Klub MPiK).
21 VI Fotografika Ildefonsa Bańkowskiego (Klub MPiK).
26 VI Fotografika Czesława Łuniewicza (świetlica MPK; współorg. KPTK).
- 6 VII Wystawa malarstwa, grafiki, rysunków i ceramiki o tematyce sportowej pn. „Plastycy bydgoscy z okazji III Ogólnopolskiej Spartakiady 20-lecia PRL” (Mały Salon Sztuki).
11 VII Wystawa „Polska Ludowa w fotografii artystycznej” (BWA; współorg. KPTK).
18 VII Wystawa „Prasa bydgoska w 20-leciu PRL” (Klub MPiK; współorg. Biblioteka Miejska).
18 VII Otwarcie stałej galerii „Malarstwo 20-lecia PRL” w Muzeum im. L. Wyczółkowskiego.
20 VII Wystawa wydawnictw Wojewódzkiego Komitetu FJN, opublikowanych w 20-leciu PRL (Klub MPiK).
22 VII Wystawa pn. „Bydgoszcz w 20-leciu PRL” (sale wystawowe w spichrzach; org. Prezydium MRN).
23 VII Wystawa druków regionalnych (Biblioteka Miejska).
26 VII Wystawa „20 lat plastyki w woj. bydgoskim” (sale wystawowe w spichrzach; org. BWA, ZPAP i KPTK).
29 VII Malarstwo Tymona Niesiołowskiego (Muzeum).
- 6 VIII Malarstwo i rysunki członków Bydgoskiego Okręgu ZPAP, nagrodzone i wyróżnione w konkursie z okazji 20-lecia Ludowego Wojska Polskiego (Mały Salon Sztuki).
11 VIII Malarstwo Grzegorza Janowicza (Klub MPiK; org. KPTK).
12 VIII Wystawa fotografii dokumentalnej „Rola partii i komunistów polskich w utworzeniu Ludowego Wojska Polskiego” (Klub MPiK).
27 VIII Wystawa fotografii nagrodzonych projektów gmachu teatru i opery w Madrycie (Klub MPiK; org. SARP).
- 6 IX Malarstwo Tadeusza Cichego (Mały Salon Sztuki).
10 IX Rysunki z Łeby Bronisława Zygryda Nowickiego (klub „Jupiter”; org. BWA).
15 IX Wystawa fotografii reportażowej „Moskwa i jej mieszkańcy” (Klub MPiK).
18 IX Wystawa „Zbrodnie hitlerowskie w okresie okupacji na terenie województwa bydgoskiego” (sale wystawowe w spichrzach; org. Zarząd Okręgu ZBoWiD i Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich).
20 IX Wystawa filatelistyczna „Bydgoszcz – 64” (sala Woj. Ośrodka Propagandy Partyjnej).
21 IX Akwarele Tadeusza Mokrzyckiego (WDK).
25 IX Malarstwo Antoniego Grabarza, akwarele Brunona Gęstwickiego i monotypy Mariana Stankiewicza (BWA).
30 IX Polski plakat polityczny (Klub MPiK).
- 3 X Martwe natury Zdzisława Nowaka (Mały Salon Sztuki).
10 X Wystawa „Książka i prasa techniczna w 20-leciu PRL” (klub NOT).
10 X Wystawa „Sztuka ludowa województwa bydgoskiego” (sale wystawowe w spichrzach; org. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Wydział Kultury PWRN, KPTK i Muzeum Etnograficzne w Toruniu).
19 X Malarstwo Zbigniewa Pronaszki (Muzeum).

- 24 X Rysunki teatralne Barbary Jonscher, malarstwo Stefana Kościeleckiego, malarstwo i rysunki Lucjana Zamela (BWA).
- 27 X Wystawa fotografii nagrodzonego projektu budynków uniwersytetu w Dublinie (Klub MPiK; org. SARP).
- 6 XI Grafika i rysunki Krystyny Szalewskiej (Mały Salon Sztuki).
- 7 XI Intarsje Edmunda Kapłońskiego (sale wystawowe w spichrzach; org. KPTK i Żnińskie Towarzystwo Kulturalne).
- 11 XI Malarstwo Leona Romanowa (Klub MPiK; współorg. KPTK).
- 18 XI Metalowe znaczki turystyczne projektu Janusza Trzebiatowskiego (klub „Eltra”; org. PTTK).
- 25 XI Wystawa fotografii nagrodzonego projektu pomnika zwycięstwa na wzgórzu Playa Giron na Kubie (Klub MPiK; współorg. SARP).
- 2 XII Okręgowa Wystawa Fotografiki (fotogramy Alojzego Czarneckiego, Olgierda Gałdyńskiego, Janiny Gardzielewskiej, Zofii i Jana Kiepuszewskich, Piotra Wiszniewskiego i Stanisława Zawadzkiego) oraz wystawa rzeźby ceramicznej Stanisława Zagajewskiego (BWA).
- 3 XII Grafika i rysunki Bogdana Przybylińskiego (klub „Jupiter”; współorg. BWA i KPTK).
- 5 XII Malarstwo, rysunki i ceramika Henryki Królikowskiej, Heleny Kuczyńskiej, oraz Elżbiety Piwek-Białoborskiej (Mały Salon Sztuki).
- 7 XII Malarstwo i rysunki Ignacego Witza (Muzeum).
- 8 XII Akwarele węgierskiego malarza Tibora Csorby (Klub MPiK; org. KPTK).
- 19 XII Wystawa Okręgu Bydgoskiego ZPAP „20 lat Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w twórczości plastycznej” (BWA).

KRONIKA ŻYCIA SPOŁECZNEGO I KULTURALNEGO BYDGOSZCZY ZA ROK 1965

(Ważniejsze wydarzenia)

ZJAZDY, NARADY, UROCZYŚĆCI, WIZYTY DELEGACJI ZAGRANICZNYCH ITP.

- 6 I Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR Pomorskiego Okręgu Wojskowego z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, ministra obrony narodowej, marszałka Polski Mariana Spychalskiego.
- 8–9 I X Wojewódzka konferencja sprawozdawczo-wyborcza Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra; I sekretarzem KW PZPR wybrano ponownie Mariana Miśkiewicza (sala WOPP).
- 18 I Wojewódzka konferencja przedkongresowa Stronnictwa Demokratycznego z udziałem wiceprzewodniczącego CK SD, ministra Włodzimierza Lechowicza.
- 21 I Uroczystość 15-lecia istnienia bydgoskiego oddziału Stowarzyszenia Architektów Polskich (klub „Zawisza”).
- 22 I Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego w Bydgoszcy.
- 23 I Wmurowanie aktu erekcyjnego pod Pomnik Walki i Męczeństwa Ziemi Bydgoskiej; wmurowania dokonał I sekretarz KW PZPR, poseł Marian Miśkiewicz (Stary Rynek).
- 23 I Przybycie do Bydgoszcy delegacji Armii Radzieckiej z płk. Dymitrem I. Rudenką na czele na obchody 20-lecia wyzwolenia miasta.
- 23 I Zgromadzenie ludności i uroczysta akademicka z okazji 20. rocznicy wyzwolenia Bydgoszcy.
- 23 I Spotkanie przodujących agronomów woj. bydgoskiego z udziałem zastępcy członka Biura Politycznego KC PZPR, ministra rolnictwa Mieczysława Jagielskiego (sala Prez. WRN).
- 1 II Pobyt w Bydgoszcy delegacji partyjnej obwodu czerkaskiego Ukraińskiej SRR z sekretarzem Komitetu Obwodowego Komunistycznej Partii Ukrainy A. F. Szalapińskim na czele.
- 14 II Jubileusz 20-lecia pracy rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszcy.
- 15 II Przybycie do Bydgoszcy delegacji okręgu Schwerin (NRD) z członkiem Biura d.s. Budownictwa i Przemysłu Komitetu Okręgowego SED Michaelsem na czele.

- 19 II Uroczystość 20-lecia istnienia oddziału bydgoskiego Polskiej Agencji Prasowej.
- 20 II Pobyt w Bydgoszczy delegacji Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w osobach: bohatera Związku Radzieckiego gen. lejtn. Zachara Słusarenki i płka Iwana Kryworuczka (udział w uroczystej wieczornicy z okazji 47. rocznicy powstania Armii Czerwonej).
- 20 II IV Konferencja sprawozdawczo-wyborcza Chorągwi Bydgoskiej Związku Harcerstwa Polskiego.
- 27 II Jubileusz 40-lecia działalności Sekcji Lito-Chemigrafów przy Związku Zawodowym Pracowników Poligrafii Okręgu Bydgoskiego (sala Domu Drukarza).
- 5 III Plenarne posiedzenie Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych z okazji 20-lecia działalności związków zawodowych województwa bydgoskiego w Polsce Ludowej; w posiedzeniu wziął udział sekretarz CRZZ Wiesław Kos; referat okolicznościowy wygłosił przewodniczący WKZZ Zdzisław Furmanek.
- 9 III Wizyta w Bydgoszczy angielskiej działaczki społecznej Sue Ryder.
- 10 III Wojewódzka konferencja aktywów Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego z okazji 20-lecia wyzwolenia woj. bydgoskiego i 20-lecia odrodzonego ruchu ludowego. Referaty wygłosili: prezes WK ZSL Bronisław Owsianik *Rola ZSL w tworzeniu nowego socjalistycznego oblicza wsi* i dr Bogdan Głębowicz *Aktualny stan badań nad historią ruchu ludowego*.
- 14 III Okręgowy Zjazd Stowarzyszenia Księgarzy Polskich.
- 19 III Przybycie do Bydgoszczy delegacji partyjnej z Czerkas (Ukraińska SRR) z sekretarzem Komitetu Obwodowego Komunistycznej Partii Ukrainy Aleksandrem Steżenką na czele.
- 22 III Plenum KW PZPR z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra.
- 26–27 III Sesja Wojewódzkiej Rady Narodowej z okazji 20-lecia działalności WRN w Bydgoszczy; w obradach udział wziął członek Rady Państwa Jan Dąb-Kociol. Przemówienie okolicznościowe wygłosił przewodniczący Prez. WRN Aleksander Schmidt.
- 3 IV Zjazd prawników województwa bydgoskiego. Referat okolicznościowy wygłosił sędzia Janusz Biecki (sala WRN).
- 7 IV Sesja Rady Izby Rzemieśniczej poświęcona 20-leciu pracy rzemiosła woj. bydgoskiego w Polsce Ludowej. Obecny był m.in. przewodniczący Komitetu Drobnej Wytwórczości, minister Włodzimierz Lechowicz.
- 9 IV Okręgowa konferencja przedwyborcza PZPR z udziałem członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra.
- 10 IV Jubileusz 20-lecia Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Referat okolicznościowy wygłosił dowódca POW generał dyw. Józef Kamiński.
- 15 IV Pobyt w Bydgoszczy zastępcy członka Biura Politycznego KC PZPR, ministra rolnictwa Mieczysława Jagielskiego.
- 21 IV Akademia z okazji 20-lecia podpisania układu o współpracy, przyjaźni i wzajemnej pomocy między Polską a Związkiem Radzieckim (sala WRN).
- 23 IV Pobyt w Bydgoszczy delegacji radzieckiej z przewodniczącym Towarzystwa Przyjaźni Radziecko-Polskiej w Wołgogradzie red. Aleksiejem Mońką na czele.
- 23 IV Wojewódzki zjazd przedstawicieli kół przyjaciół bibliotek (klub „Mozaika”; org. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich i Woj. Biblioteka Publiczna).
- 27 IV VII Zjazd delegatów Ligi Obrony Kraju z miasta i powiatu Bydgoszcz (sala WRN).
- 5 V Przybycie do Bydgoszczy delegacji pracowników służby zdrowia Węgier w śladzie: sekretarz generalny ZG Związku Zawodowego Służby Zdrowia Węgierskiej Re-

- publiki Ludowej dr Pal Daralos i sekretarz ZO Związku Zawodowego Służby Zdrowia WRL w Peszcie dr Caroli Nesco.
- 8 V Manifestacja społeczeństwa Bydgoszczy na Starym Rynku w związku z 20. rocznicą zwycięstwa nad faszyzmem.
- 10 V Spotkanie członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra z pracownikami Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego.
- 11 V Spotkanie wiceprzewodniczącego CK SD, ministra Włodzimierza Lechowicza, z wojewódzkim aktywem Stronnictwa Demokratycznego.
- 15 V Wojewódzka akademia z okazji Dnia Działacza Kultury. Referat okolicznościowy wygłosił zastępca przewodniczącego Prez. WRN Włodzimierz Maksymowicz (sala WRN).
- 18 V Spotkanie członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra z aktywem rolnym woj. bydgoskiego.
- 20 V Spotkanie członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra z pracownikami Zakładów Chemicznych w Bydgoszczy oraz z młodzieżą bydgoską.
- 21 V Spotkanie I sekretarza KW PZPR Mariana Miśkiewicza z pracownikami kultury.
- 27 V Spotkanie członka Biura Politycznego KC PZPR, wicepremiera Eugeniusza Szyra i I sekretarza KW PZPR Mariana Miśkiewicza z kadrą oficerską i pracownikami Pomorskiego Okręgu Wojskowego.
- 28 V Otwarcie klubu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację przy al. 1 Maja 46.
- 10 VI Inauguracyjna sesja nowo wybranej Wojewódzkiej Rady Narodowej z udziałem wicepremiera Eugeniusza Szyra; przewodniczącym Prez. WRN wybrano ponownie postać Aleksandra Schmidta.
- 11 VI Inauguracyjna sesja nowo wybranej Miejskiej Rady Narodowej; przewodniczącym Prez. MRN wybrano ponownie Kazimierza Maludzińskiego.
- 12 VI Uroczystość 150-lecia istnienia Zakładów Graficznych PZWS w Bydgoszczy.
- 14 VI Przybycie do Bydgoszczy delegacji działaczy rad narodowych okręgu Schwerin (NRD) z przewodniczącym Prezydium Okręgowej Rady Narodowej w Schwerinie Michaeliem Griebem na czele.
- 19 VI Jubileusz 10-lecia działalności Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu w Bydgoszczy.
- 19–20 VI IV Wojewódzki zjazd kółek rolniczych (sala WZGS).
- 15 VII Przybycie do Bydgoszczy delegacji Ogólnokrajowej Rady Patriotycznego Frontu Ludowego Węgier pod przewodnictwem sekretarza Rady dra Imre Sztatmariego Nagyego.
- 30 VII Przybycie do Bydgoszczy delegacji prezydium Bułgarskiego Stowarzyszenia Dziennikarzy w składzie: Emilia Bogdanowa, Filip Bujniew i Gewczo Bowczarow.
- 18 VIII Akademia z okazji 20-lecia wyzwolenia Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej z udziałem ambasadora KRL-D w Polsce Li Dek Hena (sala ZNTK).
- 4 IX Otwarcie szkoły-pomnika Tysiąclecia im. Aleksandra Zawadzkiego przy ul. Kijowskiej 7.
- 9–10 IX Pobyt w Bydgoszczy konsula generalnego Chińskiej Republiki Ludowej z Gdańska Cheng Tunga.
- 10 IX Odświeżenie pomnika ku czci Polaków – mieszkańców Szwederowa pomordowanych przez okupantów hitlerowskich (ul. Ugory 16).
- 18 IX Pierwsza okręgowa promocja podoficerów-absolwentów szkół podoficerskich Pomorskiego Okręgu Wojskowego (Stary Rynek).
- 24–25 IX Narada przewodniczących sądów powiatowych z terenu woj. bydgoskiego z udziałem wiceministra sprawiedliwości Jana Pawlaka.

- 24 IX Narada aktywu organizacji młodzieżowych i społeczno-politycznych woj. bydgoskiego, poświęcona patriotyczno-obronnemu wychowaniu młodzieży (sala KW PZPR).
- 26 IX Przybycie do Bydgoszczy przedstawiciela władz miasta Reggio Emilia (Włochy) prof. Franco Boiardiego.
- 5 X Wojewódzki zjazd Ligi Obrony Kraju (sala WRN).
- 7 X Pobyt w Bydgoszczy delegacji Ukraińskiego Oddziału Towarzystwa Przyjaźni Radziecko-Polskiej w osobach: dyr. Instytutu Sztuki i Folkloru im. M. Rylskiego, wiceprzewodniczącego Oddziału Ukraińskiego TPR-P prof. dra nauk Mikołaja J. Siwacenki oraz sekretarza odpowiedzialnego Ukraińskiego Oddziału TPR-P Natalii Indutnej.
- 9 X Oddanie do użytku szkoły-pomnika Tysiąclecia im. gen. Karola Świerczewskiego przy al. 1 Maja 53.
- 16–17 X VIII Wojewódzki zjazd Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego.
- 16–17 X Pobyt w Bydgoszczy delegacji Demokratycznej Partii Chłopskiej Niemiec z okręgu Schwerin (NRD) z członkiem władz naczelnych DBD Eberhardem Hackem na czele.
- 21 X Przybycie do Bydgoszczy naczelnego redaktora „Liberal-Demokratische Zeitung” z Halle (NRD) dra Gerda Brunnera.
- 21 X Wręczenie załodze Obwodowego Urzędu Pocztowo-Telekomunikacyjnego w Bydgoszczy sztandaru przechodniego ministra łączności i przewodniczącego ZG Związku Zawodowego Pracowników Łączności za uzyskanie pierwszego miejsca we współzawodnictwie w skali krajowej. W uroczystości uczestniczył wiceminister łączności Konrad Kozłowski.
- 23 X Uroczystość 20-lecia Ilustrowanego Kuriera Polskiego (sala WRN).
- 29 X Uroczystość 20-lecia Zakładów Graficznych RSW „Prasa” w Bydgoszczy.
- 29 X Sesja Wojewódzkiej Rady Narodowej poświęcona zadaniom rolnictwa woj. bydgoskiego na lata 1966–1970, z udziałem zastępcy członka Biura Politycznego KC PZPR, ministra rolnictwa Mieczysława Jagielskiego.
- 1 XI Przybycie do Bydgoszczy delegacji okręgu Schwerin (NRD) z sekretarzem organizacyjnym Komitetu Okręgowego SED Hansem Raskopem na czele.
- 3–4 XI Pobyt w Bydgoszczy przedstawicieli ambasady Bułgarskiej Republiki Ludowej w Polsce: radcy Michała Andrejewa i II sekretarza — Radka Atanasowa.
- 5–6 XI Ogólnopolska konferencja dziennikarzy radiowych, współpracowników magazynu dźwiękowego „Z kraju i ze świata”.
- 8–9 XI Pobyt w Bydgoszczy przedstawicieli Związku Spółdzielni Pracy Wytwórczych i Budowlanych z Reggio Emilia (Włochy): dra Carlo Baldiego, Ernesto Spagniego i Nardo Feielliego.
- 15 XI Przybycie do Bydgoszczy przedstawicieli zagranicznych organizacji Czerwonego Krzyża: prezesa Jugosławińskiego CK prof. dra Pavle Gregoricia, wiceprezesa Bułgarskiego CK Mariana Nicowa, wiceprezesa CK NRD Winfrieda van Treeka, członka prezydium Węgierskiego CK Janosa Velara i członka prezydium Rumuńskiego CK Michalache Madulare.
- 19–25 XI Obchody 45-lecia sceny polskiej w Bydgoszczy i 20-lecia działalności teatru w Polsce Ludowej.
- 26 XI I Krajowa narada organizatorów klubów miłośników książki przy księgarniach (org. „Dom Książki”, redakcja Kuriera Polskiego, Stowarzyszenie Księgarzy Polskich).

- 27 XI Zjazd delegatów miejskiej i powiatowej organizacji Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, z udziałem prezesa ZG ZBoWiD, ministra spraw wewnętrznych gen. dyw. Mieczysława Moczara.
- 27 XI Jubileusz 10-lecia czasopisma „Kielnią i piórem”.
- 11 XII V Wojewódzki zjazd delegatów Związku Młodzieży Wiejskiej.
- 16 XII Jubileusz 15-lecia gazety Pomorskiego Okręgu Wojskowego „Żołnierz Polski Ludowej”.
- 29 XII Wojewódzka akademie z okazji 20-lecia Ligi Kobiet (Teatr Polski).

SESJE, KONFERENCJE, ZEBRANIA NAUKOWE I POPULARNONAUKOWE

- 12 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr Z. Kuczewski i dr W. Staszewski *Gruźlica pozapłucna*, dr W. Bulhakowa, dr S. Cieślak, dr S. Górski, dr B. Macheta, dr I. Romanowska *Nowe we ftyzjatrii* (sala WRN).
- 13 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: dr Jadwiga Sierpińska-Jasińska *Wymioty w wieku dziecięcym*, dr Mieczysław Bieńkowski *Termoregulacja organizmu niemowlęcego* (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 18 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Niektóre zagadnienia z biologii skrzypu błotnego* wygłosiła dr Maria Chwastek (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 20 – 22 I Ogólnopolskie seminarium Stowarzyszenia Architektów Polskich nt. „Architekt w służbach architektoniczno-budowlanych”. Referaty wygłosili: mgr inż. arch. Ryszard Czarliński *Problemy działalności służb architektoniczno-budowlanych*, mgr inż. Ryszard Miller *Rola architekta w planowaniu wsi*, mgr inż. arch. Sławomir Podolak *Architekt pracujący w służbie architektonicznej, a architekt pracujący w projektowaniu* (sala Ośrodka Sportowego WKS „Zawisza”).
- 22 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Referat *Niektóre problemy geomorfologiczne i osadnicze Danii* wygłosił dr Wł. Niewiarowski (Szkoła Podstawowa Nr 37).
- 25 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Wrażenia z pobytu w Jugosławii* wygłosiła mgr Irena Kuczyńska (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 26 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Aktualny stan ichtiopatologii ze szczególnym uwzględnieniem diagnostyki i terapii* wygłosił doc. dr Bronisław Kocyłowski (Dom Technika NOT).
- 28 I Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *O dorobku Edwarda Taylora* wygłosił prof. dr Zbigniew Zakrzewski (sala WKPG).
- 4 II Wojewódzka konferencja poświęcona wypoczynkowi po pracy. Referaty wygłosili: mgr Stefan Ziemołżyński *Zagadnienie wypoczynku świątecznego skupisk miejskich woj. bydgoskiego*, mgr inż. arch. K. Józefczyk *Tezy do zagospodarowania przestrzennego ośrodków wypoczynku świątecznego w woj. bydgoskim* (sala Ośrodka Sportowego WKS „Zawisza”; org. Wydż. Propagandy KW PZPR, WK SD, WKZZ i WKKFiT).
- 15 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego i Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa. Referat *Nowe zadania kierownictwa w przemyśle* wygłosił mgr Zbigniew Lutosławski (Dom Technika NOT).

- 16 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr K. Poddany *Witaminy w praktyce lekarskiej*, dr M. Kubisiak *Ujemny wpływ leków na ciężę i płód* (sala WRN).
- 17 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referat *Ostre niedoładz dziecięce* wygłosiła dr Katarzyna Szelożyńska (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 19 – 20 II I Sympozjum Młodych Twórców Polski Północnej. Referaty wygłosili: Bohdan Drozdowski *O ideowej wymowie dzieła sztuki*, Jacek Kajtoch *Współpraca Związku Młodzieży Socjalistycznej ze środowiskiem młodych twórców krakowskich*, Krzysztof Nowicki *Uwagi o twórczości poetów młodego pokolenia Polski północnej*, Jerzy Frycz *Sytuacja i drogi rozwojowe młodej plastyki Polski północnej* (klub „Kosmos”; org. ZW ZMS, Wydział Kultury Prez. WRN, ZLP, ZPAP, KPTK).
- 23 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Izotopy i ich zastosowanie w badaniach przyrodniczych* wygłosił dr Roman Schillak (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 27 II Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Brucelozą – choroba zawodowa* wygłosił doc. dr med. Witold Arct (Dom Technika NOT).
- 3 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Rezerwaty okolic Bydgoszczy* wygłosił mgr Tadeusz Tylżanowski (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 17 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referat *Zagadnienia charakteropatii i socjopatii u dzieci* wygłosił dr Paweł Gałuszko (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 22 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr M. Sych *Rozszerzone wskazania do tracheotomii*, dr D. Dębicka *Tracheotomia w chirurgii dziecięcej* (sala WRN).
- 27 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Niektóre zagadnienia chorób młodzieży* wygłosił doc. dr Stefan Stępkowski (Dom Technika NOT).
- 29 III Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Mutacje w hodowli roślin* wygłosił doc. dr Alfons Kuźdowicz (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 8 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Wrażenia z pobytu w Libii* wygłosił dr Marek Jassem (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 10 IV Konferencja naukowa z okazji 20-lecia Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Referaty wygłosili: gen. dyw. Józef Kamiński *Dwadzieścia lat POW*, płk dypl. M. Tarnawski, płk J. Knap, gen. bryg. St. Antos, płk lek. med. St. Stryjakowski i płk pilot Walczak.
- 10 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr D. Dębicka i dr D. Kowalski *Zagadnienia reanimacji w chirurgii dziecięcej*, dr C. Nowicka i dr S. Nowicki *Klinika naczyńniaków*, dr H. Gajewski *Leczenie operacyjne gruczolaka sterczu*, dr S. Hryniuk *Wartości kliniczne badań flebograficznych*, dr W. Żemojtel i dr W. Kalinowski *Dotychczasowe wyniki endartereotomii*, dr J. Białecki *Złamania w obrębie szyjki kości ramiennej u dzieci*, dr J. Spyra *Pourazowe zapalenie stawu u dzieci* (sala WRN).
- 24 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Osiągnięcia biochemii w dziedzinie syntezy białek i kwasów nukleinowych* wygłosił doc. dr W. Miniakowski (Dom Technika NOT).

- 28 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego oraz Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. Referat *Nowe osiągnięcia w diagnostyce wirusowego zapalenia wątroby* wygłosił dr Marian Barciszewski (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 29 IV Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Jak pracuje antropolog* wygłosiła prof. dr Wanda Stęślicka (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 4–5 V V sesja naukowa poświęcona zagadnieniom dawnej muzyki polskiej. Referaty wygłosili: prof. dr Józef Chomiński *Interpretacja dawnych zapisów muzycznych i możliwości stylistycznego ich wykonania*, mgr Jan Prosnak *Staropolskie bractwa muzyczne*, dr Jerzy Gołos *Krakowskie odkrycia nowych źródeł dawnej muzyki polskiej*, mgr Paweł Podejko *Odkrycia źródeł muzycznych z okresu Polski przedrozbiorowej, dokonane w Częstochowie*, mgr Bohdan Muchenberg *Zagadnienia symfonii polskiej II połowy XVIII wieku*, mgr Karol Hławiczka *Wpływ polskiej muzyki polonezowej na folklor krajów sąsiadujących z Polską*, doc. dr Witold Rudziński *Historia dramaturgii operowej w Polsce* (sala Filh. Pom.; org. BTN).
- 6–8 V IX Ogólnopolski zjazd reumatologów poświęcony problematyce występowania chorób reumatycznych wśród dorosłych i dzieci, wynikom leczenia i profilaktyki, gościowi przewlekłemu postępującemu u dzieci oraz rehabilitacji ortopedycznej.
- 7–8 V Seminarium Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego. Referaty wygłosili: dr Sław Krzemień *Zmiennosc kryteriów estetycznych w różnych środowiskach odbiorców sztuki*, mgr Andrzej Szwalbe *Rola zawodowych placówek artystycznych w upowszechnieniu sztuki wśród nowych odbiorców*, doc. Józef K. Lasocki *Główne kierunki upowszechnienia muzyki* (sala Woj. Domu Kultury).
- 8 V Wojewódzka konferencja naukowa z okazji 20. rocznicy podpisania układu o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy między Polską i ZSRR. Referaty wygłosili: prof. dr Tadeusz Cieślak *Geneza sojuszu polsko-radzieckiego*, prof. Paweł Riezanow (ZSRR) *Formy i efekty pracy w działalności Towarzystwa Przyjaźni Radziecko-Polskiej*, mgr Kazimierz Strzała *Dwadzieścia lat współpracy polsko-radzieckiej* (sala WRN; org. ZW TPPR).
- 8 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referat *Patologia i klinika odczynów poszczepiennych* wygłosił doc. dr Bogdan Romański (sala Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej).
- 15 V Sesja naukowa Zrzeszenia Prawników Polskich poświęcona zagadnieniom penitencjarnym. Referaty wygłosili: doc. dr Jerzy Sliwowski *Wprowadzenie do nauk penitencjarnych*, mgr E. Czapiewski *Najpilniejsze węzłowe problemy penitencjarne i plany ich rozwiązania*, mgr E. Jaguś *Reakcje negatywne u więźniów*, dr Jopkiewicz *Organizacja więziennej służby zdrowia*, mgr M. Kaściński *Polityka warunkowych zwolnień w świetle praktyki* (sala Sądu Powiatowego).
- 18 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr U. Kutajowa *Stany niedoborowe w chorobach wewnętrznych*, dr D. Dębicka i dr I. Mykajowa *Zachorowalność wśród lekarzy woj. bydgoskiego* (sala WRN).
- 22 V Sympozjum naukowe poświęcone metodom wykrywania i oceny lekoodporności oraz różnicowania gruźlicy płuc z innymi chorobami narządu oddechowego (org. Woj. Przychodnia Przeciwgruźlicza i Polskie Tow. Ftyzjopneumonologiczne).
- 27 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Międzynarodowe obroty towarowe w dobie procesów integracji na przykładzie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej* wygłosił prof. dr Ludwik Jankowiak (Dom Technika NOT; współorg. Polska Izba Handlu Zagranicznego).

- 28 V Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Drzewa i krzewy na terenie naukowych instytutów rolniczych* wygłosił inż. Zygmunt Makowski (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 29 V IV Konferencja naukowa poświęcona chorobom wymienia i produkcji mleka. Referaty wygłosili: dr D. J. Brus (Holandia) *Organizacja i zakres działania holenderskich zakładów zdrowia zwierzęcego ze szczególnym uwzględnieniem zwalczania mastitis, gruźlicy, brucelozy i pryszczycy bydła i Wartość produktów mleczarskich wytwarzanych z mleka pochodzącego z wymienia zapalnie zmienionego*, dr F. H. J. Jaartsveld (Holandia) *Przygotowanie, wykonanie i zastosowanie tzw. odczynu brabankiego w masowym badaniu mleka na mastitis i Udój mechaniczny a mastitis* (sala WSI; org. Polskie Towarzystwo Nauk Weterynaryjnych, NOT i Zrzeszenie Lekarzy Weterynarii).
- 12 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Drzewostan Ogrodu Botanicznego w Bydgoszczy* wygłosił mgr Andrzej Michalski (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 15 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr H. Świątkowska *Nowotwory jajników*, dr M. Żuławski *Nowotwory układu limfatycznego* (sala WRN).
- 16 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego Referaty wygłosili: dr Irena Zmysłony *Uwagi o przebiegu klinicznym choroby wrzodowej u niemowląt i młodszych dzieci*, dr Helena Bagińska *Trudności diagnostyczne w chorobie Stilló* (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 22 VI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Cel działalności przedsiębiorstwa socjalistycznego a mierniki jego oceny* wygłosił doc. dr Andrzej Wilczyński (sala WKPG).
- 16 IX Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Problemy postępu ekonomicznego w gospodarce społecznej i przedsiębiorstwie* wygłosił doc. dr B. Miszewski (sala WKPG).
- 21 IX Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referat *Doustne środki moczopędne* wygłosili dr T. Bermański, dr M. Rozwadowski, dr W. Więcko (sala WRN).
- 30 IX Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Białaczka u bydła* wygłosił dr Stanisław Meuszyński (Dom Technika NOT).
- 5 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Zastosowanie metod serologicznych w systematyce roślin* wygłosiły doc. dr Irena Michalska i mgr Krystyna Piszcz (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 16 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Najczęstsze choroby bydła wywołane przez błędy żywienia* wygłosił prof. dr Feliks Nagórski (Dom Technika NOT).
- 19 X Sesja popularnonaukowa poświęcona aktualnym problemom niemieckim. Referaty wygłosili: red. Leon Szulczyński *Niemiecka Republika Federalna po wyborach*, płk mgr Tadeusz Dziekan *Militaryzacja Niemiec zachodnich — aktualny stan i kierunki rozwoju Bundeswehry*, red. Józef Lubojański *Międzynarodowa pozycja i znaczenie NRD* (sala WRN; org. ZW Tow. Rozwoju Ziem Zachodnich).
- 20 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referat *Patofizjologia choroby oparzeniowej i pierwsza pomoc lekarska* wygłosił dr Dariusz Kowalski (sala Bydg. Zarządu Aptek).

- 26 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referaty wygłosili: dr C. Nowicka *Współczesne metody leczenia zniekształceń klatki piersiowej*, dr A. Zañewska *Nowe leki Polfy* (sala WRN).
- 27 X Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego. Referat *Struktura gleby jako jeden z dominujących czynników dla rozwoju roślin* wygłosił prof. dr M. Kwiničhidze (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 4 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Zagadnienia odporności roślin na zjeżdźcie w Kiszyniowie* wygłosiła mgr Krystyna Pawelska (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 15 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego. Referat *Morfologia ważniejszych typów gleb polskich* wygłosił mgr Z. Plichta (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 17 XI Sesja popularnonaukowa z okazji 60-lecia działalności Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy. Referaty wygłosili: mgr Edward Szmańda *Bydgoska Biblioteka Miejska w służbie kultury polskiej*, mgr Alojzy Tujakowski *Czytelnictwo w woj. bydgoskim*, mgr Maria Bzowska *Organizacja warsztatu pracy w służbie informacyjnej w bibliotece* (Teatr Kameralny; org. BTN).
- 17 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Referaty wygłosili: prof. dr Zofia Majewska *Mózgowe porażenia dziecięce*, dr Katarzyna Szelożyńska *Postacie nabyte mózgowego porażenia dziecięcego*, dr Elżbieta Mazur *Znaczenie badań transiluminacji dla pediatrii*, dr Maria Żyromska *Badania arteriograficzne tętnic mózgowych u dzieci* (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 26 XI Konferencja naukowa poświęcona problemom komunikacyjnym Bydgoszczy. Referaty wygłosili: mgr inż. Tadeusz Boguta *Analiza sytuacji komunikacyjnej i ruchu drogowego w Bydgoszczy*, inż. Franciszek Szews *Analiza obecnego stanu dróg w Bydgoszczy* (org. NOT).
- 26 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referat *Wrażenia z pobytu w Massachusetts General Hospital w Bostonie* wygłosił dr M. Sych (sala WRN).
- 26 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego i Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Stulecie prac Mendla* wygłosiła prof. dr Izabela Mikulska (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 27 XI Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych, Sekcji Weterynarii SITR NOT i Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii. Referat *Nadzór sanitarny nad produkcją i obrotem mlekiem i udział w nim służby weterynaryjnej na terenie Danii i Holandii* wygłosił mgr inż. Marian Szmid (Dom Technika NOT).
- 3 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Referat *Współczesna myśl ekonomiczna* wygłosił prof. dr Seweryn Żurawicki (sala WKPG).
- 7 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Referat *Odpowiedzialność cywilna i karna lekarza* wygłosił mgr J. Zieliński (sala WRN).
- 15 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego i Polskiego Towarzystwa Ftyzjopneumonologicznego. Referaty wygłosili: dr Stanisław Górski *Aktualne poglądy na gruźlicę dziecięcą w świetle obecnej struktury organizacyjnej*, dr Danuta Pieńkowska *Zapalenie węzłów chłonnych obwodowych na tle gruźliczym*, dr Janina Pera *Gruźlica pierwotna u dzieci i młodzieży* (sala Bydg. Zarządu Aptek).
- 16 XII Zebranie naukowe Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Referat *Francja w krajobrazie* wygłosiła dr Leontyna Olszewska (sala naukowych instytutów rolniczych).
- 17 XII Zebrania naukowe Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Referat *Choroby wirusowe roślin* wygłosiła mgr Aleksandra Jasińska (sala naukowych instytutów rolniczych).

IMPREZY LITERACKIE I ARTYSTYCZNE, SPOTKANIA, ODCZYTY

- 6 I Odczyt Kazimierza Kozakiewicza *Organizowanie władzy ludowej w Bydgoszczy* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 8 I Wieczór autorski Alfreda Kowalkowskiego (klub „Mozaika”).
- 11 I Odczyt mgra Walerego Pisarka *O języku współczesnej prasy polskiej* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 13 I Środa literacka: wieczór autorski Kazimierza Hoffmana; recytacje: Tadeusz Morawski (Klub MPiK; org. Oddział Bydgoski ZLP, KPTK i Wydz. Kultury Prez. MRN*).
- 19 I Spotkanie z przedstawicielami Redakcji Życia Warszawy: red. Janem Górkim, red. T. Jackowskim i red. A. Tewiaszem (Klub MPiK).
- 25 I Wieczór współczesnej literatury woj. bydgoskiego; oprac. Andrzej Baszkowski i Krzysztof Nowicki, reż. Józef Czerniawski, słowo wpraw. Władysław Dunarowski, recytacje: Witolda Czerniawska, Ewa Miękus, Andrzej Jurczak, Jerzy Kozłowski, Czesław Lasota, scenogr. Antoni Muszyński (Teatr Kameralny; org. KPTK, ZLP i Wydz. Kultury Prez. MRN).
- 27 I Środa literacka: wieczór autorski Witolda Zalewskiego (Klub MPiK).
- 29 I Wieczór wspomnień o wyzwoleniu Bydgoszczy w roku 1945 (Miejska Biblioteka Publiczna; org. TMmB).
- 30 I Odczyt Jana Hojki *Osiągnięcia Bydgoszczy w okresie 20-lecia Polski Ludowej* (Klub MPiK).
- 31 I Odczyt prof. dra Artura Hutnikiewicza *Twórczość Stefana Żeromskiego* (WDK).
- 1 II Odczyt mgra Walerego Pisarka *Język prasy bydgoskiej* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 2 II Odczyt mgra Janusza Boguckiego *Od Maksymiliana i Aleksandra Gierymskich do Leona Wyczółkowskiego* (BWA).
- 3 II Odczyt mjra Edwarda Sikorskiego *Walki o wyzwolenie Bydgoszczy w 1945 roku* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 6 II Odczyt Mariana Turwida *Życie i twórczość Jana Matejki* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 7 II Odczyt dra Leona Witkowskiego *Międzynarodowe konkursy chopinowskie* (Klub MPiK).
- 7 II Recital *Listów heter greckich* Alkifrona w wykonaniu Ludmiły Legut, ilustr. muz. Feliks Tomaszewski – flet (WDK).
- 10 II Środa literacka: spotkanie z przedstawicielami Redakcji Życia Literackiego: Wisławą Szymborską, Jerzym Madeyskim i Włodzimierzem Maciągiem (Klub MPiK).
- 17 II Spotkanie z przedstawicielami Redakcji miesięcznika społeczno-kulturalnego „Litera”: Edgarem Milewskim, Tadeuszem Bolduanem i Ryszardem Stryeckim na temat problemów życia kulturalnego Wybrzeża (Klub MPiK).
- 17 II Odczyt mgra Janusza Boguckiego *Wpływy impresjonizmu w malarstwie polskim* (BWA).
- 17 II Odczyt doc. dra Henryka Konecznego *Przemysł chemiczny województwa bydgoskiego w 20-leciu PRL* (TWP).
- 18 II Spotkanie z dyrygentem rumuńskim Miree Basarabem (klub „Mozaika”).
- 18 II Odczyt prof. dra Wojciecha Hejnosza *Zagadnienie początków klasy chłopskiej w Polsce* (Klub MPiK).
- 18 II Prelekcja Mariana Turwida *Wrażenia z podróży zagranicznych* (klub „Kosmos”).
- 23 II Spotkania z aktorem Zbigniewem Cybulskim (WDK i klub „Mozaika”).

*) Organizatorzy wszystkich śród literackich.

- 24 II Odczyt doc. dra med. Stefana Mackiewicza *Immunopatologia w świetle nowych badań* (sala WSI; org. BTN).
- 24 II Środa literacka: odczyt mgra Alfreda Kowalkowskiego *Najnowsza postępową literatura niemiecka* (Klub MPiK).
- 25 II Odczyty: mgra Rajmunda Kuczmy *Wyzwolenie Bydgoszczy w roku 1945* i mgra Jana Chamota *Zarys historii Stronnictwa Pracy w latach 1945—1950* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. BTN).
- 26 II Spotkanie z dyrygentem Stefanem Stuligroszem (Filh. Pom.).
- 28 II Występ Zespołu Pieśni i Tańca „Kaszuby” z Czerska (WDK).
- 2 III Spotkanie z redaktorami rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszczy (klub „Kosmos”).
- 4 III Odczyt Antoniego Czerwinki (CSRS) *Zmiany w systemie planowania i zarządzania gospodarką narodową w Czechosłowacji* (sala KW PZPR; org. Woj. Ośrodek Propagandy Partyjnej).
- 4 III Prelekcja Bohdana Wodiczki *Plany artystyczne Opery Warszawskiej* (klub „Mozaika”).
- 8 III Odczyt Jerzego Afanasjewa *Rozwój amatorskiego teatru i filmu w środowiskach młodzieżowych w okresie od 1954 do 1964 roku* (klub „Kosmos”).
- 9 III Odczyt Mariana Turwida *Twórczość plastyczna Stanisława Wyspiańskiego* (BWA).
- 9 III Odczyt red. Urszuli Czartoryskiej *Drogi światowej fotografii* (WDK).
- 10 III Środa literacka: wieczór autorski Zdzisława Wróbla (Klub MPiK).
- 16 III Spotkania z filmowcami: reż. Zbigniewem Kuźmińskim, operatorem Bogusławem Lambachem i aktorem Jackiem Domańskim (Klub MPiK i kino „Pomorzanie”).
- 17 III Spotkanie z red. naczelnym Gazety Pomorskiej Januszem Garlickim (klub „Mozaika”).
- 18 III Odczyt mgra Włodzimierza Jastrzębskiego *Organizacja i działalność „Selbstschutzu” na ziemiach woj. bydgoskiego* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. BTN).
- 19 III Prelekcja red. Lucjana Wolanowskiego *Reporter w kraju kangurów i białego człowieka* (klub „Kosmos”).
- 22 III Odczyt dr Teresy Skubalanki *Język współczesnej polskiej literatury naukowej* (Klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 24 III Środa literacka: wieczór autorski Ernesta Brylla (Klub MPiK).
- 25 III Odczyt mgra Rajmunda Kuczmy *Opowiadania i legendy bydgoskie* (klub „Jupiter”).
- 28—29 III Spotkania dyskusyjne z kierownictwem artystycznym i aktorami Teatru Polskiego na temat sytuacji teatru w Bydgoszczy (28 III w klubie „Mozaika”, 29 III w klubie „Kosmos”).
- 7 IV Środa literacka: odczyt Janiny Preger *Co jest modne i tradycyjne we współczesnej prozie polskiej* (Klub MPiK).
- 8 IV Odczyt mgra inż. Władysława Terleckiego *Numizmatyka polska w USA* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. Polskie Towarzystwo Archeologiczne).
- 12 IV Odczyt doc. dr Haliny Kurkowskiej *Język współczesnej publicystyki polskiej* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 21 IV Środa literacka: odczyt Juliana Rogozińskiego *O ostatniej prozie Sartre’a* (Klub MPiK).
- 21 IV Spotkanie z kompozytorem Piotrem Perkowskim (klub „Jupiter”; org. TMB).
- 23 IV Spotkania z filmowcami radzieckimi: reż. Włodzimierzem Fietinem i aktorką Ludmiłą Czursiną (Klub MPiK i kino „Wolność”).
- 4 V Spotkanie z dziennikarzami redakcji bydgoskich nt. *Spraw, które nas interesują* (Klub MPiK; org. Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich).
- 5 V Środa literacka: odczyt prof. dra Stefana Żółkiewskiego *Tendencje rozwojowe literatury współczesnej* (Klub MPiK).

- 5 V Spotkanie z przedstawicielami ambasady ZSRR w Polsce: sekretarzem Lwem Gaganowem i attache prasowym Konstantinem Tajenką (klub „Kosmos”).
- 6 V Odczyt prof. dra Stefana Żółkiewskiego *Polityka kulturalna w Polsce Ludowej* (Woj. Ośrodek Propagandy Partyjnej).
- 6 V Odczyt prof. dr Zofii Lissy *Muzyka pierwszego dziesięciolecia Polski Ludowej* (Filh. Pom.).
- 6 V Odczyt ambasadora Jana Drohojowskiego *Dyskryminacja rasowa w USA* (Klub MPiK).
- 7 V Odczyt prof. dra Józefa Chomińskiego *Muzyka drugiego dziesięciolecia Polski Ludowej* (Filh. Pom.).
- 10 V Spotkanie z wicepremierem i przewodniczącym Komitetu Nauki i Techniki Eugeniuszem Szyrem (sala WRN; org. PTE i Tow. Naukowe Organizacji i Kierownictwa).
- 11 V Wieczór autorski Mariana Turwida (Międzyzakładowy Klub Zw. Zawodowego Pracowników Poligrafii).
- 11 V Odczyt mgra Jerzego Frycza *Twórczość Witolda Wojtkiewicza i Tadeusza Makowskiego* (BWA).
- 12 V Środa literacka: wieczór autorski Witolda Wirpszy (Klub MPiK).
- 13 V Wieczór autorski pisarza jugosłowiańskiego Mladena Olijacy (klub „Fregata”).
- 13 V Odczyt doc. dra Williego Luchterhenda (NRD) *Nowy ekonomiczny system planowania i kierowania gospodarką narodową w NRD* (klub NOT; org. TWP, PTE i NOT).
- 13 V Odczyt dra Jana Żabińskiego *Zoopsychologia* (klub „Jupiter”).
- 13 V Odczyt mgra Jana Panasewicza *Środowiska literackie Ziemi Zachodnich i Północnych* (klub „Mozaika”).
- 15 V Wieczór pt. „Tryptyk poetycki”; reż. Aleksander Jasiński; w programie: wiersze K. I. Gałczyńskiego, poezja radziecka, wiersze antywojenne (WDK).
- 17 V Odczyt dra Bogusława Krei *O przesadnej poprawności językowej* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 18 V Wieczór autorski Krzysztofa Nowickiego (Miejska Biblioteka Publiczna, Filia Nr 14).
- 19 V Środa literacka: wieczór autorski Janusza Koniusza i Tadeusza Jasińskiego (Klub MPiK).
- 25 V Odczyt prof. dr Jadwigi Puciaty-Pawłowskiej *Twórczość plastyczna Jacka Malczewskiego* (BWA).
- 26 V Spotkanie z red. naczelnym Ilustrowanego Kuriera Polskiego mgrem Witoldem Lassotą (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 27 V Występ Zespołu Pieśni i Tańca Ziemi Bydgoskiej (amfiteatr WKS „Zawisza”).
- 28 V Odczyt dra Walerego Więcki *W poszukiwaniu języka międzynarodowego* (klub NOT).
- 1 VI Odczyt Jana Hojki *Rozwój kulturalny miasta Bydgoszczy w minionym dwudziestolecu* (klub „Eltra”).
- 3 VI Odczyt dra Piotra Kuncewicza *Twórczość Stanisława Lema* (Klub Prasy i Książki „Ruch”, Jachcice).
- 7 VI Odczyt prof. dra Witolda Doroszewskiego *Nauka o języku a praca nad językiem* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 8 VI Odczyt doc. dra Eugeniusza Hohendorfa *Opady atmosferyczne w ostatnim stuleciu w Bydgoszczy* (sala naukowych instytutów rolniczych; org. BTN i Polskie Tow. Meteorologiczne i Hydrologiczne).

- 11 VI Spotkanie autorskie z generałem Wacławem Czyżewskim (klub ZBoWiD).
- 13 VI Spotkanie z muzykami włoskimi z Reggio-Emilia (klub „Mozaika”).
- 13 VI Recital aktorski Jana Tesarza (klub „Mozaika”).
- 14 VI Wieczór autorski Tadeusza Lutogniewskiego i Tymoteusza Karpowicza (Klub MPiK).
- 15 VI Odczyt prof. dra Ernesta Fischingera *Rozwój chemii w Polsce* (sala WSI; org. BTN).
- 16 VI Spotkanie z reż. filmowym Włodzimierzem Haupem (klub „Mozaika”).
- 18 VI Odczyt doc. dra H. Kletta (NRD) *Polityczne i ekonomiczne problemy rozwoju Niemieckiej Republiki Demokratycznej* (Klub MPiK).
- 19 VI Występ Centralnego Zespołu Artystycznego Wojska Polskiego z programem „Piękna nasza Polska cała” (Teatr Polski).
- 4 VII Występ Reprezentacyjnego Zespołu Pieśni i Tańca Północnej Grupy Wojsk Radzieckich (amfiteatr WKS „Zawisza”).
- 6–12 IX Występy Państwowego Zespołu Pieśni i Tańca „Mazowsze” (Teatr Polski).
- 15 IX Wieczór autorski Stefana Wiecheckiego-Wiecha (Klub MPiK).
- 17 IX Spotkanie z plastyczkami z CSRS: Kornelią Nemeckową i Marią Ruskową (Klub MPiK).
- 17 IX Występ Reprezentacyjnego Zespołu Pieśni i Tańca Marynarki Wojennej (amfiteatr WKS „Zawisza”).
- 21 IX Odczyt red. Jerzego Jaśkowiaka *Dywersja w okupowanej Bydgoszczy* (Klub Prasy i Książki „Ruch”, Jachcice).
- 22 IX Środa literacka: prelekcja Andrzeja Brauna *Kreacja powieści politycznej* (Klub MPiK).
- 23 IX Odczyt mgra Rajmunda Kuczmy *Zbrodnie hitlerowskie w Bydgoszczy ze specjalnym uwzględnieniem dzielnicy Szwedkowo* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 25 IX Spotkanie z dziennikarzami Gazety Pomorskiej (WDK).
- 28 IX Odczyt mgra Rajmunda Kuczmy *Bydgoszcz we wrześniu 1939 roku* (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 30 IX Odczyt Mariana Turwida *Bydgoszcz w plastyce* (klub „Nad Stawem” Bydgoskiej Fabryki Obrabiarek do Drewna).
- 5 X Odczyt mgra Janusza Boguckiego *Formiści polscy* (BWA).
- 6 X Odczyt dra E. Gubały *Współpraca służby technicznej i ekonomicznej w poprawianiu metod gospodarowania przedsiębiorstwa* (klub NOT).
- 7 X Spotkanie z generałem armii Stanisławem Popławskim (klub „Walentyna”; org. ZW TPPR).
- 15 X Odczyt mgra Rajmunda Kuczmy *Początki miasta Bydgoszczy* (klub „Eltra”).
- 18 X Spotkanie z przedstawicielami Redakcji Ilustrowanego Kuriera Polskiego (Klub MPiK).
- 20 X Środa literacka: odczyt Kazimierza Brauna *Teatr nowogrecki* (Klub MPiK).
- 20 X Odczyt mgra Janusza Boguckiego *Kierunki w malarstwie polskim okresu międzywojennego* (BWA).
- 22 X Spotkanie z aktorem Stanisławem Mikulskim (WDK).
- 3 XI Środa literacka: odczyt Krzysztofa Nowickiego *Najnowsza poezja republik radzieckich*; wiersze recytowała Lucyna Ćwiklik-Kaczmarek (Klub MPiK).
- 4 XI Prelekcja Mariana Turwida *Spotkania z Olgą Boznańską* (BWA).
- 10 XI Odczyt prof. dra Franciszka Indana *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 12 XI Odczyt dra Adama Więcka *Muzeum Sztuki Medalierskiej* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).

- 12 XI Wieczór poezji radzieckiej; recytacje — Lucyna Ćwiklik-Kaczmarek, akompaniament fortepianowy — Irena Barczyńska-Skabar, prelekcja — Krzysztof Nowicki (klub „Jupiter”).
- 13 XI Odczyt Aleksandra Kurtny (ZSRR) *Aktualny stan upowszechnienia kultury polskiej w Estonii* (Klub MPiK; org. KPTK i ZLP).
- 15 XI Odczyt Juliana Przybosa *Władysław Strzemiński i Maria Jaremanka* (BWA).
- 17 XI Odczyt prof. dra Franciszka Indana *Teoria widzenia* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 20 XI Wieczór autorski Zdzisława Wróbla (Teatr Kameralny).
- 22 XI Spotkanie z przedstawicielami bydgoskiego Teatru Polskiego: dyr. Zygmuntem Wojdanem oraz reżyserami: Janem Bleszyńskim i Bohdanem Porębą (klub „Mozaika”).
- 23 XI Wieczór autorski Jana Pawła Gawlika (Teatr Kameralny).
- 24 XI Środa literacka: odczyt Jana Pawła Gawlika *Teatr a krytyka* (Klub MPiK).
- 26 XI Wieczór autorski Romana Brandstaettera (Teatr Kameralny).
- 29 XI Wieczór literacki pt. „Zrodziła mnie ziemia mazurska” w wykonaniu aktorów Teatru im. W. Horzycy z Torunia (WDK).
- 30 XI Odczyt doc. dra Andrzeja Jakimowicza *Czołowi przedstawiciele grafiki XIX wieku* (BWA).
- 30 XI Odczyt prof. dra Mikołaja Rozwadowskiego *Stany Zjednoczone jakich nie znamy* (Klub MPiK).
- 1 XII Środa literacka: odczyt Andrzeja Drawicza *Stare i nowe we współczesnej literaturze radzieckiej* (Klub MPiK). Powtórzenie: 3 XII w klubie „Jupiter”.
- 1 XII Odczyt prof. dra Gwido Chmarzyńskiego *Wit Stwosz* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 5 XII Recital aktorski Lucyny Ćwiklik-Kaczmarek: *Nietutejszy Bronisława Wiernika* (klub „Jupiter”).
- 6 XII Odczyt Valentina Silvestru (Rumunia) *Współczesny teatr rumuński* (org. TWP i Teatr Polski).
- 8 XII Odczyt prof. dr Jadwigi Puciaty-Pawłowskiej *Michał Anioł* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).
- 8 XII Odczyt dra Jana Malinowskiego *Powieść historyczna okresu międzywojennego* (Miejska Biblioteka Publiczna; współorg. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza).
- 9 XII Recital aktorski Andrzeja Łapickiego: *Sposób bycia Kazimierza Brandysa* (klub „Mozaika”).
- 11 XII Wieczór autorski Zdzisława Wróbla (Wojewódzki Klub Łączności).
- 13 XII Odczyt dra Jerzego Kmiecńskiego *Stosunki słowiańsko-germańskie w pierwszych wiekach naszej ery* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego; org. BTN i Polskie Towarzystwo Archeologiczne).
- 13 XII Odczyt mgra Walerego Pisarka *Tajemnice nagłówków prasowych* (klub „Mozaika”; org. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego).
- 13 XII Wieczór autorski Zdzisława Wróbla (klub ZBoWiD-u).
- 14 XII Odczyt doc. dra Andrzeja Jakimowicza *Czołowi przedstawiciele grafiki polskiej XX wieku* (BWA).
- 14 XII Spotkanie z redaktorami magazynu radiowego „Muzyka i aktualności”: Barbarą Grębecką, Ewą Skudro, Jerzym Dąbrowskim i Kazimierzem Zybterem (klub „Mozaika”).
- 15 XII Odczyt mgra Janusza Boguckiego *Twórczość Vincenta van Gogha* (Muzeum im. L. Wyczółkowskiego).

TEATR*)

- 9 I Alfred Musset: *Świecznik*; reż. Stefan Burczyk, scenogr. Ewa Nahlik (Teatr Polski).
- 22 I John Steinbeck: *Myszy i ludzie*; adapt. i reż. Jerzy Krassowski, scenogr. Józef Szajna (gościnnie występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).
- 31 I Stefan Żeromski: *Grzech* (gościnnie występ Zespołu Teatralnego Związku Nauczycielstwa Polskiego z Włocławka w WDK).
- 14 II Zdzisław Wróbel: *Bracia*; reż. Zygmunt Wojdan, scenogr. Antoni Muszyński (Teatr Polski).
- 18 II Bernard Shaw: *Nigdy nic nie wiadomo*; reż. Krystyna Meissner, scenogr. Antoni Tościa (Teatr Kameralny).
- 19 II Michał Bałucki: *Dom otwarty*; reż. Tadeusz Kozłowski, scenogr. Leszek Katlewicz, oprawa muz. Grzegorz Kardaś (gościnnie występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).
- 30 III Jerzy Lawina-Świętochowski i Ryszard Damrosz: *Hel*; kier. muz. Ryszard Damrosz, inscen. i reż. Ola Obarska, scenogr. Zdzisław Forwicz, choreogr. Rajmund Sobiesiak, kier. chóru Antoni Rybka (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 10 IV Pedro Calderon da la Barca (tłum. Juliusz Słowacki): *Księżę niezłomny*; reż. Jan Bleszyński, scenogr. Teresa Targońska, oprawa muz. Zbigniew Turski (Teatr Polski).
- 11 IV Marek Domański: *Ktoś nowy*; reż. Jolanta Skubniewska, scenogr. Ewa Nahlik (Teatr Kameralny).
- 5 VI Sławomir Mrozek: *Tango*; reż. Teresa Żukowska, scenogr. Ewa Nahlik (Teatr Kameralny).
- 7 VI Bronisław Wiernik: *Nietutejszy*; reż. Józef Czerniawski, wyk. Lucyna Ćwiklikówna (Teatr Jednego Aktora; org. Estrada Bydgoska).
- 15 VI Shimon Wincelberg: *Kataki czyli wróg*; reż. Maria Deskur, inscen. Roman Sykała, scenogr. Roman Stańczak (gościnnie występ Teatru Ziemi Pomorskiej z Grudziądza w Teatrze Kameralnym).
- 24 VI M. Hennequin i P. Veber: *Pani prezesowa*; oprac. i piosenki Jerzy Jurandot, oprawa muz. Franciszka Leszczyńska, reż. Zygmunt Wojdan, scenogr. Antoni Muszyński, kier. muz. Grzegorz Kardaś, choreogr. Kazimierz Przybylski (Teatr Polski).
- 29 VI Daniel Francois-Esprit Auber: *Fra Diavolo czyli gospoda w Terraccinie*; kier. muz. Zdzisław Wendyński, reż. Sławomir Żerdzicki, scenogr. Stanisław Bąkowski, choreogr. Kazimierz Przybylski (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 18 VII Frank D. Gilroy: *Bohaterowie są niepotrzebni*; reż. Jan Bleszyński, scenogr. Antoni Muszyński, oprawa muz. Grzegorz Kardaś (Teatr Kameralny).
- 17 IX Janusz Mazanek i Roman Sykała (według Tadeusza Kraszewskiego): *Robin Hood*; reż. Janusz Mazanek, scenogr. Marian Stańczak (Teatr Polski).
- 13 X Alejandro Casona: *Drzewa umierają stojąc*; inscen. i reż. Emil Chaberski, scenogr. Irena Lorentowicz (gościnnie występ Teatru Małego z Warszawy w Teatrze Polskim).
- 3 XI Jerzy Szaniawski: *Most*; reż. Maria d'Alphonse, scenogr. Marian Gąstyński (gościnnie występ Teatru im. W. Horzycy z Torunia w Teatrze Polskim).

*) Podajemy daty premier i występów gościnnych.

- 9 XI Jean Gilbert: *Cnotliwa Zuzanna*; kier. muz. Adam Kowalczyk, reż. Zofia Weissówna, scenogr. Jolanta Boni-Marczyńska, choreogr. Rajmund Sobiesiak (Opera i Operetka na scenie Teatru Polskiego).
- 19 XI Pierre C. Marivaux: *Niestalość serc*; reż. Krystyna Meissner, scenogr. Ewa Nahlik, oprawa muz. Grzegorz Kardaś (Teatr Kameralny).
- 22 XI Michał Bałucki: *Klub kawalerów* (gościnny występ Zespołu Teatralnego Związku Zaw. Pracowników Przemysłu Cukrowniczego z Unisławia w Teatrze Kameralnym; org. WDK).
- 25 XI Roman Brandstaetter: *Zmierzch demonów*, reż. Jan Błeszyński, scenogr. Ryszard Strzembala, oprawa muz. Grzegorz Kardaś; prapremiera (Teatr Polski).
- 11 XII Aleksander Fredro: *Zemsta*; reż. Stefania Domańska, scenogr. Edward Grochulski (gościnny występ Państwowego Teatru im. A. Fredry z Gniezna w Teatrze Polskim).

MUZYKA

- 1–2 I Koncerty popularno-rozrywkowe ork. FP; dyr. Stefan Rachoń, soliści: Barbara Nieman – sopran, Violetta Villas – piosenki, słowo wiążące – Włodzimierz Patu-szyński (Filh. Pom.*).
- 8 I Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Karol Stryja, solistska Lidia Grychtołówna – fortepian. W programie: utwory J. Ph. Rameau, A. Roussela, C. Francka, M. Ravela.
- 14 I Koncert pt. „Muzyka XX wieku – współczesna poetyka dźwięku”; wykonawcy: Józef Stoppel – fortepian, Andrzej Bachleda – tenor, słowo wiążące – Karol Bula (klub „Mozaika”).
- 15 I Koncert popularny ork. FP pn. „Najpiękniejsze melodie”; dyr. Antoni Kunicki, soliści: Romuald Naruszewicz – trąbka, Agnieszka Kossakowska – sopran.
- 20 I Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosciensis pro Musica Antiqua”, Zespołu Madrygalistów i Chóru Chłopięco-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Magdalena Bojanowska – sopran, Renata Janiszewska – sopran, Alicja Pągowska – alt, Edwin Borkowski – tenor, Eugeniusz Sasiadek – tenor, Józef Przyjemski – bas. W programie: utwory mistrzów flamandzkich i pastorałki polskie.
- 22 I Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka Louise Parker (USA) – kontralt. W programie: utwory L. van Beethovena, A. Coplanda i stare pieśni murzyńskie.
- 28 I Koncert pt. „Komizm w muzyce”; wykonawcy: Sonia Manthey – sopran, Edward Rybicki – fagot, Jan Jański – fortepian (klub „Mozaika”).
- 28 I Koncert pt. „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Irena Maculewicz – sopran, Barbara Paprocka – mezzosopran, Józef Rezler – skrzypce, Jerzy Zająkała – fortepian (klub „Jupiter”; org. TMB).
- 30 I Koncert symfoniczny ork. FP dla młodzieży szkolnej; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Alicja Pągowska – alt, Eugeniusz Sasiadek – tenor, Bohdan Giergiel – skrzypce. W programie: utwory kompozytorów polskich i obcych.
- 4 II Koncert jazzowy pt. „Swing i rytmy” w wykonaniu kwartetu Jacka Bednarka (klub „Mozaika”).
- 5 II Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka Nina Bejlina (ZSRR) – skrzypce. W programie: utwory J. Brahmsa i B. Bartoka.
- 7 II Recital fortepianowy Jerzego Godziszewskiego (Klub MPiK).

*) Wszystkie koncerty ork. Filharmonii Pomorskiej w gmachu FP.

- 10 II Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgostiensis pro Musica Antiqua”, Zespołu Smyczkowego, Zespołu Madrygalistów i Chóru Chłopięc-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński i Jerzy Radwan, soliści: Józef Chwedczuk — organy, Jan Paruzel — altówka, Eugeniusz Sasiadek — tenor. W programie: utwory A. Vivaldiego, A. Corelliego oraz utwory organowe kompozytorów hiszpańskich i portugalskich.
- 12 II Koncert popularny ork. FP; dyr. Zbigniew Toffel, soliści: Wiesława Drojecka — piosenki, Marian Kondella — baryton, słowo wiążące — Jerzy Skierczyński.
- 17 II Recital klawesynowy Krystyny Burnat. W programie: utwory J. S. Bacha, Francaix'a, F. Couperina (Filh. Pom.).
- 19 II Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Mircea Basarab (Rumunia), solista: Jerzy Godziszewski — fortepian. W programie: utwory O. Messiaena, M. Basaraba, P. Czajkowskiego.
- 21 II Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Bożena Kinasz-Mikołajczak — sopran, Henryk Kosmowski — tenor, Renata Piotrowicz — skrzypce, Irena Barczyńska — fortepian (klub „Jupiter”; współorg. TMB).
- 27–28 II Koncerty symfoniczne ork. FP i Chóru Chłopięc-Męskiego Filh. Poznańskiej; dyr. Stefan Stuligrosz, soliści: Delfina Ambroziak — sopran, Irena Winiarska — alt, Marian Kouba — tenor, Władysław Malczewski — baryton. W programie: oratorium G. F. Haendla *Mesjasz*.
- 5 III Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Bohdan Wodiczko. W programie: utwory W. A. Mozarta, R. Straussa, D. Szostakowicza.
- 13 III Koncert popularny ork. FP pn. „Rozmaitości muzyczne”; dyr. Henryk Debich, soliści: Krystyna Pakulska — sopran, Paulos Raptis — tenor.
- 18 III Koncert pn. „Wertujemy w albumie muzycznym”; wykonawcy: Michalina Growiec — sopran, Urszula Wikarek-Stańczykowa — fortepian, Andrzej Grabiec — skrzypce, słowo wiążące — Karol Bula (klub „Mozaika”; współorg. TMB).
- 19 III Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Renard Czajkowski, soliści: Stanisława Marciniak — sopran, Bohdan Paprocki — tenor, Jerzy Szymański — bas. W programie: utwory F. Schuberta, K. Szymanowskiego, J. Haydna.
- 21–22 III Koncerty duetu fortepianowego: Wacława Kisielewskiego i Marka Tomaszewskiego oraz sekcji rytmicznej Edwarda Dylonga, słowo wiążące — Irena Dziedzic. W programie: przeróbki jazzowe utworów J. S. Bacha, L. van Beethovena, P. Czajkowskiego (Filh. Pom.).
- 23 III Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Arturo Moreira-Lima (Brazylia) — fortepian. W programie: utwory St. Moniuszki, F. Chopina.
- 24 III Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Hiroko Nakamura (Japonia) — fortepian. W programie: utwory St. Moniuszki, F. Chopina.
- 25 III Koncerty zespołów jazzowych Zygmunta Wicharego i Jacka Bednarka (klub „Mozaika”).
- 28 III Koncert z cyklu „Poznajemy muzykę świata”; wykonawcy: Wanda Stawińska — sopran, Zdzisław Kulak — klarnet, Zbigniew Lasocki — fortepian (klub „Jupiter”).
- 1 IV Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solistka: Diana Schneidermann (Bułgaria) — skrzypce. W programie: utwory J. Stefaniego, F. Mendelssohna-Bartholdy'ego, W. Lutosławskiego.
- 4 IV Koncert chórów: „Dzwon”, „Harmonia”, „Lutnia” i „Halka” z Bydgoszczy, „Lutnia” z Sępólna i „Halka” z Wyrzyska (sala Filh. Pom.; współorg. Pomorski Okręg Śpiewaczy, Wydz. Kultury Prez. WRN).

- 6 IV Koncert artystów Filharmonii Budapeszteńskiej; wykonawcy: Eszter Boda — skrzypce, Ibolya Mikos — tenor, Laszlo Almasi — fortepian (klub „Mozaika”; org. KPTK, TMB).
- 8 IV Koncert jazzowy tria i kwartetu Jacka Bednarka oraz grupy Bogdana Ciesielskiego (klub „Mozaika”; współorg. Bydgoski Jazz-Club).
- 21 IV Koncert solistów; wykonawcy: Regina Stacewicz — sopran, Zygmunt Wąsicki — baryton, Józef Rezler — skrzypce, Tadeusz Kurczewski — fortepian (klub „Jupiter”; org. TMB).
- 23 IV Koncert symfoniczny ork. FP i Zespołu Bachowskiego z Poznania w składzie: Waldemar Andrzejewski, Jerzy Libera, Jan Jański i Jan Paradowski. dyr. Maria Turnicka. W programie: utwory J.S. Bacha.
- 25 IV Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua” i Chóru Chłopięco-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński. W programie: C. Montewerdiego *Orfeusz*.
- 2 V Koncert kwartetu jazzowego Jacka Bednarka; interpretacje jazzowe utworów J. S. Bacha i F. Chopina (klub „Jupiter”).
- 3—7 V III Festiwal Muzyki Polskiej.
- 3 V Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Lidia Grychtolówna — fortepian, Delfina Ambroziak — sopran, Marian Kondella — baryton. W programie: utwory W. Dreszera, F. Chopina, A. Malawskiego.
- 4 V Koncert Chóru Radia i Telewizji z Wrocławia; dyr. Edmund Kajdasz i Stanisław Kurowski. W programie: utwory B. Pękiela, A. Hakenbergera, J. Różyckiego, Marcina Leopolda, M. Gomółki, Wincentego z Szamotuł, Hieronima z Koprzywnicy oraz utwory anonimowe kompozytorów polskich.
- 4 V Koncert solistów; wykonawcy: Zofia Brenzcówna — klawesyn, Marek Szwarc — skrzypce, Lidia Kłobucka — sopran, Jadwiga Szamotulska — akompaniament. W programie: utwory M. Radziwiłła, M. K. Ogińskiego, J. Kozłowskiego, I. Paderewskiego (Filh. Pom.).
- 5 V Koncert symfoniczny ork. Filh. Bałtyckiej; dyr. Jerzy Katlewicz, solistka: Regina Smendzianka — fortepian (Filh. Pom.). W programie: utwory J. Wańskiego, J. Krogulskiego, W. Tarnowskiego.
- 5 V Recital fortepianowy Ireny Skabar (Filh. Pom.).
- 5 V Koncert solistów; wykonawcy: Halina Słonicka — sopran, Lucjan Galon — fortepian, Jerzy Marchwiński — akompaniament. W programie: utwory F. Chopina, St. Moniuszki, L. Różyckiego, P. Perkowski, K. Szymanowskiego, Szarwenki, I. Paderewskiego, A. Michałowskiego, H. Pachulskiego (Filh. Pom.).
- 6 V Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua”, Zespołu Madrygalistów i Chóru Chłopięco-Męskiego; dyr. Stanisław Gałoński. W programie: utwory B. Bohdanowicza, D. Stachowiaka i utwory anonimowe.
- 6 V Koncert zespołu kameralnego Teatru Wielkiego w Warszawie w składzie: Marek Szwarc — skrzypce, Panajot Bojadżijew — skrzypce, Karol Mika — altówka, Zdzisław Subocz — wiolonczela. W programie: utwory H. Pachulskiego, A. W. Rutkowskiego, K. Rozbickiego (Filh. Pom.).
- 7 V Koncert symfoniczny ork. Filh. Poznańskiej; dyr. Witold Krzemiński, solista: Władysław Kędra — fortepian. W programie: utwory M. Soltysa, L. Różyckiego, Z. Noskowskiego (Filh. Pom.).

- 9 V Koncert popularny ork. FP; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Barbara Nieman — sopran, Lidia Klobucka i Bohdan Czyżewski — piosenki, słowo wiążące — Mieczysław Pożarski.
- 9 V Koncert grupy jazzowej Jacka Bednarka; solista: Kazimierz Guzowski — saksofon (klub „Mozaika”).
- 12 V Koncert zespołu wokalnego Fritza Hoyois (Belgia). W programie: pieśni kompozytorów dawnych i współczesnych (Filh. Pom.).
- 14 V Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Emil Glavanakov (Bułgaria); solista: Stefan Ruha (Rumunia) — skrzypce. W programie: utwory Stojanova, E. Lalo, C. Francka.
- 21 V Koncert pt. „Wiosna w muzyce i poezji”; wykonawcy: Eugenia Gwieżdzińska — sopran, Stanisław Kliczkowski — baryton, Lidia Michałowska — fortepian, Lucyna Ćwiklikówna — recytacje (klub „Jupiter”).
- 21 V Koncert popularnorozrywkowy ork. FP i kwartetu wokalnego „Beltono”; dyr. Zdzisław Wendyński, solistka: Mireille Auxiètre (Francja) — fortepian, słowo wiążące — Mieczysław Pożarski. W programie: utwory G. Gershwin, G. Verdiego, F. Schuberta, F. Chopina, P. Czajkowskiego.
- 28 V Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Marie Antoinette Pictet (Francja) — fortepian, Magdalena Bojanowska — sopran, Eugeniusz Sasiadek — tenor, Tadeusz Prochowski — baryton. W programie: utwory T. Bairda, F. Mendelssohna-Bartholdy'ego, G. F. Haendla.
- 29 V Koncert orkiestry Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej z Gdańska; dyr. Wanda Dubanowicz (sala Państwowego Liceum Muzycznego).
- 12 VI Koncert ork. FP i śpiewaków z Reggio Emilia (Włochy); dyr. Gianfranco Masini (Włochy), soliści: Navia Maria Goltara, Cecilia Lluch, Cecilia Nunez Albanesco — soprany, Barbara Giardini — mezzosopran, Ignazio del Monaco i Giorgio Grimaldi — tenory, Giuseppe Scalco — baryton. W programie: utwory G. Rossiniego i innych.
- 13 VI Koncert popularny ork. FP; wykonawcy: Jadwiga Swirtun — piosenki, Lesław Waclawik — tenor, Zenon Płoszaj — skrzypce, słowo wiążące — Janusz Cegiella.
- 13 VI Popis uczniów Podstawowej Szkoły Muzycznej w Bydgoszczy; dyr. Roman Sempolowicz (Filh. Pom.).
- 18—20 VI Popis słuchaczy Społecznego Ogniska Muzycznego i Baletowego w Bydgoszczy (Filh. Pom.).
- 19 VI Koncert absolwentów Państwowego Liceum Muzycznego (Pomorski Dom Sztuki).
- 22 VII Koncert popularny ork. FP; dyr. Renard Czajkowski, soliści: Eugenia Gwieżdzińska — sopran, Zbigniew Kalemba — fortepian, słowo wiążące — Jerzy Skierczyński.
- 10 IX Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista: Józef Kański — fortepian. W programie: utwory E. Griega, A. Rubinsteina, G. Bizeta, R. Wagnera.
- 15 IX Koncert reprezentacyjnej orkiestry Pomorskiego Okręgu Wojskowego (Park Ludowy; org. Wydział Kultury Prez. MRN).
- 22 IX Koncert kwartetu Państwowej Filharmonii Litewskiej (ZSRR). W programie: utwory Groudodisa, W. A. Mozarta, P. Czajkowskiego (Filh. Pom.).
- 24 IX Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Jerzy Sulikowski — fortepian, Wojciech Siemion — recytacje. W programie: utwory A. Szalowskiego, B. Bartoka, W. Rudzińskiego, S. Prokofiewa.
- 27 IX Koncert Berlińskiej Orkiestry Symfonicznej (NRD); dyr. Kurt Sanderling. W programie: utwory L. van Beethovena i D. Szostakowicza (Filh. Pom.).

- 6 X Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua”; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Zuzanna Ruziczko (CSRS) — klawesyn, Jolanta Wilson — skrzypce, Feliks Tomaszewski — flet. W programie: utwory J. S. Bacha, A. Corelliego, F. Couperina, G. Frescobaldiego, A. Vivaldiego.
- 8 X Koncert symfoniczny ork. FP, dyr. Zbigniew Chwedczuk, solista — Bernard Ringeisen (Francja). W programie: utwory B. Szabelskiego, J. Brahmsa.
- 9 X Koncert symfoniczny ork. FP z okazji Dnia Wojska Polskiego; dyr. Mieczysław Nowakowski, soliści: Regina Stacewicz — sopran, Edwin Borkowski — tenor, słowo wiążące — Jerzy Skierczyński. W programie: utwory F. Chopina, St. Moniuszki, I. Dunajewskiego, Ch. Gounoda i in.
- 10 X Koncert chórów: „Dzwon”, „Hasło”, „Lutnia”, „Harmonia”, Międzyszkolnego Chóru Dziewcząt przy Domu Kultury Dzieci i Młodzieży oraz Ogniska Muzycznego przy Filharmonii Pomorskiej (Filh. Pom.).
- 15–16 X Koncerty popularne ork. FP pt. „Najpiękniejsze melodie”; dyr. Zdzisław Wendyński, soliści: Zofia Baranowicz — mezzosopran, Henryk Kłosiński — tenor.
- 23 X Koncert pt. „Pieśń artystyczna i popularna”; wykonawcy: Alina Jakubowska — sopran, Henryk Kosmowski — tenor, Józef Rezler — skrzypce, Otylia Kozłowska — fortepian i zespół wokalny Jana Dylonga, słowo wiążące — Barbara Sztutowa.
- 27–28 X Koncerty zespołu jazzowego z Moskwy (hala „Astorii”).
- 29 X Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zbigniew Chwedczuk. W programie: utwory W. A. Mozarta, F. Schuberta, R. Wagnera.
- 29 X Koncert jazzowy kwartetu Jacka Bednarka (klub „Mozaika”; org. Bydgoski Jazz Club).
- 31 X Recital organowy Leona Batora. W programie: utwory J. S. Bacha, Clerambaulta, C. Francka, Jabłońskiego, M. Regera.
- 4–5 XI Koncerty popularnosymfoniczne ork. FP; dyr. Olgierd Straszyński, soliści: Eugenia Gwieździńska — sopran, Jerzy Sobczyński — bas, słowo wiążące — Jerzy Skierczyński. W programie: muzyka rosyjska i radziecka.
- 10 XI Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgestiensis pro Musica Antiqua”; dyr. Stanisław Gałoński, soliści: Bożena Banaś, Renata Janiszewska — sopran, Maria Głuszak — mezzosopran, Alicja Pągowska — alt, Edwin Borkowski, Eugeniusz Sąsiadek — tenory, Andrzej Pągowski — bas, Józef Radwan — organy, Paweł Puczek, Karol Szalecki, Władysław Kisza, Janusz Krzywoś — skrzypce, Marian Wasiołka — wiolonczela. W programie: dawna muzyka włoska.
- 12 XI Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Ogan Durian (ZSRR), solista: Witold Herman — wiolonczela. W programie: utwory L. van Beethovena, A. Chaczaturiana, H. Berlioza.
- 19–20 XI Koncerty popularne ork. FP; dyr. Ryszard Damrosz, soliści: Sława Przybylska i Krystyna Konarska — piosenki, Władysław Żurkowski — sax-alt.
- 21 XI Koncert melodii popularnych i rozrywkowych; wykonawcy: Barbara Baranowicz — mezzosopran, Henryk Kosmowski — tenor, Franciszek Kmieć — klarnet, Jerzy Zająkała — fortepian (klub „Jupiter”; wspólnie z TMB).
- 26 XI Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Zygmunt Latoszewski, solistka Elian Richepin (Urugwaj) — fortepian. W programie: utwory A. Głazunowa, P. Czajkowskiego.
- 27 XI Koncert solistów; wykonawcy: Irena Maculewicz — sopran, Jerzy Sobczyński — bas, Ryszard Ratajczak — trąbka, Lidia Michałowska — fortepian, Krystyna Sienkiewicz — piosenki, Ryszard Kmieć — akompaniament, słowo wiążące — Barbara Żurowska-Suttowa (klub „Jupiter”).

- 3 XII Koncert symfoniczny ork. FP i chóru „Arion”; dyr. Zbigniew Chwedczuk, soliści: Lidia Skowron — sopran, Alicja Pągowska — mezzosopran, Jan Hlavsa (CSRS) — tenor, Andrzej Saciuk — bas. W programie: utwory J. Sibeliusa, G. Rossiniego.
- 5 XII Koncert solistów pt. „Ze starego albumu”; wykonawcy: Joachim Grubich — organy, Bożena Banaś — sopran, Henryk Kłosiński — tenor, Jerzy Sobczyński — bas. W programie: utwory C. Francka, M. Regera, F. Schuberta, R. Schumanna, F. Mendelssohna, J. Brahmsa, S. Rachmaninowa (Filh. Pom.).
- 10 XII Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Roman Mackiewicz, soliści: Alicja Dankowska — sopran, Nathalie Wayzer (Francja) — fortepian. W programie: utwory St. Moniuszki, L. van Beethovena, G. Verdiego, G. Pucciniego, P. Czajkowskiego, L. Delibesa.
- 15 XII Koncert zespołu instrumentów dawnych FP „Capella Bydgosiensis pro Musica Antiqua”, Zespołu Madrygalistów i Chóru Chłopięc-Męskiego; dyr. Józef Radwan. W programie: utwory J. S. Bacha, D. Buxtehude, H. L. Hasslera.
- 17 XII Koncert w wykonaniu artystów Opery i Operetki w Bydgoszczy oraz muzyków Filharmonii Pomorskiej; prelekcja wstępna Barbary Żurowskiej-Suttowej (klub „Jupiter”).
- 17 XII Koncert symfoniczny ork. FP; dyr. Kazimierz Wilkomirski, solistka: Elżbieta Głąbówna — fortepian. W programie: utwory J. S. Bacha, I. Strawińskiego.
- 30—31 XII Koncerty popularne ork. FP; dyr. Stefan Rachoń, solistki: Barbara Nieman — sopran, Anna German — piosenki, słowo wiążące — Władysław Patuszyński.

WYSTAWY*

- 6 I Fotogramy Zbigniewa Stasiszyna (Klub MPiK).
- 6 I Rysunki tuszem Zenona Kubiaka (Mały Salon Sztuki).
- 15 I Malarstwo i grafika Bogdana Przybylińskiego (klub „Jupiter”, org. BWA).
- 20 I Wystawa fotogramów pt. „Arcydzieła sztuki starożytnej Rumunii” (Klub MPiK; współorg. Ośrodek Kultury Rumuńskiej w Warszawie).
- 24 I Wystawa pn. „Monety, medale i odznaczenia PRL” (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
- 26 I Malarstwo Zdzisława Kałędkiewicza (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
- 28 I Wystawa plakatów „Ziemia bydgoska zaprasza”; rysunki i plakaty Jerzego Fliśki (BWA).
- 6 II Malarstwo Leona Romanowa (Mały Salon Sztuki).
- 15 II Malarstwo i grafika: prace nadesłane na konkurs z okazji I Sympozjum Młodych Twórców Polski Północnej (Klub MPiK).
- 19 II Grafika Christa Gradeczljewa z Bułgarii (WDK).
- 19 II Malarstwo Jana Szkaradka (klub „Jupiter”, org. BWA).
- 24 II Grafika członków „Grupy Czterech”: Romana Kobierskiego, Zenona Kubiaka, Andrzeja Nowackiego i Zdzisława Nowaka (BWA).
- 6 III Malarstwo Tadeusza Dominika (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
- 6 III Malarstwo Tadeusza Małachowskiego (Mały Salon Sztuki).
- 13 III Wystawa pn. „Bydgoszcz w fotografii” (Biblioteka NOT).
- 20 III „Architektura Demokratycznej Republiki Wietnamu” — fotogramy (Klub MPiK).

* Podajemy daty otwarcia.

- 27 III Wystawa pn. „Dwadzieścia lat woj. bydgoskiego” (gmach Prez. WRN).
- 4 IV Malarstwo i rysunki Zygmunta Kotlarczyka oraz rysunki Józefa Kotlarczyka (BWA).
- 4 IV Akwarele i tempery Cecylii Janeczek (Mały Salon Sztuki).
- 5 IV Grafika węgierska (Klub MPiK; współorg. Węgierski Ośrodek Kultury w Warszawie).
- 11 IV Współczesna grafika polska: otwarcie stałej galerii (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
- 21 IV „Dwadzieścia lat przyjaźni” – wystawa fotograficzna (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego; org. KPTK i TPPR).
- 5 V Wystawa pn. „Teatry ziemi bydgoskiej w 20-leciu Polski Ludowej” (Miejska Biblioteka Publiczna).
- 5 V Wystawa-kiermarsz malarstwa, ceramiki, grafiki i temper członków Okręgu Bydgoskiego ZPAP (Mały Salon Sztuki).
- 8 V Grafika Teresy Jakubowskiej (BWA).
- 9 V Plakaty Łukasza Płotkowskiego (Klub MPiK).
- 11 V Wystawa książki technicznej (klub Rejonowego Urzędu Telekomunikacyjnego).
- 16 V IX Wystawa amatorskiej fotografii artystycznej (WDK; org. BTF).
- 17 V Malarstwo, projekty tkanin i ceramika Haliny Sąchockiej (klub „Jupiter”; org. BWA).
- 18 V Grafika Wojciecha Jakubowskiego (Mały Salon Sztuki).
- 23 V Grafika Stanisława Damskiego (Klub MPiK).
- 28 V Wystawa fotografii artystycznej pn. „Ludzie i krajobrazy” (klub „Mozaika”).
- 3 VII Wystawa książki ekonomicznej i społeczno-politycznej Państwowego Wydawnictwa Naukowego (księgarnia „Współczesna”; org. „Dom Książki”, PWN).
- 4 VI Malarstwo polskie i obce w reprodukcji (BWA; współorg. „Dom Książki”).
- 5 VI Grafika Teresy Jakubowskiej (klub „Jupiter”; org. BWA).
- 10 VI Wystawa fotografii reportażowej pn. „Daleki Wschód” (Klub MPiK).
- 16 VI Ceramika, tkaniny i kolorowe tusze Haliny Sąchockiej (Mały Salon Sztuki).
- 22 VI Grafika Kazimierza Kandefera (Klub MPiK).
- 26 VI Wystawa pn. „Dwadzieścia lat ludowego łowiectwa na ziemi bydgoskiej” (WDK; współorg. Woj. Rada Łowiecka).
- 30 VI Malarstwo, rysunki i tkaniny artystyczne Barbary Pyszory (BWA).
- 20 VII Wystawa pn. „Ziemia bydgoska w malarstwie i grafice” (BWA)
- 30 VII Wystawa pn. „Pejzaż Polski w fotografice” (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego; współorg. KPTK i BTF).
- 10 VIII Monotypie Mariana Stankiewicza (Mały Salon Sztuki).
- 12 VIII Malarstwo Ci Pai-szy (Chiny) (Klub MPiK).
- 21 VIII Wystawa pn. „Architektura indyjska w fotografii” (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego; współorg. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Indyjskiej).
- 8 IX Wystawa architektury pn. „Prace nagrodzone i wyróżnione na konkursach międzynarodowych w San Francisco i San Sebastian” (Klub MPiK; współorg. SARP).
- 16 IX Rysunki Andrzeja Nowackiego (Mały Salon Sztuki).
- 18 IX Wystawa fotografii pt. „Mexico-64” (Klub MPiK).
- 22 IX Malarstwo i rysunki Franciszka Michałka, malarstwo Jerzego Puciaty i Witolda Wasika (BWA).
- 25 IX Wystawa Ogólnopolskiej Subskrypcji Grafiki Artystycznej (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
- 3 X Prace plastyków amatorów z woj. zielonogórskiego (WDK; współorg. KPTK).

- 7 X Malarstwo Tadeusza Michaluka (Klub MPiK).
10 X Malarstwo Jerzego Puciaty (klub „Jupiter”; org. BWA).
14 X Wystawa plakatu japońskiego (BWA; współorg. komitety narodowe UNESCO Polski i Japonii).
14 X Malarstwo Maksymiliana Antoniego Piotrowskiego (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
15 X Malarstwo Antoniego Grabarza (foyer Filh. Pom.; org. BWA).
18 X Fotogramy Bernarda Woźniewskiego, karykatury Edmunda Hejdaka (Klub MPiK).
19 X Malarstwo Jerzego Gurdy (Mały Salon Sztuki).
6 XI Wystawa pn. „Sztandary PPR i PPS” (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
9 XI Karykatury Stojana Dukowa, Gienczo Simeonowa, Mitko Dikowa i Teodora Kuzmowa z Bułgarii (Klub MPiK).
10 XI Malarstwo, grafika i rzeźba plastyków Niemieckiej Republiki Demokratycznej (BWA).
16 XI Rysunki Bronisława Zygfryda Nowickiego (Mały Salon Sztuki).
17 XI Wystawa pn. „Od Kochanowskiego do Broniewskiego — książki cenne i piękne” (Miejska Biblioteka Publiczna).
19 XI Wystawa pn. „Dorobek scen bydgoskich ” (Teatr Polski).
23 XI Wystawa fotografiki pt. „Morze w obiektywie marynarza” (Klub MPiK).
29 XI Wystawa pn. „Architektura w Norwegii” (gmach WRN; org. SARP).
5 XII Malarstwo Ireny Kuźdowicz (foyer Filh. Pom.; org. BWA).
7 XII Rysunki Bronisława Zygfryda Nowickiego (Klub MPiK).
10 XII Wystawa biograficzna Leona Wyczółkowskiego (Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. L. Wyczółkowskiego).
10 XII XI Okręgowa wystawa fotografiki (BWA).
10 XII Czechosłowacki plakat filmowy (klub „Mozaika”).
14 XII Malarstwo Gerarda Szyszki (Mały Salon Sztuki).
20 XII Wystawa urbanistyczno-architektoniczna (BWA; org. SARP).
28 XII Malarstwo i grafika Jerzego Gnatowskiego, Bogdana Kraśniewskiego, Tadeusza Małachowskiego i Jana Szkaradka z pleneru w Janikowie (Klub MPiK; org. KPTK).

WYKAZ NIEKTÓRYCH SKRÓTÓW

BTF	Bydgoskie Towarzystwo Fotograficzne
BTN	Bydgoskie Towarzystwo Naukowe
BWA	Biuro Wystaw Artystycznych
DBD	Demokratische Bauernpartei Deutschlands (= Demokratyczna Partia Chłopska Niemiec)
FP	Filharmonia Pomorska
GKO	Garnizonowy Klub Oficera
Klub MPiK	Klub Międzynarodowej Prasy i Książki
KPTK	Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne
MPK	Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne
NOT	Naczelna Organizacja Techniczna
OKO	Okręgowy Klub Oficera
PLM	Państwowe Liceum Muzyczne
POW	Pomorski Okręg Wojskowy
PTE	Polskie Towarzystwo Ekonomiczne
PWN	Państwowe Wydawnictwo Naukowe
SARP	Stowarzyszenie Architektów Polskich
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (= Socjalistyczna Partia Jedności Niemiec)
SITR	Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Rolnictwa
SPAM	Stowarzyszenie Polskich Artystów Muzyków
TMB	Towarzystwo Muzyczne w Bydgoszczy
TMmB	Towarzystwo Miłośników miasta Bydgoszczy
TPPR	Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TPS	Towarzystwo Przyjaciół Sztuki
TWP	Towarzystwo Wiedzy Powszechnej
WDK	Wojewódzki Dom Kultury
WKPG	Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego
WSI	Wyższa Szkoła Inżynierska
ZLP	Związek Literatów Polskich
ZNTK	Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
ZPAP	Związek Polskich Artystów Plastyków

WYBORY DO MIEJSKIEJ RADY NARODOWEJ

W niedzielę, dnia 30 maja 1965 r., odbyły się w całym kraju wybory do sejmu i rad narodowych. Powszechny udział w wyborach wzięli również bydgoszczanie, głosując na kandydatów Frontu Jedności Narodu. Wyborcy bydgoscy powołali swoich przedstawicieli do sejmu i Wojewódzkiej Rady Narodowej, a także pełen skład nowej Miejskiej Rady Narodowej, która liczy 80 osób.

W wyniku wyborów do Miejskiej Rady Narodowej weszło 50 członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (62,5%), 11 członków Stronnictwa Demokratycznego (14%), 2 członków Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (2,5%) i 17 bezpartyjnych (21%). Wśród radnych jest 52 pracowników umysłowych (65%) i 28 pracowników fizycznych (35%). Pod względem wieku Miejska Rada Narodowa liczy 6 członków (7,5%) w latach młodzieńczych (do lat 25), 48 (60%) — w latach dojrzałych (25—45 lat) i 26 (32,5%) — w latach starszych. Jako najmłodsza w Radzie zasiada Regina Stankiewicz (19 lat), najstarszy — Wojciech Kozłowski (61 lat). Do składu Rady należy ogółem 18 kobiet (22,5%). Dokładniejsze dane liczbowe o składzie Rady zawiera zestawienie umieszczone niżej.

PODZIAŁ RADNYCH MRN
WEDŁUG WIEKU, PŁCI, PRZYNALEŻNOŚCI PARTYJNEJ I SPOŁECZNO-ZAWODOWEJ

Wiek	Płeć	Liczba radnych według przynależności partyjnej i społeczno-zawodowej										
		PZPR		SD		ZSL		bezpart.		razem		ogółem
		umysł.	fiz.	umysł.	fiz.	umysł.	fiz.	umysł.	fiz.	umysł.	fiz.	
do lat 25	m.	1	1							1	1	2
	k.		1					2	1	2	2	4
25—45 lat	m.	14	9	7		1		8	2	30	11	41
	k.	4	1						2	4	3	7
powyżej lat 45	m.	9	4	1	2		1		2	10	9	19
	k.	4	2	1						5	2	7
Razem		32	18	9	2	1	1	10	7	52	28	80
w tym: kobiet		8	4	1	—	—	—	2	3	11	7	18

SKŁAD MIEJSKIEJ RADY NARODOWEJ

po wyborach w dniu 30 maja 1965 r.

RADNI

Lp.	Imię i nazwisko	Data urodzenia	Zawód	Przynależność part.
1.	Stanisław Adamczak	9 IV 1932	lekarz	SD
2.	Zygmunt Adrian	29 IV 1939	mechanik radiowy	PZPR
3.	Zbigniew Arciszewski	14 III 1928	inżynier	bezp.
4.	Stanisław Bąk	10 I 1924	robotnik	PZPR
5.	Kazimierz Ciechanowski *	11 IV 1931	robotnik	PZPR
6.	Zbigniew Cieśliński	17 IV 1930	pracownik naukowy	ZSL
7.	Aleksander Czajkowski	15 II 1933	pracownik fizyczny	PZPR
8.	Stanisław Gałązka	10 VIII 1936	technik	bezp.
9.	Eugeniusz Gliwiński	7 V 1927	inżynier	SD
10.	Jadwiga Gorczyca	2 VI 1932	gospodyni domowa	PZPR
11.	Anna Grodzka **	5 VIII 1944	technik	bezp.
12.	Czesław Gruzewski	7 I 1927	robotnik	PZPR
13.	Donata Gumer	15 XII 1914	pracownica umysłowa	PZPR
14.	Irena Harmacińska	26 VI 1939	pracownica umysłowa	PZPR
15.	Sławomila Heller	29 XI 1920	lekarka	PZPR
16.	Czesława Jarocińska	6 VII 1921	pracownica umysłowa	PZPR
17.	Alfons Jażdżewski	13 XII 1917	pracownik umysłowy	PZPR
18.	Marian Joppek	18 I 1913	robotnik	bezp.
19.	Bronisław Kabat	3 IX 1918	rolnik	ZSL
20.	Tadeusz Karpiński	31 XII 1924	rzemieślnik	PZPR
21.	Maria Kicińska	21 XI 1916	pracownica fizyczna	PZPR
22.	Andrzej Kobyliński	30 XI 1939	robotnik	bezp.
23.	Salomea Kozłowska	25 V 1919	pracownica handlu	PZPR
24.	Bolesław Kozłowski	13 VIII 1918	dziennikarz	PZPR
25.	Wojciech Kozłowski	27 VI 1904	pracownik umysłowy	SD
26.	Rajmund Kuczma	31 VIII 1929	pracownik naukowy	bezp.
27.	Zygmunt Langner	6 IX 1916	drukarz	bezp.
28.	Jerzy Lesisz	22 V 1925	oficer WP	PZPR
29.	Józef Lewkowski	12 XI 1925	prac. umysł.	PZPR
30.	Ludwik Linda	28 III 1919	prac. umysł.	PZPR
31.	Lucjan Łosiński	4 VIII 1913	robotnik	PZPR
32.	Zenon Łosoś	12 V 1931	inżynier	PZPR
33.	Dorota Łukuć	30 IX 1924	robotnica	bezp.
34.	Zbigniew Machaczek	20 IX 1923	ekonomista	SD
35.	Rajmund Makowski	13 XII 1930	prac. umysł.	SD

* Odwołany dnia 9 maja 1968 r. Na jego miejsce wszedł równocześnie Jan Woźny, ur. 8 XII 1910 r., rencista (PZPR).

** Po wyjściu za mąż w czasie kadencji: Daroń.

Lp.	Imię i nazwisko	Data urodzenia	Zawód	Przynależność part.
36.	Kazimierz Maludziński	27 I 1919	prac. umysł.	PZPR
37.	Sebastian Małkowski	6 I 1924	prac. umysł.	PZPR
38.	Marek Markiewicz	16 VII 1941	technik	PZPR
39.	Czesław Matuszewicz	12 XI 1932	technik	PZPR
40.	Gertruda Matuszczak	21 I 1917	robotnica	PZPR
41.	Jadwiga Mazur	20 X 1909	nauczycielka	SD
42.	Tadeusz Misterski	28 VII 1931	prac. umysł.	PZPR
43.	Stefan Mizerczyk	22 XI 1923	nauczyciel	SD
44.	Bernard Mross	11 I 1934	biolog	SD
45.	Andrzej Nowaczyński	23 IV 1938	nauczyciel	bezp.
46.	Halina Nowicka	25 V 1928	prac. umysł.	PZPR
47.	Jerzy Orobiej	21 I 1934	inżynier	PZPR
48.	Zofia Pietrzak	16 V 1918	nauczycielka	PZPR
49.	Bernard Piotrowski	19 VI 1935	robotnik	PZPR
50.	Wojciech Plata	5 XII 1932	technik	PZPR
51.	Mieczysław Przybylski	15 I 1929	prac. umysł.	PZPR
52.	Kazimierz Purzycki	18 VII 1911	nauczyciel	PZPR
53.	Jolanta Radzikowska	17 I 1941	technik analityk	bezp.
54.	Edward Rajpold	4 VI 1924	robotnik	bezp.
55.	Władysław Rogowski	29 VII 1914	robotnik	PZPR
56.	Florian Rosenthal	14 VI 1922	prac. umysł.	SD
57.	Józef Rudzik	26 I 1924	robotnik	PZPR
58.	Józef Rzepka	9 II 1910	oficer WP	PZPR
59.	Stanisław Sadowski	14 V 1930	technik	PZPR
60.	Edmund Sitek	30 VIII 1924	ekonomista	PZPR
61.	Zygfryd Sitkowski	8 VI 1942	robotnik	PZPR
62.	Mieczysław Sompoliński ***	14 XI 1913	rencista	PZPR
63.	Henryk Stahnke	8 I 1929	robotnik	bezp.
64.	Regina Stankiewicz	5 IV 1946	prac. handlu	PZPR
65.	Leokadia Syrek	4 IV 1908	nauczycielka	PZPR
66.	Marian Szabela	18 II 1929	prawnik	PZPR
67.	Benigna Szafraniec	12 IV 1923	robotnica	bezp.
68.	Gerard Szyszko	27 X 1933	projektant wnętrz	bezp.
69.	Józefa Tobolska	17 VIII 1941	robotnica	bezp.
70.	Stefan Tomaszewski	27 VII 1926	oficer WP	PZPR
71.	Eugeniusz Tułodziecki	11 VI 1939	labor. chem.	bezp.
72.	Henryk Tuszyński	27 IX 1930	maszynista	PZPR
73.	Witold Twardowski	17 XII 1909	prac. umysł.	PZPR
74.	Henryk Urbanowicz	21 I 1920	robotnik	PZPR
75.	Czesław Właduko	13 X 1920	inżynier	bezp.
76.	Alfons Wojtczak	21 VII 1914	prac. umysł.	PZPR
77.	Sylwester Woziniński	16 XII 1910	prac. umysł.	PZPR
78.	Adam Zalewski	7 VIII 1924	nauczyciel	PZPR
79.	Florian Zastempowski	22 XI 1912	rzemieślnik	SD
80.	Kazimierz Zieliński	17 II 1917	rzemieślnik	SD

*** Odwołany dnia 30 maja 1966 r. Na jego miejsce wszedł równocześnie Edward Szpotański, ur. 9 VII 1938 r., art. baletu (PZPR).

PREZYDIUM

wybrane na sesji Miejskiej Rady Narodowej w dniu 11 czerwca 1965 r.

Przewodniczący

Kazimierz Maludziński
prac. umysł. (PZPR)
ur. 27 I 1919

Zastępcy przewodniczącego

Tadeusz Girzejowski
ekonomista (PZPR)
ur. 8 IV 1928

Członek

Bernard Mross *
biolog (SD)
ur. 11 I 1934

Sekretarz

Sylwester Wozniński **
prac. umysł. (PZPR)
ur. 16 XII 1910

Członek

Eugeniusz Gliwiński
inżynier (SD)
ur. 7 V 1927

Alfons Jażdżewski ***
prac. umysł. (PZPR)
ur. 13 XII 1917

Ludwik Linda
prawnik (PZPR)
ur. 28 III 1919

Wybrani w ciągu kadencji jako zastępcy przewodniczącego

Stanisław Jarocki
nauczyciel (SD)
ur. 8 IX 1930

Jerzy Zimmer
prawnik (PZPR)
ur. 16 IX 1928

- * Odwołany dnia 28 II 1969 r. Obowiązki jego przejął równocześnie Stanisław Jarocki.
- ** Z dniem 29 września 1966 r. przeniesiony na stanowisko sekretarza. Na opróżnione stanowisko zastępcy przewodniczącego powołany został dnia 15 X 1966 r. Jerzy Zimmer.
- *** Odwołany dnia 29 IX 1966 r.

KOMISJE

powołane na sesji Miejskiej Rady Narodowej w dniu 11 czerwca 1965 r.
(w lewej kolumnie: radni, w prawej: członkowie spoza Rady)

1. KOMISJA BUDŻETU I PLANU GOSPODARCZEGO

Stanisław Bąk	Ryszard Cieściński
Ludwik Linda (przewodn.)	Antoni Domański
Jerzy Orobiej	Edmund Gierlicz
Florian Rosenthal	Ryszard Jurkowski
Edmund Sitek*	Edmund Padzikowski (sekr.)
Eugeniusz Tułodziecki	Wojciech Pawlak
Adam Zalewski	Zdzisław Pawłowski*
Kazimierz Zieliński	Zbigniew Śmielecki (zast. przew.)

* Odwołani dnia 24 IX 1965 r.

2. KOMISJA OŚWIATY

Zygmunt Adrian	Genowefa Bosiacka
Anna Grodzka (-Daroń)	Janusz Budzyński
Zygmunt Langner*	Czesława Kazińska
Jadwiga Mazur	Kazimiera Markowska*
Stefan Mizeraczyk (zast. przew.)	Bolesław Pokora
Andrzej Nowaczyński	Maria Studzienicka
Kazimierz Purzycki (przewodn.)	Tadeusz Zduniak
Leokadia Syrek (sekr.)	
Stefan Tomaszewski	

* Odwołani dnia 24 IX 1965 r. Na ich miejsce równocześnie powołani zostali spoza Rady: Zofia Braciszewska i Zdzisław Pawłowski.

3. KOMISJA KULTURY

Zbigniew Cieśliński	Janusz Borowski
Irena Harmacińska (sekr.)	Henryk Czabański
Rajmund Kuczma (zast. przew.)	Jan Królik**
Dorota Łukuć	Kazimierz Ludwicki
Zofia Pietrzak (przewodn.)	Stanisław Meller
Józef Rzepka	Teresa Repińska
Gerard Szyszko	Krystyna Sienkiewicz
Józefa Tobolska*	Edward Szpotański***

* Odwołana dnia 30 V 1966 r. Na jej miejsce równocześnie powołana została spoza Rady: Krystyna Lisiecka.

** Zmarł dnia 11 IX 1967 r. Na jego miejsce dnia 9 V 1968 r. powołany został Józef Rezler.

*** Radny od dnia 30 V 1966 r.

4. KOMISJA PRZEMYSŁU DROBNEGO I RZEMIOSŁA

Aleksander Czajkowski	Józef Foręc
Czesław Gruzewski	Henryk Gierej
Tadeusz Karpiński	Kazimierz Jankowiak
Wojciech Kozłowski (przewodn.)	Czesław Klawiter
Zenon Łosoś (sekr.)	Bronisław Kukliński
Edward Rajpold	Eugeniusz Kryger
Witold Twardowski (zast. przew.)	Wacław Nowakowski
Florian Zastempowski	Stefania Suchocka*

* Odwołana dnia 24 IX 1965 r. Na jej miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Alfons Słomian.

5. KOMISJA OCHRONY, PORZĄDKU I BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO

Andrzej Kobyliński	Wiktor Bleja (zast. przew.)
Bolesław Kozłowski (przewodn.)	Andrzej Hermanowski**
Jerzy Lesisz	Ignacy Iwańcz
Marek Markiewicz	Cecylia Mueller (sekr.)
Henryk Stahnke	Stefan Orpikowski**
Marian Szabela*	Czesław Orzeł*
Henryk Tuszyński	Stanisław Pasternacki
Henryk Urbanowicz	Antoni Paszkowski

* Odwołani dnia 22 XII 1966 r. Na ich miejsce równocześnie powołani zostali: radny Alfons Jażdżewski i spoza Rady – Artur Kujawa.

** Odwołani dnia 9 V 1968 r. Na ich miejsce równocześnie powołani zostali: Zbigniew Bigoński i Kazimierz Pliszka.

6. KOMISJA ZDROWIA, ZATRUDNIENIA I POMOCY SPOŁECZNEJ

Stanisław Adamczak (zast. przew.)	Zofia Braciszewska*
Sławomila Heller (sekr.)	Edmund Grześniński
Salomea Kozłowska	Jan Kowański
Sebastian Małkowski	Barbara Pisanko
Gertruda Matuszczak*	Ryszard Siemiątkowski
Jolanta Radzikowska	Tadeusz Świątkowski
Mieczysław Sompoliński**	Marian Wittstock
Alfons Wojtczak (przewodn.)	Czesław Wojcieszynski

* Odwołane dnia 24 IX 1965 r. Na ich miejsce równocześnie powołane zostały: radna Halina Nowicka i spoza Rady – Kazimiera Markowska.

** Odwołany dnia 30 V 1966 r. Na jego miejsce równocześnie powołana została radna Józefa Tobolska.

7. KOMISJA ZAOPATRZENIA LUDNOŚCI

Jadwiga Gorczyca (sekr.)	Henryk Borys
Donata Gumer	Stefan Dąbrowski (zast. przew.)
Bronisław Kabat	Ewa Delatowska
Maria Kicińska	Stanisław Jeleński*
Tadeusz Misternski	Bernard Kaczmarek
Mieczysław Przybylski	Jan Woźny**
Władysław Rogowski (przewodn.)	Henryk Wrzos***
Regina Stankiewicz	Tadeusz Ziemkiewicz

* Odwołany dnia 22 XII 1966 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Piotr Szafranski.

** Odwołany dnia 9 V 1968 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Eugeniusz Leszczyński.

*** Odwołany dnia 26 XI 1965 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Beniamin Kowalski.

8. KOMISJA GOSPODARKI KOMUNALNEJ I MIESZKANIOWEJ

Marian Joppek	Adam Chrupek****
Łucjan Łosiński	Franciszek Gawroński
Czesław Matuszewicz*	Zdzisław Gliwiński
Halina Nowicka**	Stefan Grabowicz
Bernard Piotrowski (zast. przew.)	Aleksy Kiesiecki
Wojciech Plata	Feliks Łukasik
Józef Rudnik	Dionizy Mirgos
Stanisław Sadowski	Tadeusz Otlewski
Regina Szafranec (sekr.)	Andrzej Woźniak
Eugeniusz Tułodziecki**	Stefan Zaborocki
Czesław Właduko***	Wiesław Żychowicz

* Przewodniczący od 23 VI 1967 r.

** Odwołani dnia 24 IX 1965 r. Na ich miejsce powołani zostali radni: Zygmunt Langner i Gertruda Matuszczak.

*** Przewodniczący od 11 VI 1965 r. do 23 VI 1967 r.

**** Odwołany dnia 26 XI 1965 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Konrad Sobański.

9. KOMISJA BUDOWNICTWA

Zbigniew Arciszewski (zast. przew.)	Tadeusz Apanowicz
Kazimierz Ciechanowski*	Franciszek Bączyk
Stanisław Gałązka	Gustaw Chomicz
Czesława Jarocińska	Dorota Cieślak
Zbigniew Machaczek**	Roman Miller****
Rajmund Makowski	Ludomir Moszyński
Edmund Sitek***	Sabina Pawlak***
Zygfryd Sitkowski (sekr.)	Józef Szala

* Odwołany dnia 9 V 1968 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został radny Jan Woźny.

** Przewodniczący od 11 VI 1965 r. do 25 II 1966 r.

*** Dodatkowo powołani do Komisji dnia 24 IX 1965 r., a Edmund Sitek – dnia 25 II 1966 r. na jej przewodniczącego.

**** Odwołany dnia 26 XI 1965 r. Na jego miejsce równocześnie powołany został spoza Rady: Jurek Włodarczyk.

10. KOMISJA MANDATOWA

Zbigniew Cieśliński
Eugeniusz Gliwiński (zast. przew.)
Jerzy Lesisz
Józef Lewkowski
Florian Rosenthal
Marian Szabela (przewodn.)
Józefa Tobolska (sekr.)

WAŻNIEJSZE UCHWAŁY MIEJSKIEJ RADY NARODOWEJ

Uchwała Nr 6
z dnia 27 stycznia 1964 r.

w sprawie zaopiniowania planu ogólnego m. Bydgoszczy, perspektywicznego do roku 1980 i etapowego do 1970 r.

Działając na podstawie art. 19, ust. 1, ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz. U. Nr 29/63 poz. 172), Miejska Rada Narodowa w Bydgoszczy po zapoznaniu się z częścią opisową problematyki planu ogólnego m. Bydgoszczy, zawierającą historię prac nad planem, kierunki rozwoju przestrzennego miasta, układ funkcjonalno-przestrzenny miasta na wszystkich odcinkach działalności organizmu miejskiego oraz nad założeniami etapowego przekształcenia struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta do roku 1970, jak również po zapoznaniu się z częścią graficzną planu ogólnego i etapowego, a także po wysłuchaniu opinii swych resortowych komisji w tej sprawie oraz wypowiedzi w dyskusji na Sesji i po stwierdzeniu, że przyjęte w planie ogólnym, perspektywicznym i etapowym, kierunki rozwoju przestrzennego miasta i układ funkcjonalno-przestrzenny miasta są słuszne,

uchwała:

- 1) zaopiniować pozytywnie opracowany przez Miejską Pracownię Urbanistyczną plan ogólny m. Bydgoszczy i plan etapowy do 1970 r.,
- 2) zobowiązać Prezydium Miejskiej Rady Narodowej do wystąpienia w terminie do dnia 29 II 1964 r. do władz nadrzędnych o zatwierdzenie planu ogólnego m. Bydgoszczy i planu etapowego do 1970 r.,
- 3) zobowiązać Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i kierownictwa resortowych wydziałów do:
  - a) ścisłego przestrzegania zasad planu w działalności gospodarczej miasta, a szczególnie w działalności inwestycyjnej, realizowanej przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i podległe przedsiębiorstwa,
  - b) występowania do właściwych władz i instytucji o wyjednanie odpowiednich środków potrzebnych na realizację zamierzeń wynikających z planu ogólnego i etapowego,
- 4) zobowiązać resortowe Komisje MRN do kontroli realizacji niniejszej uchwały.
- 5) za wykonanie niniejszej uchwały uczynić odpowiedzialnym Prezydium Miejskiej Rady Narodowej.

Termin wykonania uchwały: 30 VI 1964 r.

Przewodniczący Prezydium
Miejskiej Rady Narodowej:

(-) Kazimierz Maludziński

Przewodniczący obrad:
(-) Fryderyk Lenartowicz

Uchwała Nr 21/64
z dnia 23 października 1964 r.

w sprawie problemów i kierunków rozwoju oraz usprawnienia komunikacji miejskiej

Działając na podstawie art. 19, ust. 1, ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz. U. Nr 29/63, poz. 172) Miejska Rada Narodowa po zapoznaniu się z materiałem przedstawionym przez Prezydium MRN i wysłuchaniu głosów w dyskusji na Sesji, stwierdza, że w dziedzinie komunikacji miejskiej istnieje wiele zaległości i pilnych potrzeb. Szczególnie jaskrawo potrzeby te występują w zakresie modernizacji i budowy ulic i mostów.

Do pozytywnych osiągnięć zaliczyć należy wybudowanie w ostatnich latach nowej zajezdni tramwajowej, budowę nowej zajezdni autobusowej, która ma być oddana do użytku w roku 1965, prace nad modernizacją warsztatów tramwajowych przy ul. Zygmunta Augusta 2, utworzenie przez Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne własnej przyzakładowej szkoły zawodowej dla zabezpieczenia kadry pracowniczej oraz szereg innych posunięć organizacyjnych i technicznych, które w dużym stopniu przyczyniają się do usprawnienia działalności MPK.

Wybudowanie szeregu nowych mostów, zmodernizowanie wielu ulic, wykonanie sygnalizacji świetlnej na ważniejszych skrzyżowaniach ulic, szereg wartościowych czynów społecznych, w wyniku których powstało kilka nowoczesnych ulic, nie mówiąc już o postępującym unowocześnieniu oświetlenia ulicznego — to efekty ostatnich kilku lat.

Mimo zaistniałej poprawy, jest jeszcze wiele niedociągnięć w zakresie świadczenia usług przewozowych. Potrzebne więc jest skoncentrowanie uwagi na następujących zagadnieniach, których realizacja pozwoli istniejący stan poprawić poprzez:

- 1) intensywniejszą budowę nowych i dalszą modernizację istniejących ulic i mostów,
- 2) zwiększenie w następnych latach nakładów na inwestycje ulic, mostów i oświetlenia ulicznego,
- 3) zwiększenie nakładów na kapitalne remonty ulic, mostów, sieci torowej i taboru komunikacyjnego,
- 4) zorganizowanie przy Miejskim Zarządzie Ulic i Mostów ruchomego laboratorium do badania kruszywa i nawierzchni asfaltowej,
- 5) poczynienie dalszych starań o rozładowanie tzw. szczytów przewozowych drogą zmiany pracy w niektórych zakładach w terminie do 31 XII 1964 r. i wprowadzenie zmiany godzin rozpoczynania pracy przez te zakłady — w terminie do 31 III 1965 r.,
- 6) poczynienie starań o przydział pojemniejszych autobusów i tramwajów, co umożliwi zwiększenie zdolności przewozowej MPK,
- 7) zaostrzenie kontroli działalności pracowników służby ruchu Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego oraz kierowców i właścicieli wszelkich pojazdów kursujących po ulicach miasta.

W związku z powyższym Miejska Rada Narodowa

uchwała:

przyjąć do wiadomości materiał obrazujący problemy i kierunki rozwoju oraz usprawnienia komunikacji miejskiej, przedłożony przez Prezydium MRN.

W celu usprawnienia tej dziedziny gospodarki miejskiej oraz celem zabezpieczenia na przyszłość prawidłowego świadczenia usług przewozowych przez miejską komunikacją masową na terenie miasta, zobowiązać Prezydium MRN do:

- 1) zwiększenia starań zmierzających do jak najszybszego oddania do użytku budowanej zajezdni autobusowej, co umożliwi likwidację zatłoczonej zajezdni przy ul. Jagiellońskiej 36,
- 2) spowodowania przyspieszenia budowy kanalizacji w ulicy Toruńskiej, celem likwidacji koniecznych objazdów ulicami bocznymi,
- 3) dopilnowania ujęcia sprawy budowy mostów w ul. Szerokiej i na Jachcicach przy Papierni oraz wiaduktów: drogowego w ul. Toruńskiej i kolejowego na trasie ul. Artyleryjska — Lud-

wikowo w planach następnej pięcioletki, co umożliwi odciążenie ruchu kołowego w śródmieściu,

- 4) dalszego, usilnego starania się o zapewnienie limitów inwestycyjnych na:
  - a) budowę nowych ulic: Szerokiej, Stepowej, Władysława IV, Koszarowej, Stawowej i Wąwozowej,
  - b) przebudowę ulic: Jagiellońskiej, Fordońskiej, Szubińskiej i Kruszwickiej oraz węzła komunikacyjnego przy ul. Grunwaldzkiej,
  - c) przebudowę i przedłużenie linii tramwajowej nr 3 do dzielnicy Bydgoszcz-Wschód,
  - d) przebudowę linii tramwajowej nr 10 do osiedla Leśnego,
  - e) budowę linii tramwajowej do osiedla Błonie,
  - f) przebudowę węzła tramwajowego przy Dworcu Głównym,
  - g) budowę warsztatów tramwajowych przy ul. Toruńskiej, sieci zasilającej i powrotnej oraz podstawacji trakcyjnych dla MPK, jak również na budowę bazy — zaplecza dla Miejskiego Zarządu Ulic i Mostów przy ul. Glinki,

(Limit inwestycyjny na powyższe cele kształtuje się w następnej pięcioletce w granicach 381,5 mln zł.

Ponadto Prezydium MRN winno dołożyć starań zmierzających do zabezpieczenia w planie gospodarczym na lata 1936—1970 12 mln zł na oświetlenie ulic przelotowych i peryferyjnych.)

- 5) zorganizowania komórki inżynierii miejskiej przy Wydziale Budownictwa, Urbanistyki i Architektury,
- 6) wystąpienia w oparciu o obowiązujące w tej mierze przepisy prawne do dyrekcji zakładów pracy w terminie do dnia 31 XII 1964 r. w sprawie partycypowania w kosztach budowy i rozbudowy urządzeń komunalnych, z których usług korzystają te zakłady,
- 7) przeprowadzenia rozmów w Ministerstwie Komunikacji celem wyegzekwowania zobowiązań podjętych w roku 1963 na szczelbu WKPG w sprawie budowy wiaduktów i przystanków kolejowych; termin sfinalizowania rozmów: 31 XII 1964 r.,
- 8) zobowiązania MZUiM, aby zgodnie z obowiązującymi przepisami ujął w pierwszej kolejności do naprawy lub przebudowy te ulice, z których korzystają środki komunikacji masowej,
- 9) przeprowadzenia rozmów na szczelbu centralnym, dotyczących wszystkich zagadnień związanych z problemem komunikacyjnym miasta — w terminie do 31 XII 1964 r.,
- 10) opracowania etapowego planu realizacji zamierzeń inwestycyjnych — w terminie do 31 XII 1964 r.,
- 11) wystąpienia do władz wojewódzkich o zapewnienie Miejskiemu Przedsiębiorstwu Komunikacyjnemu i Miejskiemu Zarządowi Ulic i Mostów nakładów na kapitalne remonty ulic, mostów, wiaduktów, sprzętu, urządzeń i taboru komunikacyjnego w wysokościach gwarantujących wykonanie podstawowych zadań; zabezpieczenie limitów na kapitalne remonty MPK i w Zarządzie Ulic i Mostów winno się równać odpisom amortyzacyjnym tak, aby nie dopuścić do dekapitalizacji sprzętu i urządzeń,
- 12) zwrócenia uwagi na sposób wykonania zadań przez pracowników służby ruchu, ich zachowanie się i wygląd zewnętrzny, czynić usilne starania o zabezpieczenie MPK odpowiednich środków transportowych do przewozu elementów ciężkich (dźwig, wywrotki i cysterna),
- 13) spowodowania systematycznego szkolenia załóg Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego i Miejskiego Zarządu Ulic i Mostów oraz zwrócenia baczniejszej uwagi na rozwijanie postępu technicznego w wyżej wymienionych jednostkach,
- 14) zwrócenia uwagi kierownictwu Miejskiego Zarządu Ulic i Mostów na potrzebę zapewnienia pracownikom dalszej poprawy warunków bezpieczeństwa i higieny pracy, warunków bytowych, socjalnych i kulturalnych,

15) zobowiązać Wydział Komunikacji do bieżącej analizy sytuacji komunikacyjnej w mieście i sygnalizowania Prezydium MRN o zwiększających się trudnościach, celem bieżącego ich usunięcia w ścisłym współdziałaniu z Komendą Ruchu Drogowego Milicji Obywatelskiej, Komisję Gospodarki Komunalnej i Komunikacji MRN zobowiązuje się do bieżącej kontroli realizacji postanowień niniejszej uchwały.

Termin wykonania uchwały: 31 XII 1970 r., z wyjątkiem pkt. 6, 7, 9 i 10, których termin realizacji ustala się na 31 XII 1964 r.

Przewodniczący Prezydium MRN:

(-) Kazimierz Maludziński

Przewodniczący obrad:

(-) Wojciech Kozłowski

Uchwała Nr III/15/65
z dnia 26 listopada 1965 r.

w sprawie wprowadzenia norm zaludnienia mieszkań na terenie miasta Bydgoszczy w latach 1966—1970

Miejska Rada Narodowa w Bydgoszczy, działając na podstawie art. 19, ust. 1 i 2, ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz. U. Nr 29/63, poz. 172) oraz art. 37 i 39 ustawy z dnia 30 stycznia 1959 r. — prawa lokalowego (Dz. U. Nr 47/62, poz. 227) i § 1, ust. 1 i 2, Zarządzenia Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 29 maja 1965 r. w sprawie norm zaludnienia mieszkań w okresie 1966—1970 (MP Nr 27, poz. 145)

uchwała:

1. wprowadzić normy zaludnienia mieszkań w latach 1966—1970 na terenie miasta Bydgoszczy w wysokości 5—7 m² powierzchni mieszkalnej na każdą uprawnioną osobę,
2. zachować poprzednio obowiązujące normy zaludnienia w stosunku do osób, które otrzymały przydział mieszkania w oparciu o te normy przed wejściem w życie uchwały Nr 17/61 MRN z 14 VIII 1961 r.

Uchwała wchodzi w życie z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1966 r.

Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy oraz w miejscowej prasie.

Przewodniczący Prezydium MRN:

(-) Kazimierz Maludziński

Przewodniczący obrad:

(-) Stefan Mizeraczyk

NOWE ULICE W BYDGOSZCZY nazwane w latach 1964—1965

Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z dnia 22 maja 1964 r. (nr 11/64) nazwy otrzymały następujące ulice:

w obrębie Bartodziei Wielkich

Lęborska
Redłowska

w obrębie Bielałek

Kozacka
Piotra Ściegiennego

w obrębie Błonia

Władysława Broniewskiego
Pawła Findera
Janusza Korczaka
Ludwika Waryńskiego

w obrębie Czyżkówka

Czarnowska
Lubawska
Wągrowiecka

w obrębie Glinek

Gąsawska
Kętrzyńska

w obrębie Kapuścisk Dolnych

Płońska

w obrębie Kapuścisk Wielkich

Radosna

w obrębie Opławca

Zdrojowa

w obrębie Miedzynia

Orzechowa
Pasiczna
Tarnowska
Wiklinowa
Wiosenna
Woskowa
Żytnia

w obrębie Rupienicy

Balkańska

w obrębie Skrzetuska

Curie-Skłodowskiej (przedłużenie tej ulicy na odcinku od ul. Szerokiej do ul. Gajowej).

W r. 1965 na podstawie uchwały Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z dnia 20 marca tegoż roku (nr 7/65) zostały nazwane dwie nowe ulice w obrębie Błonia i to:

Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego
Gustawa Morcinka.

NAGRODY MIASTA BYDGOSZCZY za lata 1956—1960

Wzorem niektórych innych miast (m.in. Poznania) Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy postanowiło przyznać nagrody miasta Bydgoszczy za działalność artystyczną, literacką i naukową — po raz pierwszy za rok 1956. Nagrody te wręczane były następnie na akademiach z okazji kolejnych rocznic wyzwolenia miasta spod okupacji hitlerowskiej. Uroczystego wręczenia pierwszych nagród dokonał przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Kazimierz Maludziński, na akademii w dniu 24 stycznia 1957 r. w Państwowym Teatrze Ziemi Pomorskiej.

Lauretami nagród miasta Bydgoszczy zostali:

za rok 1956

(na podstawie uchwały Prezydium MRN w Bydgoszczy
nr 80/297a/56 z dnia 22 grudnia 1956 r.)

- prof. dr Tadeusz Perkitny — za całokształt działalności naukowej, szczególnie w dziedzinie technologii drewna — za opracowanie metody klejenia i jednoczesnego impregnowania wielkowymiarowych elementów drewnianych „imperkol” (nagroda 4000 zł),
Marian Turwid — za całokształt działalności kulturalnej i artystycznej, a zwłaszcza za prace związane tematycznie z Bydgoszczą (nagroda 4000 zł),
Adam Grzymała-Siedlecki — za całokształt twórczej pracy literackiej, w szczególności — jako dramaturg — za powiązanie z teatrem bydgoskim (nagroda 4000 zł);

za rok 1957

(na podstawie uchwały Prezydium MRN w Bydgoszczy
nr 65/163/57 z dnia 24 grudnia 1957 r.)

- Natalia Morozowiczowa — za całokształt artystycznej pracy aktorskiej na scenie bydgoskiej (nagroda 5000 zł),
Tadeusz Mokrzycki — za działalność artystyczno-plastyczną, ze szczególnym podkreśleniem prac opartych na motywach bydgoskich (nagroda 5000 zł),
Piotr Wiszniewski — za działalność fotograficzną i pracę społeczną w dziedzinie kultury (nagroda 5000 zł);

za rok 1958

(na podstawie uchwały Prezydium MRN w Bydgoszczy
nr 52/140/58 z dnia 22 grudnia 1958 r.)

- Felicja Krysiewiczowa — za upowszechnienie muzyki na terenie m. Bydgoszczy (nagroda 5000 zł),
- Jan Kiepuszewski — za działalność fotograficzną, zwłaszcza za prace tematycznie związane z Bydgoszczą (nagroda 5000 zł),
- Franciszek Gajewski — za całokształt twórczości plastycznej, ze szczególnym podkreśleniem prac opartych na motywach bydgoskich (nagroda 5000 zł),
- Kazimierz Borucki — za całokształt pracy kulturalnej na terenie miasta Bydgoszczy, ze szczególnym podkreśleniem zasług w zakresie muzealnictwa (nagroda 5000 zł),
- Bogusław Sujkowski — za całokształt pracy literackiej, ze szczególnym podkreśleniem zasług w zakresie twórczości powieściowej o tematyce historycznej (nagroda 5000 zł),
- inż. Jerzy Taran (nagroda 5000 zł) oraz kierowana przez niego brygada: inż. Henryk Olesz-szycki, Jan Malinowski, Bernard Kozłowski, Czesław Bakalarczyk, Klemens Pol-cyn i Benedykt Oczko (nagrody po 2500 zł) — za opracowanie metody otrzymywania żeliwa sferoidalnego i wprowadzenie jej do produkcji w Pomorskich Zakładach Budowy Maszyn;

za rok 1959

(na podstawie uchwały Prezydium MRN w Bydgoszczy
nr 52/156/59 z dnia 28 grudnia 1959 r.)

- Franciszek Zieliński — za upowszechnienie pieśni w zespołach chóralnych i podniesienie poziomu artystycznego bydgoskich chórów (nagroda 5000 zł),
- Hieronim Konieczka — za całokształt pracy aktorskiej oraz zasługi położone przy tworzeniu i w pracy Sceny Studyjnej (nagroda 5000 zł),
- Jan Piechocki — za działalność publicystyczną dotyczącą spraw kulturalnych miasta Byd-goszczy (nagroda 5000 zł),
- Alfred Kowalkowski — za całokształt pracy literackiej, tłumaczenia literatury obcej i współ-pracę literacką z teatrem — (nagroda 5000 zł),
- Jerzy Kamiński — za opowiadania literackie i słuchowiska radiowe oraz zbiór opowiadań pt. *Czy księżyc się boi?*, wydany w r. 1958 (nagroda młodych twórców — 5000 zł),
- Sylwester Chybowski — za opracowanie nowych sposobów ekstrakcji aniliny i metody pro-dukcji siarczanu hydrazyny oraz cellogenu AIBN (nagroda 5000 zł);

za rok 1960

(na podstawie uchwały Prezydium MRN w Bydgoszczy
nr 2/1/61 z dnia 16 stycznia 1961 r.)

Klara Sarnowska — za całokształt pracy bibliotekarskiej, szczególnie za opracowanie „Bydgoszianów” (nagroda 5000 zł),

Antoni Rybka — za upowszechnienie pieśni w zespołach chóralnych i szczególne zasługi w podnoszeniu poziomu artystycznego chóru „Arion” i Teatru Muzycznego (nagroda 5000 zł),

Antoni Muszyński — za dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie scenografii i wieloletnią działalność artystyczną na terenie miasta (nagroda 5000 zł),

brygada inżynierjno-techniczna, w której skład wchodzi: mgr inż. Klemens Wolski, inż. Jan Duszka, Bronisław Zakierski i Kazimierz Kaczała — za wprowadzenie metody hartowania pilników prądami wysokiej częstotliwości ze specjalnym podajnikiem wirowym (nagroda zespołowa 12000 zł, po 3000 zł dla każdego członka zespołu).

W następnych latach instytucja nagród miasta Bydgoszczy nie została utrzymana.

BYDGOSZCZ — ZASŁUŻONYM OBYWATELOM

Na 15-lecie wyzwolenia Bydgoszczy spod okupacji hitlerowskiej i w celu uznania wybitnych osiągnięć w pracy zawodowej i społecznej na rzecz miasta Prezydium Miejskiej Rady Narodowej ustanowiło odznakę honorową „Bydgoszcz — Zasłużonemu Obywatelowi”.

Odznakę przyznawana jest przez Prezydium MRN na podstawie regulaminu zatwierdzonego na posiedzeniu w dniu 8 czerwca 1959 r. i uzupełnionego później — uchwałą nr 46/136/63 z dnia 11 listopada 1963 r. — o opis odznaki i sposób jej noszenia.

Odznakę zaprojektował Bronisław Zygfryd Nowicki, wykonała ją zaś z blachy mosiężnej i posrebrzyła Spółdzielnia „Rytosztuka” w Poznaniu¹. Odznaka jest lekko wypukła. Na odwrociu, we wgłębieniu, ma wryty numer ewidencyjny.

Pierwsze odznaki „Bydgoszcz — Zasłużonemu Obywatelowi” przyznano 86 osobom. Dekoracji dokonał przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy, Kazimierz Maludziński, dnia 23 stycznia 1960 r. w Ratuszu. W imieniu odznaczonych w czasie uroczystości zabrali głos dziękując za wyróżnienie: gen. Zygmunt Huszcza, mgr Tadeusz Esman i dyr. Kazimierz Purzycki. W uroczystości wzięli udział również oficerowie: Leonard Hreczyński i Henryk Kawala — jako przedstawiciele ówczesnego Ósmego Bydgoskiego Pułku Piechoty, który w r. 1945 uczestniczył w walkach o wyzwolenie Bydgoszczy spod okupacji hitlerowskiej.

A oto tekst regulaminu przyznawania odznaki i wykaz odznaczonych w latach 1960 — 1965.

---

¹ Pierwszą partię 500 sztuk wykonała poznańska „Rytosztuka”, dalszą — Spółdzielnia Pracy Zegarmistrzów, Złotników i Grawerów w Bydgoszczy we współpracy z Zakładami Wyrobów Elektrotechnicznych „Eltra”, które wybijały odznaki z blachy mosiężnej.

Regulamin¹
przyznawania odznaki honorowej
„Bydgoszcz Zasłużonemu Obywatelowi”

§ 1.

Odznaka honorowa „Bydgoszcz Zasłużonemu Obywatelowi”, zwana w dalszym ciągu „odznaką”, jest zazwyczajnym wyróżnieniem społecznym, nadawanym przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy osobom, które przyczyniły się w wybitnym stopniu do rozwoju miasta.

§ 2.

Odznaka przedstawia wizerunek herbu m. Bydgoszczy. Nad herbem znajduje się wyraz „Bydgoszcz”, a wyrazy „Zasłużonemu Obywatelowi” otaczają okrągłą tarczę o średnicy 28 mm, w którą wkomponowany jest herb miasta.

Odznaka noszona jest na prawej stronie piersi.

Odznaki są bieżąco numerowane i ewidencjonowane.

§ 3.

Numer ewidencyjny odznaki zamieszcza się w legitymacji stwierdzającej nadanie odznaki i uprawniającej do jej noszenia.

§ 4.

Odznakę honorową miasta Bydgoszczy nadaje Prezydium Miejskiej Rady Narodowej na wniosek wydziałów Prezydium względnie instytucji społecznych.

§ 5.

Ustala się następujący tryb postępowania przy nadawaniu odznaki:

Wydziały Prezydium Miejskiej Rady Narodowej względnie instytucje społeczne, stwierdziwszy w oparciu o uzyskaną opinię, że dana osoba działająca na terenie miasta Bydgoszczy spełniła warunki wymagane do uzyskania odznaki i zasługuje na wyróżnienie, przedkładają Prezydium MRN wnioski o nadanie odznaki.

Odznakę może uzyskać obywatel, który na terenie miasta Bydgoszczy

- a) wykazał się ciągłością pracy nad budową i rozbudową miasta Bydgoszczy.
- b) wyróżnił się ofiarną pracą zawodową i społeczną lub posiada wybitne osiągnięcia na polu naukowym, kulturalno-oświatowym, sportowym itp.
- c) jest zdyscyplinowanym pracownikiem i wykazuje wysoki poziom moralny.

§ 7.

Wręczenie odznaki odbywa się w sposób uroczysty.

Wręczenia odznaki dokonuje przewodniczący Prezydium MRN lub wyznaczony przez niego zastępca przewodniczącego Prezydium.

---

¹ Wersja zatwierdzona uchwałą Prezydium Miejskiej Rady Narodowej nr 46/136/63 z dnia 11 XI 1963 r. Pierwotna wersja zatwierdzona na posiedzeniu Prezydium MRN dnia 8 czerwca 1959 r. miała w § 2 tylko jedno zdanie: „Odznaki są bieżąco numerowane i ewidencjonowane”.

§ 8.

Prezydium MRN ma prawo przyznać odznakę również osobom nie będącym mieszkańcami miasta Bydgoszczy w przypadku wybitnych zasług, będących trwałym wkładem w budowę i rozbudowę miasta.

§. 9.

Fakt zagubienia lub zaginięcia odznaki albo legitymacji osoba odznaczona obowiązana jest zgłosić w Prezydium MRN celem wszczęcia starań o uzyskanie duplikatu na koszt własny.

Za Prezydium MRN:

Sekretarz Prezydium MRN

(-) *Alfons Jażdżewski*

Przewodniczący Prezydium MRN

(-) *Kazimierz Małudziński*

WYKAZ ODZNACZONYCH
ODZNAKĄ HONOROWĄ „BYDGOSZCZ – ZASŁUŻONEMU OBYWATELOWI”¹

Nr ewid. ²	Imię i nazwisko	Funkcja społeczna lub miejsce pracy	Uzasadnienie nadania
Rok 1960			
1.	pplk Otton Anforowicz	oficer WP	zasługi w pracy zawod. i społ.
2.	dr Władysław Baranowski	dyr. Szpitala dla Płucnochorych	jak wyżej
3.	Wacław Bąkowski	działacz KPP	jak wyżej
4.	Ignacy Becalik	ślusarz Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
5.	Józef Borowski	aktywista Kom. Blok. Nr 125	jak wyżej
6.	Kazimierz Borucki	dyr. Muzeum	jak wyżej
7.	pplk Mieczysław Dec	oficer WP	jak wyżej
8.	Wiktor Dobrzeński	aktywista MK FJN	jak wyżej
9.	płk Ryszard Dodacki	oficer WP	jak wyżej
10.	8. Bydgoski Pułk Piechoty, Hrubieszów		udział w wyzwoleniu Bydgoszczy w r. 1945
11.	Józef Durek	dyr. Zas. Szkoły Zaw.	zasługi w pracy zawod. i społ.
12.	Tadeusz Esmar	Woj. Arch. Państw.	jak wyżej
13.	Jan Ewiak	kierownik Szkoły Podst. Nr 8	jak wyżej
14.	Wacław Fajge	dyr. Zjedn. Zakł. Rower.	jak wyżej
15.	Kazimierz Filanowski	przewodn. Kom. Blok. Nr 6	jak wyżej
16.	Czesław Filipiak	zast. przew. Prez. MRN	jak wyżej
17.	Zbigniew Fiółka	szef prod. Fabryki Obrabiarek do Drewna	jak wyżej
18.	Franciszek Gajewski	artysta malarz	jak wyżej
19.	Józef Geppert	kier. Wydz. Org.-Prawn. Prez. MRN	jak wyżej
20.	Bernard Golc	prac. umysł. Prez MRN	jak wyżej
21.	Wacław Gotówka	prac. fiz. Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
22.	Adam Grzymała-Siedlecki	literat	jak wyżej
23.	gen. Zygmunt Huszcza	dowódca Pom. Okr. Wojsk.	jak wyżej
24.	Teodor Kaniecki	kier. Wydz. Kontr. Techn. ZNTK	jak wyżej
25.	Teodor Kocerka	mistrz sportu	jak wyżej
26.	Alfons Kowalikowski	mistrz ZNTK	jak wyżej
27.	Salomea Kozłowska	dział. Ligi Kobiet	jak wyżej
28.	Bolesław Kozłowski	dziennikarz Gaz. Pom.	jak wyżej
29.	Leon Kowalski	dziennikarz Gaz. Pom.	jak wyżej
30.	Leon Kostrzewski	działacz KPP	jak wyżej
31.	Kazimierz Krzywdziński	sekretarz KM PZPR	jak wyżej
32.	Franciszek Krystek	kier. robót Woj. Przeds. Robót Drogowych	jak wyżej
33.	Zdzisław Krzyszkowiak	mistrz sportu	jak wyżej

¹⁾ Zestawił Alfons Pieniążek.

²⁾ Numery opuszczone (np. 88, 90, 246-248 itd.) odnoszą się do egzemplarzy próbnych, okazowych itp., nie stanowiących odznaczenia.

34. Zygmunt Księski	dyr. Woj. Przeds. Robót Drogowych	zasługi w pracy zawod. i społ.
35. Henryk Kuhl	przewod. ZO Zw. Zaw. Metal.	jak wyżej
36. Czesław Kurkowski	funkcjonariusz MO	jak wyżej
37. mjr Józef Kwella	oficer WP	jak wyżej
38. Waclaw Leśniowski	inż. Bydg. Fabr. Mebli	jak wyżej
39. inż. Czesław Lewiński	zast. dyr. Miej. Przeds. Wodno-Kanaliz.	jak wyżej
40. mjr Jerzy Lesisz	oficer WP	jak wyżej
41. inż. Alfons Licznernski	kier. Miej. Prac. Urbanist.	jak wyżej
42. Edmund Lohse	sekr. ZO Zw. Zaw. Prac. Poligr.	jak wyżej
43. Tadeusz Lubierski	przewodn. MK FJN	jak wyżej
44. Tadeusz Ludwikowski	sekr. KW PZPR	jak wyżej
45. Zofia Łabędź	mistrz Pom. Zakł. Przem. Skórz.	jak wyżej
46. Albin Łoboda	kier. robót Bydg. Przeds. Bud. Przem.	jak wyżej
47. Józef Majchrzak	sekr. KW PZPR	jak wyżej
48. mgr Mieczysław Majdziński	inspektor szkolny	jak wyżej
49. Włodzimierz Maksymowicz	przewodn. WKPG	jak wyżej
50. Kazimierz Maludziński	przewodn. Prez. MRN	jak wyżej
51. Joanna Markowska	zast. insp. szkolnego	jak wyżej
52. Mieczysław Marzec	I sekr. KW PZPR	jak wyżej
53. Andrzej Młodecki	dyr. Oddz. Woj. NBP	jak wyżej
54. Natalia Morozowiczowa	aktorka	jak wyżej
55. Władysław Mroczkowski	działacz KPP	jak wyżej
56. kpt. Bernard Naręgowski	komendant miasta MO	jak wyżej
57. Józef Olszewski	kier. Oddz. Zakł. „Telfa”	jak wyżej
58. Józef Orzechowicz	działacz KPP	jak wyżej
59. Bolesław Pilarowski	sekretarz KM PZPR	jak wyżej
60. Józef Podgóreczny	dyr. Biblioteki Miejskiej	jak wyżej
61. Mieczysław Psuja	nauczyciel — rencista	jak wyżej
62. dr Jan Piechocki	dziennikarz	jak wyżej
63. Kazimierz Purzycki	radny MRN	jak wyżej
64. dr Elżbieta Rusinowa	lekarka	jak wyżej
65. Aleksander Schmidt	przewodn. Prez. WRN	jak wyżej
66. dr Edward Soboczyński	lekarz	jak wyżej
67. Remigiusz Socha	zast. dyr. Bydg. Przeds. Bud. Przem.	jak wyżej
68. Helena Sommerfeld	sekretarz WKZZ	jak wyżej
69. ppłk Bronisław Szeremeta	oficer WP	jak wyżej
70. Lucjan Ślagowski	działacz rzem.	jak wyżej
71. inż. Jerzy Taran	inż. Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
72. Jan Tojza	Straż Pożarna	jak wyżej
73. Stanisław Tomaszewski	radny, działacz KPP	jak wyżej
74. Marian Turwid	dyr. Liceum Sztuk Plast.	jak wyżej
75. Andrzej Wandzel	kier. działu „Pasamonu”	jak wyżej
76. Maria Wierzbicka	zast. dyr. Bibl. Miejskiej	jak wyżej
77. Leon Wiśniewski	kier. WUML	jak wyżej
78. Piotr Wiszniewski	artysta fotografik	jak wyżej
79. Józef Włosek	Kom. Dzieln. MO Śródmieście	jak wyżej
80. dr Teobald Wnuk	kier. Wydz. Zdrowia	jak wyżej

81. Edmund Woźniak	kier. zakł. Bydgoszcz. Fabr. Mebli	zasługi w pracy zawod. i społ.
82. Jan Wyrwicki	urbanista Prez. MRN	jak wyżej
83. inż. Jan Wyznikiewicz	dyr. Zakł. Gaz. Okr. Bydgoszcz.	jak wyżej
84. Franciszek Zieliński	dyrygent chóru „Lutnia”	jak wyżej
85. Edmund Zieliński	przewodn. Kom. Blok. Nr 157	jak wyżej
86. Józef Ziętak	prac. fiz. „Telfy”	jak wyżej
87. Aleksander Cyganów	gen. mjr Armii Czerwonej	jak wyżej
89. Kazimierz Szulislowski	inżynier leśnik	jak wyżej

Rok 1961

91. Tomasz Apanowicz	Zakł. Wyrob. Elektrycznych „Eltra”	zasługi w pracy zawod. i społ.
92. Jerzy Adamski	sportowiec	jak wyżej
93. Feliks Adamski	Straż Pożarna	jak wyżej
94. Maksymilian Brakowski	„Pasamon”	jak wyżej
95. Jan Borowski	PSS	jak wyżej
96. Edmund Banulewicz	„Miastoprojekt”	jak wyżej
97. Zygfryd Benetkiewicz	Miej. Przeds. Rem.-Bud. Nr 1	jak wyżej
98. Jan Bednarek	Woj. Kom. Zw. Zaw.	jak wyżej
99. Tadeusz Brandebura	Gazeta Pomorska	jak wyżej
100. Andrzej Budziak	funkcjonariusz MO	jak wyżej
101. Zygmunt Bryzgałski	KM PZPR	jak wyżej
102. Ludwik Cieśliński	emeryt PKP	jak wyżej
103. Ignacy Ciesielski	funkcjonariusz MO	jak wyżej
104. Bernard Chrapkowski	funkcjonariusz MO	jak wyżej
105. Kazimierz Chojnacki	KW MO	jak wyżej
106. kpt. Tadeusz Dajnowski	oficer WP	jak wyżej
107. dr Witold Dudziński	lekarz	jak wyżej
108. Kazimierz Drązewski	radny MRN	jak wyżej
109. Tadeusz Fabiszak	Fabr. Automatów Tokarskich	jak wyżej
110. Stefan Faleńczyk	Miej. Przeds. Wodno-Kanal.	jak wyżej
111. Bolesław Filipiak	funkcjonariusz MO	jak wyżej
112. Zygmunt Gliński	Zakłady Energetyczne	jak wyżej
113. Stanisław Grzeszczak	Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
114. Tadeusz Grzegorzewski	dyr. MPK	jak wyżej
115. Zbigniew Gapiński	Dziennik Wieczorny	jak wyżej
116. Bogdan Garska	członek Kom. Blok. Nr 49	jak wyżej
117. Elżbieta Górską	Polskie Radio	jak wyżej
118. Walerian Hyspser	Tow. Mił. m. Bydgoszczy	jak wyżej
119. Władysław Janowicz	aktyw. Kom. Blok. Nr 119 i ORMO	jak wyżej
120. Alfons Jażdżewski	sekretarz Prez. MRN	jak wyżej
121. Witold Jaszewski	budowniczy	jak wyżej
122. Stefan Klajbor	„Miastoprojekt”	jak wyżej
123. Aleksander Kościelak	Bydgoszcz. Zakł. Art. Sport.-Rym.	jak wyżej
124. Alojzy Kowalski	PKO	jak wyżej
125. Bogumił Kubatek	Ilustr. Kurier Polski	jak wyżej
126. Jan Królik	dyr. Woj. Domu Kultury	jak wyżej
127. Piotr Kozłowski	KW MO	jak wyżej

128. Mieczysław Krawczewski	prac. umysł. Prez. MRN	zasługi w pracy zawod. i społ.
129. Antoni Koczorowski	zast. przew. Prez. MRN	jak wyżej
130. Jan Kaźmierski	KM SD	jak wyżej
131. Antoni Lawrenz	funkcjonariusz MO	jak wyżej
132. Stanisław Lisewski	kier. Szkoły Podst. Nr 8	jak wyżej
133. Adolf Lewandowski	prokurator	jak wyżej
134. Witold Lassota	Ilustr. Kurier Polski	jak wyżej
135. Henryk Łukaszewicz	ZNTK	jak wyżej
136. Władysław Łoś	Zakłady Mięsne	jak wyżej
137. Franciszek Marchlewski	„Eltra”	jak wyżej
138. Antoni Muszyński	scenograf Teatru Polskiego	jak wyżej
139. Kazimierz Musiał	przewodn. Kom. Blok. Nr 94	jak wyżej
140. Włodzimierz Mikulski	dyr. Liceum Ogólnokszt. Nr 4	jak wyżej
141. Marian Miśkiewicz	KW PZPR	jak wyżej
142. Wawrzyniec Mróz	aktyw. Okr. Kom. FJN Nr 9	jak wyżej
143. Stanisław Niewitecki	Stow. Bibliotekarzy Pol.	jak wyżej
144. Leon Neydek	ZNTK	jak wyżej
145. Marta Najdowska	działaczka KPP	jak wyżej
146. Marian Norkowski	sportowiec	jak wyżej
147. Janina Oster-Ciepielowa	dyr. Zas. Szkoły Odzież.	jak wyżej
148. Stanisław Ostrowski	Miej. Przeds. Rem.-Bud. Nr 2	jak wyżej
149. Stanisław Pawłowski	Woj. Kom. Zw. Zaw.	jak wyżej
150. Waław Piechocki	MK FJN	jak wyżej
151. Błażej Panas	KM PZPR	jak wyżej
152. Zofia Pietrzak	Woj. Kom. Zw. Zaw.	jak wyżej
153. Edmund Piotrowski	Prez. WRN	jak wyżej
154. Stanisław Pasternacki	aktyw. Kom. Blok. Nr 27 i ORMO	jak wyżej
155. Jan Prekier	adwokat	jak wyżej
156. Wojciech Plata	ZNTK	jak wyżej
157. Bernard Ratajczak	Rejon Dróg Wodnych	jak wyżej
158. Franciszek Ruciński	funkcjonariusz MO	jak wyżej
159. Bernard Reszkowski	Zjedn. Zakł. Rowerowe	jak wyżej
160. Józef Staszek	Narodowy Bank Polski	jak wyżej
161. Jan Szukała	Zakłady Gazownictwa	jak wyżej
162. Leonard Śrótkowski	Miej. Zarząd Bud. Mieszk	jak wyżej
163. Krystyna Saj	„Eltra”	jak wyżej
164. ppłk Edward Słaby	oficer WP	jak wyżej
165. Ludwik Stachowski	aktywista społeczny	jak wyżej
166. Władysław Spira	funkcjonariusz MO	jak wyżej
167. Zofia Szymańska	kier. Szkoły Podst. Nr 2	jak wyżej
168. Stanisław Stelmach	lotnik	jak wyżej
169. Mieczysław Sompoliński	KW PZPR	jak wyżej
170. Waław Szmelter	PKO	jak wyżej
171. Andrzej Szwalbe	dyr. Filharmonii Pom.	jak wyżej
172. Jerzy Szymanderski	kier. Wydz. Fin. Prez. MRN	jak wyżej
173. Wanda Tychanicz	kier. Szkoły Podst. dla Pracujących Nr 1	jak wyżej
174. Józef Wendowski	Miej. Przeds. Oczyszcz. Miasta	jak wyżej
175. Zenon Wencel	Bydgoszcz. Przeds. Bud. Przem.	jak wyżej

176. Daniela Walkowiak	sportowiec	zasługi w pracy zawod. i społ.
177. Maria Witkowska	Dom Dziecka	jak wyżej
178. Jan Witkowski	funkcjonariusz MO	jak wyżej
179. Mieczysław Wielicz	aktor	jak wyżej
180. Antoni Wojciechowski	kier. Wydz. Gosp. Kom. i Mieszk. Prez. MRN	jak wyżej
181. Feliks Wolski	prac. umysł. Prez. MRN	jak wyżej
Rok 1962		
182. inż. Jan Barabach	dyr. „Mostostalu”, Zabrze	zasługi w pracy zawod. i społ.
183. Jan Borowski	aktyw. Kom. Blok. Nr 181	jak wyżej
184. Marian Benedykciński	Zakłady Mięsne	jak wyżej
185. Stanisław Borkowski	Bydg. Przeds. Bud. Miejsk.	jak wyżej
186. Stanisław Borowicz	Miej. Przeds. Oczyszcz. Miasta	jak wyżej
187. Henryk Burchardt	Woj. Kom. Zw. Zaw.	jak wyżej
188. Leon Brzozowski	ZNTK	jak wyżej
189. Michał Czernski	„Belma”	jak wyżej
190. Stanisław Dejewski	„Belma”	jak wyżej
191. ppłk Józef Dobrusin	oficer WP	jak wyżej
192. Marcin Dzierżanowski	Zakłady Chemiczne	jak wyżej
193. Franciszek Graczyk	KM MO	jak wyżej
194. Józef Gonerko	Zas. Szkoła Zaw. CZSP	jak wyżej
195. ppłk Waclaw Giżycki	oficer WP	jak wyżej
196. Antoni Gołcki	„Eltra”	jak wyżej
197. Roman Chłodziński	Polskie Radio	jak wyżej
198. Jan Hojka	kier. Wydz. Kultury Prez. MRN	jak wyżej
199. Stanisław Jackowiak	Zas. Szkoła Odzieżowa	jak wyżej
200. Andrzej Kaproń	Bydg. Przeds. Bud. Miejsk.	jak wyżej
201. Waclaw Kojder	Bydg. Przeds. Bud. Miejsk.	jak wyżej
202. Zdzisław Kozłowski	„Miastoprojekt”	jak wyżej
203. Jerzy Kuczmaja	KM MO	jak wyżej
204. Bernard Kaczmarek	MHD — Art. Przem.	jak wyżej
205. inż. Konrad Kozłowski	dyr. gen. Min. Łączności	jak wyżej
206. Henryk Leśniewski	Bydg. Przeds. Bud. Miejsk.	jak wyżej
207. Michał Lewandowski	Miej. Przeds. Wodoc. i Kanal.	jak wyżej
208. Jan Lewandowski	kier. Szkoły Podst. Nr 20	jak wyżej
209. Edmund Lubiatowski	nauczyciel Techn. Kolej.	jak wyżej
210. Szczepan Łukowski	Bydg. Zakł. Przem. Gum.	jak wyżej
211. Zenon Michalewski	PSS	jak wyżej
212. Edmund Mikołajczyk	„Eltra”	jak wyżej
213. ppłk Jan Mazierski	oficer WP	jak wyżej
214. Franciszek Młyński	woźny Szkoły Podst. Nr 29	jak wyżej
215. Józef Malak	woźny Szkoły Podst. Nr 8	jak wyżej
216. Bronisław Zygfryd Nowicki	artysta grafik	jak wyżej
217. Roman Ossowski	Miejskie Przeds. Komunik.	jak wyżej
218. Stefan Potrzebny	ZNTK	jak wyżej
219. Kazimierz Pietras	kier. Szkoły Podst. Nr 37	jak wyżej
220. inż. Jan Polak	„Mostostal”, Zabrze	jak wyżej

221. Bolesław Rassalski	Liga Przyjaciół Żołnierza	zasługi w pracy zawod. i społ.
222. Władysław Rogowski	Bydg. Zakł. Przem. Gum.	jak wyżej
223. Jan Rutkowski	Miej. Przeds. Wodoc. i Kanal.	jak wyżej
224. Waclaw Rogowski	Prez. WRN	jak wyżej
225. Jan Rauchut	kowal Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
226. Józef Środa	mistrz Bydg. Zakł. Elektromech. „Belma”	jak wyżej
227. Klara Sarnowska	Biblioteka Miejska	jak wyżej
228. inż. Zbigniew Śliwarski	kier. Telew. Ośr. Nadawcz.	jak wyżej
229. Lucjan Sawicki	Pom. Ośrodek Telewizyjny	jak wyżej
230. Stanisław Szpadziński	KD MO Bartodzieje	jak wyżej
231. Paweł Thomas	emeryt WP	jak wyżej
232. Stanisław Trojanowski	„Mostostal”, Zabrze	jak wyżej
233. Zbigniew Urbanyi	Ilustr. Kurier Polski	jak wyżej
234. Jerzy Wardała	gł. inż. Zjedn. Zakł. Rower.	jak wyżej
235. Stanisław Wojtanowski	dyrektor Bydg. Zakł. Gastron.	jak wyżej
236. Stanisław Wilczaszek	Urząd Telekomunikacyjny	jak wyżej
237. Sylwester Welna	KM MO	jak wyżej
238. Kazimierz Wrzoś	dyr. Liceum Pedagog.	jak wyżej
239. Władysław Wysocki	Insp. Ośw. Prez. MRN	jak wyżej
240. płk Tadeusz Wałęga	oficer WP	jak wyżej
241. Waclaw Wytyk	Gazeta Pomorska	jak wyżej
242. Alfons Wojtczak	Spółdz. Pracy „Proletariat”	jak wyżej
243. Kazimierz Watras	Prez. MRN	jak wyżej
244. Jan Wrzesiński	Prez. MRN	jak wyżej
245. Józef Zelek	emeryt PKP	jak wyżej

Rok 1963

249. Karol Aleksandrowicz	Teatr Polski	zasługi w pracy zawod. i społ.
250. inż. Piotr Baszkowski	Rej. Urząd Telekom.	jak wyżej
251. Czesław Borowski	Bydg. Fabryka Narzędzi	jak wyżej
252. Tadeusz Czerniawski	„Miastoprojekt”	jak wyżej
253. Jan Ciesielski	Zjedn. Zakł. Rowerowe	jak wyżej
254. Lucjan Chojak	„Eltra”	jak wyżej
255. ppłk Julian Czyżewski	oficer WP	jak wyżej
256. Jerzy Zimmer	dyr. Bydg. Wytw. Makaronu	jak wyżej
257. Zygmunt Dziubiński	Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
258. Kazimierz Duliński	dyr. Miej. Przeds. Wod. i Kan.	jak wyżej
259. Feliks Dąbrowski	Woj. Kom. Kult. Fiz. i Tur.	jak wyżej
260. Józef Galikowski	KM MO	jak wyżej
261. Helena Gąsiorek	przełożona pielęgniarka Przych. Rej.	jak wyżej
262. Kazimierz Głazewski	Narodowy Bank Polski	jak wyżej
263. Jan Guziółek	Bydg. Zakłady Papiernicze	jak wyżej
264. Sławomila Heller	orydnator Szpitala Og. Nr 1	jak wyżej
265. Stanisław Hojan	przewodn. Kom. Blok. Nr 69	jak wyżej
266. mjr Stefan Ilnicki	oficer WP	jak wyżej
267. Stanisław Jagła	Bydg. Zakł. Fotochem.	jak wyżej
268. dr Antoni Jędruszek	lekarz	jak wyżej

		zasługi w pracy zawod. i społ.
269. Wincenty Jakubowski	Prez. MRN	
270. Zdzisław Kloska	ZNTK	jak wyżej
271. Jerzy Kilichowski	KW PZPR	jak wyżej
272. Edward Kozakiewicz	nacz. inż. Bydg. Przeds. Bud. Przem.	jak wyżej
273. Kazimierz Kozakiewicz	kier. Miej. Prac. Geodez.	jak wyżej
274. Edward Koth	Bydg. Fabryka Maszyn	jak wyżej
275. Edmund Konikowski	Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
276. Marian Kryger	„Kauczuk”	jak wyżej
277. Kazimierz Kruszewski	Centr. Biuro Rozrach.	jak wyżej
278. Roman Kutzner	ZNTK	jak wyżej
279. Józef Łapawa	Miej. Przeds. Komunik.	jak wyżej
280. Paulina Łabędź	„Pasamon”	jak wyżej
281. Edward Łabentowicz	Liga Obrony Kraju	jak wyżej
282. Feliks Łukasik	KM MO	jak wyżej
283. Jerzy Marciniak	Zw. Harcerstwa Polskiego	jak wyżej
284. Edmund Matuszewski	inżynier	jak wyżej
285. Czesław Matuszewicz	Zakłady Chemiczne	jak wyżej
286. Jadwiga Masierkowska	PKP	jak wyżej
287. Antoni Maćkowiak	Bydg. Przeds. Instal.	jak wyżej
288. Kazimierz Masłowski	Liga Obrony Kraju	jak wyżej
289. Antoni Majdziński	Prez. WRN	jak wyżej
290. Sergiusz Melaniuk	Prez. WRN	jak wyżej
291. Tadeusz Misterski	Zarz. Okr. Zw. Zaw. Prac. Handlu	jak wyżej
292. Izydor Napiórkowski	„Belma”	jak wyżej
293. Paweł Nahajowski	Izba Rzemieślnicza	jak wyżej
294. Kazimierz Niedźwiedzki	Zarząd Zieleni Miejskiej	jak wyżej
295. Stefan Obarski	Bydg. Zakłady Fotochem.	jak wyżej
296. Wawrzyn Pacholski	Zakłady Chemiczne	jak wyżej
297. Florian Pawlak	KW MO	jak wyżej
298. Antoni Palicki	Zw. Nauczycielstwa Pol.	jak wyżej
299. Henryk Peche	Polskie Radio	jak wyżej
300. Mieczysław Połukard	sportowiec	jak wyżej
301. Jan Polasik	przewodn. Kom. Blok. Nr 74	jak wyżej
302. Roman Pokorowski	Szkoła Podst. Nr 4	jak wyżej
303. Jadwiga Przybył	„Jutrzenka”	jak wyżej
304. Józef Pilarski	Zakłady Mięsne	jak wyżej
305. Tadeusz Pollak	Woj. Zarz. Gosp. Kom. i Mieszk.	jak wyżej
306. Edmund Przybylski	Zjedn. Zakłady Rowerowe	jak wyżej
307. Józef Rakoczy	KM PZPR	jak wyżej
308. Antoni Rampalski	„Belma”	jak wyżej
309. Leon Szamocki	Bydg. Przeds. Bud. Maszyn	jak wyżej
310. Edmund Sakiewicz	WK FJN	jak wyżej
311. Leon Senski	Fabryka Obrabiarek	jak wyżej
312. Aleksander Śmigielski	Zakł. Gazownictwa	jak wyżej
313. Stanisław Szypulski	ZNTK	jak wyżej
314. Edmund Szklarski	„Telfa”	jak wyżej
315. Tadeusz Urbanowski	Woj. Dyr. Bud. Osiedli Rob.	jak wyżej
316. Franciszek Urbanowski	Straż Pożarna	jak wyżej
317. Remigiusz Waberski	Okr. Kom. Zw. Zaw.	jak wyżej

318. Antoni Wozikowski	„Kabel”	zasługi w pracy zawod. i społ.
319. Edmund Weiland	Prez. MRN	jak wyżej
320. Józef Wittek	Zw. Nauczycielstwa Pol.	jak wyżej
321. Sylwester Woźniński	zast. przewodn. Prez. MRN	jak wyżej
322. Józef Wróblewski	„Dom Książki”	jak wyżej
323. Leon Zajączkowski	RSW „Prasa”	jak wyżej
327. Stanisław Popławski	gen. Armii Czerwonej	zasługi dla rozwoju miasta
328. Stanisław Połturzycki	gen. dyw. w stanie spoczynku	jak wyżej
329. mgr Aleksy Arndt	Zespół Szkół Zaw. im. Gagarina	zasługi w pracy pedag.
330. Tadeusz Bojanowski	podinsp. szk. Prez. MRN	jak wyżej
331. Honorata Duszkiewicz	emerytowana nauczycielka	jak wyżej
332. Leon Hartman	emerytowany nauczyciel	jak wyżej
333. Agnieszka Jobke	nauczycielka	jak wyżej
334. mgr Edmund Kaczanowski	Studium Nauczycielskie	jak wyżej
335. Zygmunt Karwowski	kier. Szkoły Podst. Nr 47	jak wyżej
336. Maria Kilanowska	kier. Przedszkola Nr 23	jak wyżej
337. dr Jan Malinowski	Techn. Mech.-Elektr.	jak wyżej
338. Edmund Nowak	Zasadn. Szk. Zaw. dla Prac.	jak wyżej
339. mgr Waleria Piotrowska	naucz. Liceum Ogólnokszt. Nr 6	jak wyżej
340. Henryk Stachowiak	kier. Szk. Podst. Nr 11	jak wyżej
341. Leon Stobrawa	kier. Domu Dziecka	jak wyżej
342. Leokadia Syrek	kier. Szk. Podst. Nr 42	jak wyżej
343. Władysław Wnuk	emerytowany nauczyciel	jak wyżej

Rok 1964

344. Paweł Berlik	Okr. Dom Oficera	zasługi w pracy zawod. i społ.
345. Adam Bleciński	Bydg. Zakł. Fotochem.	jak wyżej
346. Eugeniusz Bilicki	Rej. Kier. Robót Wodno-Kanaliz.	jak wyżej
347. Jan Boguszyński	Pom. Zakł. Przem. Gum. „Kauczuk”	jak wyżej
348. Jan Budziszak	ZNTK	jak wyżej
349. Edmund Chmielewski	aktywista SD	jak wyżej
350. Anna Deruś	Bydg. Fabr. Urząd. Elektron.	jak wyżej
351. Marian Downarowicz	Kom. Woj. SD	jak wyżej
352. Zygmunt Drygalski	Bydg. Zakł. Elektromech. „Belma”	jak wyżej
353. mgr inż. Jerzy Falkowski	dyr. Miej. Dyr. Bud. Osiedli Rob.	jak wyżej
354. Donata Gummer	Rej. Urząd Telekom.	jak wyżej
355. Michał Januszkiewicz	Bydg. Zakł. Przem. Gum.	jak wyżej
356. Władysława Jarząbkowska	Zjedn. Przem. Cuk. „Jutrzenka”	jak wyżej
357. Bogdan Jagodziński	Pom. Okręg Wojskowy	jak wyżej
358. Bernard Kozłowski	mistrz Wydz. Odlewni Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
359. Maksymilian Kowalik	Zakłady Mięsne	jak wyżej
360. Marian Kustra	oficer MO	jak wyżej
361. Zygmunt Kucharek	Zakł. Wyr. Elektr. „Eltra”	jak wyżej
362. Zbigniew Matczak	ZNTK	jak wyżej
363. dr Alfons Mykaj	WKPG	jak wyżej

364. Bogdan Należyty	Bydg. Przeds. Instal.	zasługi w pracy zawod. i społ.
365. Stanisław Piron	Bydg. Fabryka Narzędzi	jak wyżej
366. Ludwik Piaskowski	Zakł. Papiernicze	jak wyżej
367. Józef Podoręcki	KM MO	jak wyżej
368. Włodzimierz Reczek	przewodn. GUKFiT	jak wyżej
369. Józef Rudnik	Miej. Przeds. Komunik.	jak wyżej
370. Tadeusz Senderak	Centr. Biuro Rozrach. Poczt i Telegr.	jak wyżej
371. Alfons Skowroński	Zjedn. Zakł. Rowerowe	jak wyżej
372. Edward Szymańda	Bydg. Tow. Naukowe	jak wyżej
373. Czesław Sobołyński	sekr. Zarz. Okr. Zw. Zaw. Met.	jak wyżej
374. Kazimierz Szypulski	Kolejowe Zakł. Nawierzchn.	jak wyżej
375. Władysław Woźniak	czł. KKFiT	jak wyżej
376. Kazimierz Zieliński	mistrz kowalско-ślus.	jak wyżej
380. Aleks Żurawicz	dyr. Lic. Ogólnokoszt. dla Prac.	praca pedag. z okazji 20-lecia
381. Michał Witkowski	st. sierż. MO	dział. MO jak wyżej
382. Zygmunt Żurawski	mjr MO	jak wyżej
383. Tadeusz Czyściecki	mjr MO	jak wyżej
384. Leon Federowicz	sierż. MO	jak wyżej
385. Feliks Mysiak	kpt. MO	jak wyżej
386. Bernard Grzywiński	kpt. MO	jak wyżej
387. Ignacy Woźnica	kpt. MO	jak wyżej
388. Tadeusz Nowakowski	kpt. MO	jak wyżej
389. Stanisław Skibiński	kpt. MO	jak wyżej
390. Jan Kociszewski	kpt. MO	jak wyżej
391. Bernard Kowalski	kpt. MO	jak wyżej
392. Florian Grupa	mjr MO	jak wyżej
393. Mieczysław Smoliński	st. sierż. MO	jak wyżej
394. Roman Jakubowski	por. MO	jak wyżej
395. mjr Wiktor Bleja	komendant miasta MO	jak wyżej
396. Franciszek Bachorz	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	zasługi przy bud. obwod. linii kolej. i in. inwestycji
397. inż. Stanisław Betke	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
398. Władysław Chmielnik	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
399. inż. Sylwester Kotecki	nacz. manewr. Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
400. Henryk Kobusiński	st. majster torowy	jak wyżej
401. Ryszard Pochwała	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
402. Mieczysław Rogoziński	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
403. Jan Sulecki	Przeds. Robót Kolej. Nr 12	jak wyżej
404. Teresa Ciepla	sportowiec	zasługi i wyniki w dziedzinie sportu
405. Edmund Fryckowski	podinsp. szk Prez. MRN	długoletnia i ofiarna praca pedagogiczna
406. Tadeusz Suberlak	wiceprzewodn. Oddz. ZMP	jak wyżej
407. Jan Zajac	zast. dyr. Zas. Szk. Handl.	jak wyżej

408. Franciszek Winowiecki	dyr. Zas. Szk. Ekonom.	długoletnia i ofiarna praca pedagogiczna
409. Mikołaj Kowalewski	kier. Szk. dla Prac.	jak wyżej
410. mgr Maria Górka	nauczycielka	jak wyżej
411. Witold Zaleski	zast. dyr. Lic. Ogólnokszt. dla Pracujących	jak wyżej
412. Bolesław Głowski	nauczyciel	jak wyżej
413. Jan Panasewicz	nauczyciel	jak wyżej

Rok 1965

414. Antoni Alster	Minist. Gosp. Komun.	zasługi dla odbud. i rozbu- dowy miasta
415. Florian Appelt	Pom. Zakł. Bud. Maszyn	jak wyżej
416. Wiktor Borski	dyr. Bydg. Zakł. Piwow.- Słodowniczych	jak wyżej
417. Konstanty Brandt	Bydg. Przeds. Bud. Przem.	jak wyżej
418. Mieczysław Brukwicki	dyr. Bydg. Fabr. Narzędzi	jak wyżej
419. Anna Czajkowska	Bydg. Zakł. Sprzętu Okręt.	jak wyżej
420. ppłk Witold Charasz	oficer WP	jak wyżej
421. Michał Dobrzyński	aktywista TPPR	jak wyżej
422. Feliks Drzewiecki	Bydg. Przeds. Bud. Miej.	jak wyżej
423. Kazimierz Drzonek	Bydg. Fabryka Kabli	jak wyżej
424. Stanisław Duszyński	Bydg. Zakł. Przem. Gum.	jak wyżej
425. inż. Jan Dziwura	radny miejski	jak wyżej
426. Edmund Eliszewski	Miejskie Przeds. Komunik.	jak wyżej
427. Wiesław Folczyk	KM PZPR	jak wyżej
428. Władysław Gackowski	mistrz Fabr. Autom. Tok.	jak wyżej
429. Tadeusz Girzejowski	zast. dyr. Miej. Dyr. Bud. Osiedli Rob.	jak wyżej
430. Wojciech Gniadek	Liga Obrony Kraju	jak wyżej
431. Bronisław Gołdyn	KM PZPR	jak wyżej
432. Bernard Gołkowski	KW PZPR	jak wyżej
433. Benon Górski	Zjedn. Zakł. Rowerowe	jak wyżej
434. Franciszek Grzesik	mistrz kowalski	jak wyżej
435. Stanisław Grzędzicki	Miej. Zarz. Bud. Mieszk.	jak wyżej
436. Stanisław Graczyk	KW PZPR	jak wyżej
437. Władysław Grzonek	Bydg. Fabr. Maszyn i Urząd. Przem. Spoż.	jak wyżej
438. Jan Grudziński	wicemin. leśn. i przem. drzewn.	jak wyżej
439. Stanisław Grudziński	KW PZPR	jak wyżej
440. Edmund Hojka	dyr. Oddz. Woj. Banku Inwest.	jak wyżej
441. Bolesław Januszewski	inspektor sanitarny	jak wyżej
442. Jan Jażdżikowski	Bydg. Fabr. Mebli	jak wyżej
443. Marian Jopek	radny miejski	jak wyżej
444. Bernard Juszczak	Parowozownia Główna PKP	jak wyżej
445. Czesław Kabaciński	emerytowany nauczyciel	jak wyżej
446. Wacław Kaczmarek	prezes Spółdz. Zakł. Fryzj.	jak wyżej
447. Kazimierz Kasza	oficer WP	jak wyżej

448. Herbert Klonecki	Zakł. Gazown. Okr. Bydg.	zasługi dla odbud. i rozbudowy miasta
449. Alfons Kolęda	dyr. Bydg. Zakł. Taśm Techn. „Pasamon”	jak wyżej
450. Marian Kondel	Zjedn. Zakłady Rowerowe	jak wyżej
451. Alfons Koronka	Bydg. Przeds. Instal.	jak wyżej
452. Alfred Kowalkowski	literat	jak wyżej
453. Wojciech Kozłowski	Pow. Kom. SD	jak wyżej
454. Klara Krawczyk	szwaczka maszynowa	jak wyżej
455. Franciszek Krzemkowski	RSW „Prasa”	jak wyżej
456. Irena Kwapisz	KM PZPR	jak wyżej
457. Tadeusz Lampke	Woj. Przeds. PKS	jak wyżej
458. Stefan Lebedziński	Bydg. Zakł. Przem. Tłuszcz.	jak wyżej
459. Józef Lewkowski	KM PZPR	jak wyżej
460. Edward Ludwikowski	kier. pracowni Biura Proj. Bud. Komun.	jak wyżej
461. Henryk Malinowski	KC PZPR	jak wyżej
462. Jan Małecki	Zjedn. Przem. Cukr. „Jutrzenka”	jak wyżej
463. Sebastian Małkowski	prezes Spółdz. Lek.-Dentyst.	jak wyżej
464. Leon Marchlewski	Miej. Przeds. Wodoc. i Kanal.	jak wyżej
465. Franciszek Maternowski	Zjedn. Przem. Cukr. „Jutrzenka”	jak wyżej
466. Czesław Matuszczak	KW PZPR	jak wyżej
467. Alicja Meller	WKPG	jak wyżej
468. Władysław Michnik	sekr. ZW TPPR	jak wyżej
469. Józef Młyński	Zakł. Wyr. Elektr. „Eltra”	jak wyżej
470. Paweł Muzioł	Zakł. Wyr. Elektr. „Eltra”	jak wyżej
471. Bronisław Należyty	st. majster bud. Bydg. Przeds. Bud. Montaż.	jak wyżej
472. Andrzej Namysłowski	sędzia Sądu Powiatowego	jak wyżej
473. Józef Nawrocki	Bydg. Zakł. Fotochem.	jak wyżej
474. Jan Niedźwiecki	KC PZPR	jak wyżej
475. Jan Pastwa	Bydg. Zakł. Przem. Sklejek	jak wyżej
476. Mieczysław Piechocki	aktywista Kom. Blok. Nr 40	jak wyżej
477. Ernest Pischinger	rektor WSI	jak wyżej
478. Zdzisław Ratajczak	dyr. Bydg. Zakł. Papiern.	jak wyżej
479. Roman Różański	dyr. Izby Rzemieślniczej	jak wyżej
480. Edmund Rosicki	zast. nacz. stacji Bydgoszcz Główna	jak wyżej
481. Paweł Siekierzyński	aktor	jak wyżej
482. Henryk Sitarek	ZBoWiD	jak wyżej
483. Franciszek Skiepuński	KM TOPL	jak wyżej
484. Janusz Smolibowski	Bydg. Przeds. Bud. Miej.	jak wyżej
485. Tadeusz Smoliński	dyr. Przeds. Państw. „Warzywa-Owoce”	jak wyżej
486. Stanisław Sroka	Min. Gosp. Komun.	jak wyżej
487. Henryk Staniszewski	Bydg. Biuro Proj. Bud. Przem.	jak wyżej
488. Bronisław Stępczyński	Parowozownia Główna PKP	jak wyżej
489. Stanisław Stróżyński	Woj. Zw. Spółdz. Pracy	jak wyżej
490. Jerzy Tietze	ZNTK	jak wyżej
491. Stanisław Trubicki	redaktor Gazety Pom.	jak wyżej

492. inż. Bronisław Tusz	dyr. Zarządu Zieleni Miejskiej	zasługi dla odbud. i rozbudowy miasta
493. Henryk Urbanowicz	Wagonownia PKP Bydgoszcz-Maksymilianowo	jak wyżej
494. Kazimierz Urbański	Prez. MRN	jak wyżej
495. Czesława Wdowczyk	KM PZPR	jak wyżej
496. Władysław Wittstock	Dom Kultury Dzieci i Młodz.	jak wyżej
497. Jerzy Wojciechowski	kier. Wydz. Zdrowia Prez. WRN	jak wyżej
498. Zbigniew Wrochno	dyr. Woj. Zjedn. Przeds. Państw. Przem. Ter.	jak wyżej
499. Stanisław Wróblewski	Miej. Przeds. Wodoc. i Kanal.	jak wyżej
500. Teodor Wyżgowski	elektromonter	jak wyżej
501. Joanna Zawadzka	KW PZPR	jak wyżej
502. Stanisław Ziętak	prezes Bydg. Spółdz. Pracy „Zenit”	jak wyżej
503. Edmund Czyż	kier. Szkoły Podst. Nr 16	zasługi w ciągu 35 lat pracy pedag. w uznaniu zasług w pracy i postawy społ.
504. Czesław Lewandowski	Polskie Radio i Telewizja	jak wyżej
505. Sabina Aleksandrowicz	Polskie Radio i Telewizja	jak wyżej
506. Józef Andrzejewski	prac. umysł. NBP	jak wyżej
507. Tadeusz Raszeja	prac. umysł. NBP	jak wyżej
508. Bogdan Kamiński	prac. umysł. NBP	jak wyżej
509. Ludwik Linda	prac. umysł. NBP	jak wyżej
510. inż. Bogdan Piestrzyński	st. projektant Biura Proj. Bud. Ogólnego	jak wyżej
511. Czesław Araminowicz	dyr. Przeds. Uprzem. Bud. Roln.	w uznaniu zasług w pracy i postawy społ.
512. Adam Kwaśniewski	dyr. Bydg. Przeds. Bud.-Montażowego	jak wyżej
513. Leon Danielewski	kier. zakładu w Bydg. Przeds. Instal.	jak wyżej
514. Czesław Geisler	lastrikarz w Bydg. Przeds. Bud. Miej.	jak wyżej
515. Aleksander Ciabach	aktywista ZBoWiD	jak wyżej
516. Alfred Maciejewski	kier. adm. Spółdz. Pracy „Filofarm”	jak wyżej
517. Kazimierz Małycha	dziennikarz Ilustr. Kuriera Polskiego	jak wyżej
518. Władysław Wawrzyniak	prac. umysł. Prez. MRN	jak wyżej
519. pplk Bolesław Turowski	oficer WP	jak wyżej
520. Józef Kołodziej	kier. działu w Woj. Zarz. Kin	jak wyżej
521. Jan Rejman	gł. kinooperator w Woj. Zarządzie Kin	jak wyżej
522. Tadeusz Murawski	kier. mag. w Woj. Zarz. Kin	jak wyżej
523. Michał Jędrusik	kier. działu w Woj. Zarz. Kin	jak wyżej
524. Wiesława Klimek	redaktor Polskiego Radia	jak wyżej
525. Leon Staniszewski	fotoreporter Gaz. Pom.	jak wyżej
526. Marian Prejbisz	redaktor Gazety Pom.	jak wyżej

527. Kazimierz Czachowski	redaktor PAP	w uznaniu zasług w pracy i postawy społ.
528. Mieczysław Karabas	emerytowany dyrektor Zakł. Graf. PZWS	jak wyżej
529. Józef Remlinger	składacz linotyp. Zakł. Graf. PZWS	jak wyżej
530. Paweł Żmich	stereotyper Zakł. Graf. PZWS	jak wyżej
531. Eugeniusz Rafalski	dyr. Zaocznego Techn. Kol.	jak wyżej
532. Walenty Dzibiński	prac. umysł. PKP	jak wyżej
533. Franciszek Bera	prac. umysł. PKP	jak wyżej
534. Czesław Mytlewski	zawiad. stacji PKP	jak wyżej
535. Bernard Woźniewski	fotoreporter Ilustr. Kuriera Polskiego	jak wyżej
536. Czesław Obarski	mech. poż. Zakł. Graf. RSW „Prasa”	zasługi w pracy zawod.
537. Czesław Marynowski	korektor Zakł. Graf. RSW „Prasa”	jak wyżej
538. Tadeusz Czubak	st. technolog Zakł. Graf. RSW „Prasa”	jak wyżej
539. Halina Tobolewska	aktywistka Ligi Kobiet	zasługi dla rozwoju i pracy org.
540. Helena Kranz	aktywistka Ligi Kobiet	jak wyżej
541. Zofia Braciszewska	aktywistka Ligi Kobiet	jak wyżej
542. Walentyna Pilut	aktywistka Ligi Kobiet	jak wyżej
543. Izabela Przystawska	aktywistka Ligi Kobiet	jak wyżej
544. Stanisław Meller	kier. działu „Domu Książki”	długoletnia praca na niwie kult.
545. Franciszek Budziak	prac. umysł. Bibl. Miejskiej	długoletnia praca bibliot.
546. Bronisław Nowicki	zast. insp. szkolnego	długoletnia praca w szkoln.
547. Walenty Kaczmarek	dyr. Lic. Ogólnokszt. Nr 6	jak wyżej
548. Paweł Chmielecki	kier. Szkoły Podst. Nr 24	jak wyżej
549. Teresa Majcherczak	kier. Szkoły Podst. Nr 14	jak wyżej
551. Bronisław Pozorski	dyr. Technikum Kolej.	jak wyżej
552. mgr Sylwester Łączkowski	red. „Kielnią i piórem”	z okazji 10-lecia pisma „Kielnią i piórem”
Rok 1966		
553. Jan Aladowicz	aktywista społeczny	praca społ.-polit.

Z ŻYCIA TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW M. BYDGOSZCZY

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 1964

Ogólny zakres zadań Towarzystwa Miłośników miasta Bydgoszczy rozdzielony jest w zasadzie między jego trzy sekcje: Architektoniczno-Urbanistyczną (z inż. arch. Alfonsem Licznernskim na czele — od 19 kwietnia 1957), Naukowo-Zabytkową (kieruje nią od dawna dyr. Kazimierz Borucki) i Propagandowo-Wydawniczą (prowadzoną przez mgra Edwarda Szmańdę od 19 kwietnia 1957). Sekcje te jednak nie działały samodzielnie, ze względu na szczupłą obsadę osobową, lecz raczej zwykle inspirowały przez swoich kierowników i opracowywały program tradycyjnych i nowych przedsięwzięć, którym Towarzystwo patronowało jako całość. Dwie dalsze sekcje mają charakter środowiskowy. Jedną z nich — Sekcja Szkolnych Kół Miłośników Bydgoszczy — istnieje już od 20 stycznia 1961 r. (z mgrem Zbigniewem Miśkiewiczem jako przewodniczącym) i obejmuje 38 szkolnych kół z ponad 600 młodymi miłośnikami Bydgoszczy, aczkolwiek jej działalność została zawieszona na skutek braku zgody władzy rejestracyjnej na taki sposób współpracy Towarzystwa z młodzieżą szkolną, mimo iż formalny związek z Towarzystwem polegał jedynie na członkostwie (pełnoletnich!) nauczycieli-opiekunów tych kół w Towarzystwie. Druga — to Sekcja Miłośników Szwederowa czyli Koło Szwederowiaków, utworzone dnia 1 kwietnia 1964 r. (przewodniczący Alojzy Bukoń).

Skład członków Towarzystwa w końcu r. 1964 obejmował 173 osoby. Liczba ta jest wyższa od stanu z końca roku poprzedniego o 3 osoby, przyjęto bowiem 4 członków nowych a 1 osoba wystąpiła z Towarzystwa.

Zarząd Towarzystwa, wybrany przez Walne Zebranie w dniu 21 marca 1963 r. na kadencję dwuletnią, stanowili także w okresie sprawozdawczym:

Antoni Koczorowski — przewodniczący	członkowie (bez funkcji):
Kazimierz Borucki — wiceprzewodniczący	Waleria Drygałowa
Józef Podgóreczny — wiceprzewodniczący	Tadeusz Esman
Edward Szmańda — sekretarz	Rajmund Kuczma
Aurelia Borucka-Nowicka — skarbnik	Alfons Licznernski
Bronisław Zygfryd Nowicki — zast. skarbnika	

a ponadto — z urzędu jako przewodniczący Sekcji Szkolnych Kół Miłośników Bydgoszczy — Zbigniew Miśkiewicz (pełniący funkcję zastępcy sekretarza). Równocześnie w Komisji Rewizyjnej pracowali jako członkowie: Józef Geppert (przewodniczący), Bernard Mroziński i Czesław Potemski; zastępcami członków byli: Jadwiga Moczarska i Jan Wyrwicki. Sąd Honorowy składał się także z trzech osób: Waleriana Krzyżyńskiego, Stanisława Nikolaya i Alfonsa Wojtacza (jako przewodniczącego).

W r. 1964 Zarząd odbył 7 protokołowanych posiedzeń, na których rozpartywał wszystkie sprawy związane z organizacją i rozwojem działalności Towarzystwa, w szczególności zaś z konkursami na wspomnienia i na upiększanie balkonów i okien kwiatami, jak również — z przygotowaniem wydawnictw Towarzystwa: prospektu popularyzującego Bydgoszcz i pierwszego tomu *Kroniki Bydgoskiej*. Podjęto również inicjatywę ogłoszenia Roku Bydgoskiego w ramach obcho-

dów Tysiąclecia Państwa Polskiego i powołano komitet organizacyjny w celu przygotowania programu tego wielkiego zamierzenia.

Walne Zebranie sprawozdawcze urządzone zostało dnia 26 maja 1964 r. Odczyt na temat *Osiągnięć Bydgoszczy w okresie dwudziestolecia PRL* wygłosił przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Kazimierz Maludziński. Jednocześnie ogłoszony został doroczny konkurs „Bydgoszcz w kwiatach”, który stosowną prelekcją zainaugurował inż. Alfons Licznernski. Zatwierdzono również sprawozdanie Zarządu za rok 1963 i kilka drobnych poprawek w statucie Towarzystwa, przeważnie zaleconych przez Urząd Spraw Wewnętrznych.

Z zakresu działania Sekcji Architektoniczno-Urbanistycznej przeprowadzono i rozstrzygnięto konkurs „Bydgoszcz w kwiatach”. Na 112 zgłoszonych obiektów nagrody przyznano za upiększenie kwiatami 111 balkonów, okien i ogródków przydomowych i to: 15 nagród stopnia I, 70 nagród stopnia II i 26 nagród stopnia III. Nagrody otrzymały 102 osoby i 9 instytucji. Rozesłano poza tym 49 listów pochwalnych za obiekty do konkursu nie zgłoszone a godne wyróżnienia. Nagrody wręczano na uroczystych zebraniach dzielnicowych, na których odczyty wygłosili:

29 I 1964 — mgr Rajmund Kuczma: *Wyzwolenie Bydgoszczy w r. 1945* (z wręczeniem nagród za rok 1963 dla mieszkańców Śródmieścia),

30 XI 1964 — inż. Alfons Licznernski: *Jachcice w planie perspektywicznym* (z wręczeniem nagród za rok 1964 dla mieszkańców Jachcic).

Zebranie na Jachcicach, w którym wzięło udział około 150 osób, zorganizowane wspólnie z dzielnicowym komitetem Frontu Jedności Narodu i Miejską Biblioteką Publiczną, uświetnione było występem zespołu chóralnego „Lutnia” pod dyr. Franciszka Zielińskiego. Nagrody za rok 1964 dla mieszkańców Śródmieścia wręczono w styczniu 1965 r.

W związku z projektem budowy tarasu dla Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki na skwerze przy Muzeum Towarzystwo Miłośników miasta Bydgoszczy wyraziło swój sprzeciw pismem z dnia 10 listopada 1964 r. skierowanym do miejskiego Wydziału Budownictwa, Urbanistyki i Architektury. Stanowisko swoje uzasadniło tym, że taras zasłoniłby podcienia budynku Zakładów Graficznych PZWS, gdzie umieszczono tablicę pamiątkową ku czci pomordowanych przez hitlerowców ludzi polskiego słowa drukowanego, co byłoby wyrazem braku szacunku dla zmarłych w imię Ojczyzny. Tymczasem zaś jest to jeden z ciekawszych i reprezentacyjnych zakątków Bydgoszczy. Opinia Towarzystwa, podyktowana również troską o estetykę urbanistyczną, została uwzględniona.

W sferze zainteresowań Sekcji Naukowo-Zabytkowej rozstrzygnięto konkurs na wspomnienia ze szkół bydgoskich, ogłoszony w r. 1962. Komisja konkursowa (mgr Tadeusz Esman, red. Leon Kowalski i mgr Róża Kulwieć) oceniła 11 złożonych prac o łącznej objętości ok. 280 stron. Nagrody uzyskali: pierwszą (3000 zł) — Waleria Drygałowa, drugą (2000 zł) — Stanisław Lisewski, dwie równorzędne trzecie (po 1000 zł) Wincenty Gordon i Roman Skubała, dwa wyróżnienia (po 500 zł) — Zbigniew Wicherek i Edward Łabentowicz.

We wrześniu 1964 r. ogłoszono następny konkurs — na wspomnienia bydgoszczan z okresu Polski Ludowej.

Zapoczątkowana dnia 13 września 1963 r. działalność komitetu społecznego dla uczczenia ludzi polskiego słowa drukowanego, zamordowanych w czasie okupacji hitlerowskiej, doprowadziła do odsłonięcia w dniu 5 września 1964 r., tj. w ćwierć wieku po wybuchu drugiej wojny światowej, tablicy pamiątkowej, wykonanej z mosiądzu na której wytrawiono nazwiska ofiar hitleryzmu. Staraniem Towarzystwa Miłośników miasta Bydgoszczy tablicę ufundowały stowarzyszenia: Dziennikarzy, Księgarzy i Bibliotekarzy Polskich oraz Związek Zawodowy Pracowników Poligrafii, przy popraciu i współudziale zakładów graficznych Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych i Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa”. Tablica zawieszona

została pod arkadami budynku PZWS na kutej kracie, zaprojektowanej przez inż. arch. Tadeusza Czerniawskiego a wykonanej przez Józefa Burchardta. Jednocześnie Towarzystwo wystąpiło z prośbą do Zarządu Zieleni Miejskiej (2 listopada 1964) o zaopiekowanie się tym miejscem i umieszczenie pod tablicą trwałej i reprezentacyjnej zieleni.

Pismem do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej z dnia 9 listopada 1964 r. Towarzystwo ponowiło również swój wniosek sprzed kilku lat, aby tabliczki z nazwami ulic noszących imię regionalnych postaci lub wydarzeń historycznych zaopatrzyć w zwięzły tekst objaśniający, gdyż tego rodzaju informacja może przyczynić się do upowszechnienia znajomości dziejów regionu i do silniejszego z nim związania mieszkańców.

Sekcja Propagandowo-Wydawnicza skupiała swe wysiłki na przygotowaniu do druku pierwszego tomu *Kroniki Bydgoskiej*. Prace te są już na ukończeniu.

Z Sekcji wyszła też myśl (już w r. 1963) ogłoszenia Roku Bydgoskiego w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego oraz inicjatywa podjęcia przygotowań do tego przedsięwzięcia przez Towarzystwo Miłośników miasta Bydgoszczy. Powołany przez Zarząd komitet organizacyjny (9 X 1964), złożony z pięciu osób (Antoni Koczorowski, Kazimierz Borucki, Edward Szymańda, Bronisław Zygfryd Nowicki i Wincenty Gordon), rozpoczął już wstępne prace nad programem Roku.

Poza tym utrzymywano nadal współpracę w zakresie wymiany informacji i doświadczeń z pokrewnymi towarzystwami w innych miastach.

Praca administracyjna, związana z obsługą działalności i Zarządu Towarzystwa, do-tychczas w znacznym stopniu obciążała jednoosobowo sekretarza i przekraczała możliwości jej wykonywania w ramach obowiązków społecznych. Zarząd Towarzystwa więc już w r. 1963 postanowił oddzielić honorowe pełnienie funkcji sekretarza od technicznych prac administracyjnych, które z dniem 1 stycznia 1964 r. powierzone zostały p. Włodzimierzowi Jastrzębskiemu. Po rezygnacji nowego pracownika (z dniem 31 maja 1964 r.) obowiązki jego przejął od dnia 1 listopada 1964 r. p. Wincenty Gordon. Tak więc w r. 1964 Towarzystwo zatrudniało dwoje pracowników ryczałtowych: administracyjnego i (już od 1 stycznia 1962 r.) księgową – p. Irenę Kamińską.

Sprawozdanie finansowe Towarzystwa za r. 1964 wykazuje po stronie dochodów jedynie wpływ 1210, — zł ze składek członkowskich. Wydatki natomiast obejmują (w złotych):

wynagrodzenia pracowników	7 200, —
honoraria: prelegentów	600, —
autorów (I t. <i>Kroniki Bydgoskiej</i>)	3 660, —
prace zlecone	180, —
diety za posiedzenie komisji konkursowej	144, —
nagrody: w konkursie na wspomnienia szkolne	8 000, —
w konkursie „Bydgoszcz w kwiatach”	11 210, —
papier drukowy	2 475,31
materiały kancelaryjne	204, —
opłaty pocztowe	261,60
transport	70, —
reprezentacja	440, —
druk zaproszeń	1 018,40
opłaty bankowe	19,78
składka do Kuj.-Pom. Towarzystwa Kulturalnego	100, —
razem	<u>35 583,09</u>

Wydatki pokryte zostały z rezerwy finansowej, która na początku roku 1964 wynosiła 203 626,03 zł; na koniec roku pozostało zatem 169 252,94 zł.

W dniach 12–18 lutego 1964 r. z ramienia Najwyższej Izby Kontroli przeprowadzona została kontrola działalności Towarzystwa. Protokół nie zawiera wniosków ujemnych.

Ogólnie biorąc działalność Towarzystwa w roku 1964 miała charakter tradycyjny, przy czym największymi imprezami były konkursy na wspomnienia i „Bydgoszcz w kwiatach” a także umieszczenie pod arkadami budynku PZWS, w efektownej oprawie artystyczno-plastycznej, tablicy pamiątkowej ku czci ludzi polskiego słowa drukowanego, pomordowanych przez hitlerowców.

Perspektywę silniejszego rozwoju i spopularyzowania działalności Towarzystwa wśród społeczeństwa stwarza jednak zamierzenie zorganizowania na szeroką skalę obchodów Roku Bydgoskiego jako większego, regionalnego przejawu uczestnictwa w ogólnopolskich obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Sekretarz

(–) Edward Szmańda

Przewodniczący

(–) Antoni Koczorowski

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 1965

Stan organizacyjny Towarzystwa Miłośników miasta Bydgoszczy zachował w r. 1965 nadal swoją strukturę ustaloną w latach poprzednich. Formalnie istniały więc trzy główne sekcje: Architektoniczno-Urbanistyczna, Naukowo-Zabytkowa i Propagandowo-Wydawnicza. Ich działalność nie była jednak wyodrębniona, lecz ujawniała się w inspiracji Zarządu i w różnych przedsięwzięciach podejmowanych przez Towarzystwo jako całość. Sekcja Szkolnych Kół Miłośników Bydgoszczy zaś nie ożywiła się, nie mając urzędowej sankcji do rozwinięcia akcji wśród młodzieży szkolnej. Natomiast Koło Szwederowiaków kontynuowało swoje spotkania zapoczątkowane w r. 1964.

Liczba członków Towarzystwa zwiększyła się w ciągu roku 1965 o 22 osoby, tj. do 195. Godność członka honorowego uzyskał (10 XII 1965) dyr. Kazimierz Borucki, długoletni i zasłużony działacz Towarzystwa.

Zarząd sprawował swe funkcje w składzie ustalonym przez Walne Zebranie dnia 21 marca 1963 r. Nowy Zarząd powołany został dopiero pod koniec roku, na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym, w dniu 10 grudnia 1965 r. Do Zarządu weszli wówczas:

	członkowie (bez funkcji):
Tadeusz Girzejowski — przewodniczący	Waleria Drygałowa
Antoni Koczorowski — wiceprzewodn.	Tadeusz Esman
Józef Podgóreczny — wiceprzewodn.	Teodor Joniec
Edward Szymańda — sekretarz	Alfons Licznarski
Aurelia Borucka-Nowicka — skarbnik	Bronisław Zygfryd Nowicki

Komisja Rewizyjna w wyniku jednoczesnych wyborów pozostała w składzie dotychczasowym:

Józef Geppert	zastępcy członków:
Bernard Mroziński	Jadwiga Moczarska
Czesław Potemski	Jan Wyrwicki

Do Sądu Honorowego wybrani zostali: Kazimierz Borucki, Róża Kulwieć i Alfons Wojtczak.

W roku sprawozdawczym Zarząd urządził 12 posiedzeń (nowy — 1, poprzedni — 11). Przedmiotem obrad były — jak dotychczas — wszelkie sprawy wiążące się z działalnością i dalszym rozwojem Towarzystwa, a zwłaszcza organizacja Roku Bydgoskiego, wydawnictwo *Kroniki Bydgoskiej*, konkursy: „Bydgoszcz w kwiatach” i na wspomnienia z 20-lecia PRL, a także tablice pamiątkowe i objaśniające nazwy ulic oraz sprawy administracyjne Towarzystwa (własny lokal i obsada pracownicza).

W działalności podstawowej Sekcja Architektoniczno-Urbanistyczna ujawniała się przede wszystkim w dorocznym konkursie „Bydgoszcz w kwiatach”. Uwieńczeniem jej pracy były nagrody i wyróżnienia za 109 obiektów upiększających miasto kwiatami i zielenią. Przyznano 19 nagród stopnia I, 63 — stopnia II i 10 — stopnia III oraz rozesłano 17 listów pochwalnych do właścicieli pozostałych wyróżniających się obiektów. Uroczyste wręczenie nagród za r. 1965

nastąpiło na dwóch imprezach dzielnicowych, a ponadto na jednej — za rok 1964 (dla Śródmieścia). Na zebraniach tych (z których grudniowe było jednocześnie walnym zebraniem Towarzystwa) odczyty wygłosili:

- 29 I 1965 — mgr Tadeusz Esman: *Wyzwolenie i pierwsze dni wolności Bydgoszczy* (Wieczór wspomnień z 20-lecia PRL, zorganizowany wspólnie z Gazetą Pomorską, przyciągnął 130 uczestników),
- 12 XI 1965 — dyr. Józef Podgóreczny: *Najciekawsze książki i rękopisy ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej* (impreza ta, urządzona wspólnie z filią Miejskiej Biblioteki Publicznej i Okręgowym Komitetem Frontu Jedności Narodu Nr 1a na Jachcicach, połączona była z wyświetleniem filmu o Bydgoszczy: *Opowieść o ukochanym mieście*),
- 10 XII 1965 — Kazimierz Maludziński: *Organizacja Roku Bydgoskiego* (w Szkole Podstawowej Nr 58 — dla Śródmieścia).

Poza tym Towarzystwo w dalszym ciągu interesowało się swoimi zeszłorocznymi wnioskami:

- 1) podtrzymując, mimo sprzeciwów, swoją negatywną opinię w sprawie budowy tarasu dla Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki na skwerze przy Muzeum,
- 2) zabiegając w Zarządzie Zieleni Miejskiej o umieszczenie ozdobnej i trwałej zieleni pod tablicą pamiątkową ku czci ludzi polskiego słowa drukowanego, pomordowanych w czasie okupacji hitlerowskiej.

Z zakresu działania Sekcji Naukowo-Zabytkowej rozstrzygnięto konkurs na wspomnienia bydgoszczan z okresu 20-lecia Polski Ludowej, ogłoszony w r. 1964. Na konkurs wpłynęło 7 prac o łącznej objętości około 200 stron. Jedna z nich została jednak zdyskwalifikowana jako nie spełniająca warunków konkursu (już drukowana). Pozostałe oceniła komisja konkursowa, do której powołani zostali: dyr. Kazimierz Borucki, red. Waleria Drygałowa, mgr Tadeusz Esman i mgr Róża Kulwiec. Na podstawie orzeczenia komisji nie przyznano nagrody I i II, lecz dwie nagrody trzecie i po dwa wyróżnienia I i II stopnia. Nagrody otrzymali: po 1000 zł — Zbigniew Wicherek i Edmund Orkiszewski, po 600 zł — Jerzy Bartnicki i Oskar Kufel, po 500 zł — Zofia Pastewska i Franciszek Grott. Uroczyste wręczenie nagród nastąpiło dnia 15 stycznia 1966 r.

W celu upamiętnienia miejsca dawnego zamku bydgoskiego Towarzystwo wystąpiło z pytaniem (pismo z 4 VI 1965 r. do miejskiego Wydziału Budownictwa, Urbanistyki i Architektury), jakie jest przeznaczenie tego terenu, aby umieścić odpowiednią tablicę pamiątkową na obiekcie, który stanie po rozebranych baraku przedszkola. Na pismo odpowiedział miejski Wydział Kultury proponując umieszczenie tam tabliczki tymczasowej. Zarząd Towarzystwa przeciwstawił się jednak takiemu połowicznemu załatwieniu sprawy i postanowił zabiegać o tablicę trwałą.

Poza tym Towarzystwo przyłączyło się do inicjatywy Dziennika Wieczornego, aby umieścić tablicę pamiątkową na domu przy ulicy Koziętulskiego, gdzie w latach 1921—1922 przebywał u matki Karol Szymanowski. Wstępna narada w tej sprawie odbyła się 23 czerwca 1965 r.

Kontynuowano również starania o założenie tabliczek z objaśnieniami nazw ulic, wiążących się z miejscowymi postaciami i wydarzeniami historycznymi.

Prace Sekcji Propagandowo-Wydawniczej skupiły się wokół dwu spraw: *Kroniki Bydgoskiej* i Roku Bydgoskiego.

Pierwszy tom *Kroniki Bydgoskiej* wysłano w marcu 1965 r. do Wydawnictwa Poznańskiego. Jednocześnie przystąpiono do gromadzenia materiałów autorskich do tomu II.

Podtrzymując powziętą w r. 1964 inicjatywę zorganizowania Roku Bydgoskiego w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, czyniono dalsze przygotowania do tej wielkiej akcji

i starania o objęcie programem jak najszerzych kręgów społeczeństwa. Opracowano więc założenia programowe, przewidziano wiele imprez okolicznościowych i zamierzonych już wcześniej (jak np. Zjazd Pisarzy Ziem Zachodnich i Północnych i Międzynarodowy Festiwal Muzyki Dawnej Kraju Europy Środkowej i Wschodniej), uzgodniono całość z władzami miejskimi. Zaproponowano jako materiały propagandowe i pamiątkowe: plakat, drukowany program, medal Roku Bydgoskiego oraz inne wydawnictwa okolicznościowe. Dnia 26 października 1965 r. powołany został Społeczny Komitet Organizacyjny Roku Bydgoskiego, w którego skład weszli: przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej – Kazimierz Maludziński (jako przewodniczący Komitetu), kierownik miejskiego Wydziału Kultury – Jan Hojka, przewodniczący Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu – Tadeusz Lubierski, sekretarz Komitetu Miejskiego PZPR – Teodor Joniec, przedstawiciel wojska – pplk Jerzy Lesisz oraz delegaci Towarzystwa Miłośników miasta Bydgoszczy – Józef Podgóreczny i Edward Szmańda. Czas trwania Roku Bydgoskiego ustalono na okres między rocznicami wyzwolenia Bydgoszczy spod okupacji hitlerowskiej, przypadający w styczniu lat 1966 i 1967.

Nieoficjalnym gościem Towarzystwa był doc. dr Hans Klett z Niemieckiej Republiki Demokratycznej, którego na zasadzie współpracy z Towarzystwem Rozwoju Ziem Zachodnich (jako instytucją zapraszającą) oprowadzano po mieście, pokazując zabytki i ważniejsze obiekty, dnia 17 czerwca 1965 r.

Nadal utrzymywano współpracę również z bratnimi towarzystwami w innych miastach.

Koło Szwederowiaków urządziło w r. 1965 dwie imprezy:

24 II 1965 – spotkanie z przedstawicielami Miejskiej Pracowni Urbanistycznej na temat przebudowy i rozwoju Szwederowa,

9 IX 1965 – odczyt mgra Rajmunda Kuczmy: *Sprawa bydgoska* (o eksterminacji ludności polskiej w czasie okupacji hitlerowskiej).

Ze spraw administracyjnych dużą wagę przywiązuje się obecnie do uzyskania własnego lokalu jako ośrodka działania Towarzystwa i miejsca pracy zatrudnionych osób. W tym celu podjęto odpowiednie starania, przy czym najszcześniejsze rozwiązanie upatruje się w otrzymaniu lokalu w Spichrzach, zajmowanych przez Muzeum.

Pośród pracowników Towarzystwa zaszły nowe zmiany, gdyż p. Wincenty Gordon z dniem 30 czerwca 1965 r. zrezygnował z wykonywania zleconych mu czynności administracyjnych, a i jego następczyni, p. Maria Chyla, po półrocznym okresie zatrudnienia funkcję swoją złożyła (31 grudnia 1965 r.).

Na dochody Towarzystwa w r. 1965 złożyły się jedynie składki członkowskie w sumie 878, – zł; natomiast wydatki to (w złotych):

wynagrodzenia pracowników	9600, –
honorarium prelegenta	300, –
prace zleczone (wyświetl. filmu, obsługa szatni, wykonanie afisza)	450, –
nagrody w konkursie „Bydgoszcz w kwiatach”	8600, –
materiały biurowe	186, –
opłaty pocztowe	809, –
transport	51,50
druk zaproszeń	732,80
opłaty bankowe	32,10
razem	<u>20761,40</u>

Podobnie jak w roku poprzednim nadwyżkę wydatków nad dochodami pokryto z istniejącej jeszcze rezerwy funduszu, wynoszącej 169252, 94 zł na początku roku. Pozostałość w końcu r. 1965 zaś wyraża się kwotą 149369,54 zł.

Całokształt działalności Towarzystwa w r. 1965 cechuje przede wszystkim, obok przedsięwzięć tradycyjnych i ciągłych (konkurs „Bydgoszcz w kwiatach” i na wspomnienia), postępowanie w wykonaniu zamierzeń wydawniczych (oddanie do druku I tomu *Kroniki Bydgoskiej*) oraz nowa inicjatywa o doniosłym znaczeniu społecznym (Rok Bydgoski). Można spodziewać się, że szeroki zakres zadań stawianych sobie przez Towarzystwo przyczyni się do dalszego rozwinięcia działalności, upowszechnienia idei, wzrostu liczby członków i tym skuteczniejszego wpływu Towarzystwa na społeczną integrację, żywsze zainteresowanie sprawami miasta i zwiększenie wysiłków mieszkańców Bydgoszczy w trosce o wspólne dobra.

Sekretarz

(-) Edward Szmańda

Wiceprzewodniczący

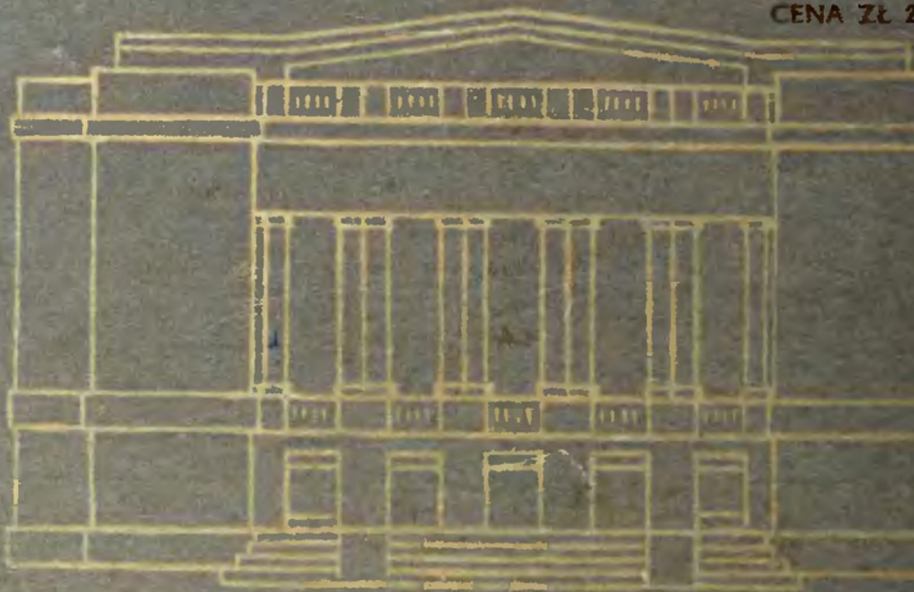
(-) Józef Podgóreczny

Inw. 14.4.72
Oprac. 14.4.72 dpt
Katalog 14.4.72
Magazyn 14.4.72 ✓

CENA ZŁ 2

BZN